

Lokal.
Historie
fra Sydøstjylland 2019

Lokalhistorie fra Sydøstjylland 2019
© Historisk Samfund for Sydøstjylland og bidragyderne

Prepress og tryk: Narayana Press, Gylling

ISBN: 978-87-997726-5-0

www.hssso.dk

Redaktionsudvalg:

Peter Matthesen, Borlevvej 57, 6040 Egtved, Tlf.: 75 55 14 61

Poul Ulrich Jensen, Østerbrogade 26, 2. th., 7100 Vejle, Tlf.: 75 82 34 78

Vigand Rasmussen, Svanholmegade 5, 7100 Vejle, Tlf.: 30 33 79 96

www.hssso.dk

Besøg foreningens hjemmeside, hvor der er aktuelle meddelelser og forskellige tilbud, bl.a. om arrangementer og køb af bøger.

Alle årbøger og andre udgivelser fra Historisk Samfund for Sydøstjylland, som stadig haves på lager, forhandles af:

Industrimuseet, Museumsbutikken, Gasvej 19, 8700 Horsens

Museumsbutikken har åbent alle ugens dage fra kl. 11-16.

Forespørgsel om ønskede bøger og pris oplyses ved at sende en mail til:

johnjuhlhansen@industrimuseet.dk

Omslagsbilledet:

Maskinværkstedet på Bastian, indrettet i 1897 og nærmest uforandret frem til fabriksudvidelsen i 1937. Bemærk under loftet forlagsakslerne og remtræk ned til maskinerne. (Fra artiklen om Kristian Kirks Telefonsfabriker).

Lokal. Historie fra Sydøstjylland 2019

(fortsættelse af Vejle Amts Årbog)
(114. årgang)

Årbogen bringer historiske artikler fra samfundets
dækningsområde, som er Fredericia, Hedensted,
Horsens, Kolding og Vejle kommuner samt
den tidligere Nørre Snede Kommune

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SYDØSTJYLLAND

Sponsormedlemmer:

Lokalhistorie fra Sydøstjylland er udgivet med støtte fra Vejle Kommune.

vejle
KOMMUNE

Interesserede firmaer og enkeltpersoner kan tegne et sponsormedlemskab af Historisk Samfund for Sydøstjylland.

Se foreningens hjemmeside www.hssso.dk

Indhold

- 4 Sponsormedlemmer
- 7 Forord
- 9 Helten fra S/S Norge
– af *Anders Grosen*
- 21 Arkæologen og museumsinspektøren Hans Kjær
– af *Bjørn Andersen*
- 81 Kristian Kirks Telefonfabriker i Horsens 1890 til 1971
– af *John Jubler Hansen*
- 121 Uldum Mølle
– historien om en mølle, som ikke ville dø
– af *Jacob Hanquist Petersen*
- 131 Besat – de jyske kvinders 1864
– af *Monika Søltøft*
- 144 **Nyt fra historien**
- 144 Brædstrupegnens Hjemstavnsforening
- 146 Egtved Lokalhistoriske Arkiv
- 149 Egtved Museumsforening
- 152 Hjortsvang Museum
- 158 Randbøl Sogns Lokalarkiv og Museumsforening
- 161 Sindbjerg Sogns Lokalhistoriske Forening og arkiv
- 163 En usædvanlig gravsten på Sindbjerg kirkegård
- 169 Smidstrup & Omegns Lokalhistoriske Forening
- 170 Bestyrelsens beretning for året 26. maj 2018 – 25. maj 2019
- 174 Regnskab
- 175 Bestyrelsen

Forord

Kære læser

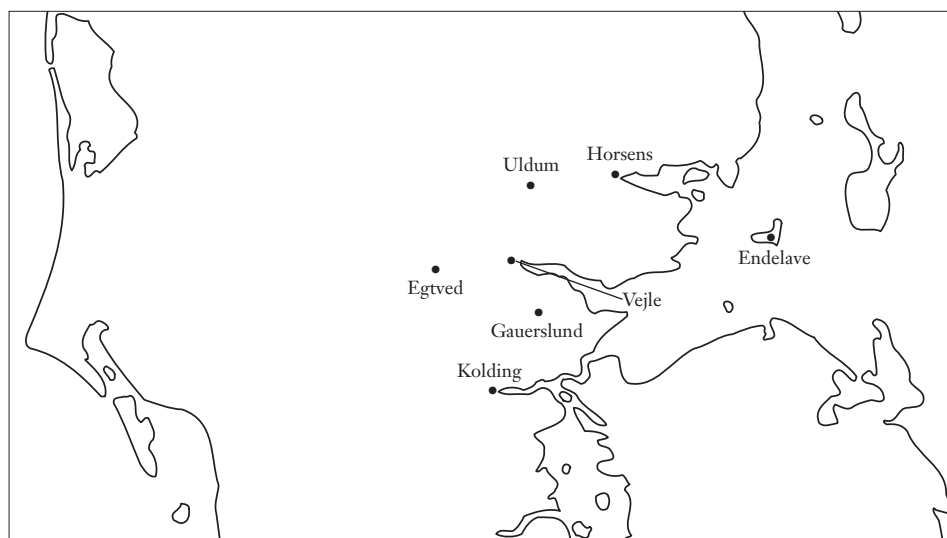
Denne årbog bringer historier og billeder fra det sydøstjyske område, især det tidligere Vejle Amt. 2019 – årgangen har en række meget spændende artikler. Der lægges ud langt ude på Atlanten med et skibsforlis, hvor en af heltene kom fra Endelave. Så følger en stor artikel om arkæologen og museumsmanden Hans Kjær, som stammede fra Egtved. Den næste artikel er fra industrihistorien, nemlig Kr. Kirks Telefonfabrikker i Horsens efterfulgt af en artikel om Uldum Mølle. Den sidste artikel handler om danske kvinder i krigen 1864.

Dertil kommer gode historier og beretninger fra områdets arkiver og museer.

Årbogen indgår i en over 100 år lang række af årbøger, der begyndte at udkomme i 1905 under navnet Vejle Amts Årbog.

For at lette orienteringen bringes herunder et kort over Sydøstjylland, hvoraf det fremgår, hvilke lokaliteter der har betydning for de enkelte artikler.

God læselyst!

Helten fra S/S Norge

Det snævre øsamfund og den vide verden blev flettet sammen, da en sømand fra Endelave blev kendt vidt omkring som helt ved et katastrofalt skibsforlis i 1904.

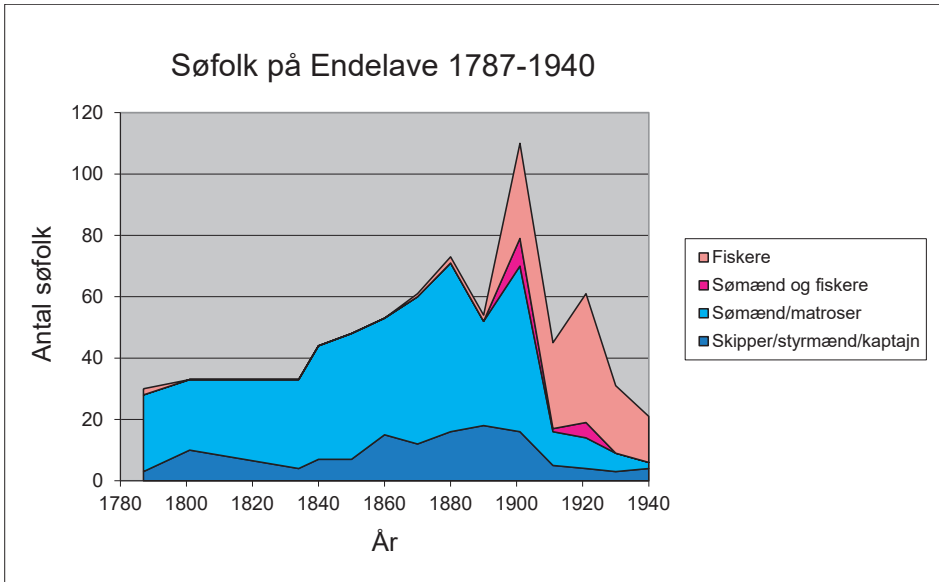
AF ANDERS GROSEN¹

Karl Mathiasen (1881-1959) levede stort set et liv som mange andre af tidens mænd på Endelave, men han blev kendt vidt omkring i verden i 1904 som helt, da hans båd som den første bragte bud til omverdenen om udvandrerskibet *Norges* katastrofale forlis ved Rockall i Nordatlanten. Han blev berømmet for sin indsats, der sikrede, at de 28 overlevende i redningsbåden nr. 3 blev reddet i land trods en skadet agterstav.

Livet på Endelave

Karl var søn af bådskipper Hans Peter Mathiasen og hustru Frandsine Kirstine Skou, Endelave, hvor han voksede op. Efter konfirmationen i 1895 stod han til søs, men han havde stadig bopæl hos forældrene hjemme på øen i 1901. Siden boede han nogle få år i København, mens han arbejdede på DFDS' dampskibe, der udgik fra hovedstaden, men i 1906 vendte han hjem til Endelave og sin forlovede Olivia og blev fisker på Endelave fra øens nye havn fra 1901.

Havet skaffede arbejde til mange på Endelave. Grafen (næste side) viser, at først i 1800-tallet var o. 30 af øens mandlige befolkning sømænd, og sidst i 1800-tallet var o. 60 sømænd.² Øens unge mænd blev indkaldt til værnepligt på flådens skibe, og på den måde lærte de at færdes på de store sejlskibe. Siden sejlede de typisk med handelsskibe fra Horsens, indtil de fik mulighed for at overtage et landbrug på øen. Disse skibe transporterede typisk varer rundt mellem havnene i Østersøen og Nordsøen, men også til de Dansk Vestindiske Øer.

I det første årti af 1900-tallet blev der færre jobs for sømænd på Endelave, da søfarten gik fra sejlførende skonnerter i provinshavne som Horsens til store dampskibe hjemmehørende i København. Mange sømænd valgte da at flytte fra øen eller blive fiskere fra øens nye havn, som blev færdig i 1901. Det passede også bedre med familielivet at være fisker end at være sømand, for så kom man hjem hver dag og ikke kun et par måneder om vinteren. Karl var en del af denne udvikling.

I 1890'erne blomstrede fiskeriet efter ål og torsk op på Endelave og mange andre steder, baseret på en ny bådtype: en åle drivkvas. Med to master, en stor sejlføring og ringe køl kunne vinden presse båden sidelæns gennem vandet, mens den trak en stort netpose hen over havbunden i områder med ringe vanddybde og meget ålegræs. Nettet blev holdt udspændt mellem to bomme, en i forstavnen og en i agterstavnen. Åle drivkvaserne havde en dam, der er et vådt lastrum, bygget som en tæt kasse over en del af bunden, hvor der er boret huller ud gennem bunden, så vandet trænger ind. Her kunne de fangede ål holdes levende. Torsk blev fanget på dybere vand med kroge på langliner.

Øen havde i 1901 41 små gårde og 13 husmandsbrug med jord, og det var stabilt gennem 1800-tallet, da der ikke var mulighed for at øge landbrugsarealet på øen. I 1880 boede 650 mennesker på øen, og i 1901 var der 656

beboere. Så mange var der slet ikke beskæftigelse til i landbrug, håndværk og service på Endelave, så hvis man ville blive på øen, måtte man finde et job på havet.

Udvandringen

I årene 1880-1900 blev der født 399 børn på Endelave, og i samme periode døde 221 personer.³ Der var derfor et fødselsoverskud på 178 personer eller årligt 1,3 %. En tilsvarende befolkningsvækst oplevede resten af Danmark og resten af Europa. Det skyldtes primært forbedrede landbrugsmetoder, der sikrede en bedre ernæring til de europæiske befolkninger og dermed bedre modstandskraft mod sygdomme og mindsket dødelighed. Dertil kom sidst i 1800-tallet bedre hygiejne og lægevidenskabelige fremskridt. Samtidig fortsatte folk med at få mange børn, der altså i vid udstrækning overlevede.

Der var ikke jobs på Endelave eller i andre landområder i Europa til den store befolkningsvækst, men heldigvis kunne mange finde arbejde i indu-

S/S Norge. Ved forliset i 1904 var sejlene sat. (Wikipedia).

strien i de hastigt voksende byer i de forskellige lande. Byerne bød på hårdt arbejde, trange boliger og risiko for arbejdsløshed, men forholdene på landet som landarbejder var værre. De dristige kunne også satse på at få et bedre liv udenfor Europa, primært i USA, hvor mulighederne for at få eget landbrug var langt bedre end hjemme.

Den store udvandring kom efter 1840 og især i årene 1865-1914. I disse år emigrerede 309.000 fra Danmark, 754.000 fra Norge og 1.105.000 fra Sverige til oversøiske egne. I år 1900 boede i Danmark 2.465.000 borgere, i Norge 2.231.000 og i Sverige 5.136.000. Det vil sige, at i Danmark udvandrede 13 % af befolkningen til andre verdensdele, i Norge 34 % af befolkningen og i Sverige 22 % af befolkningen. Denne kolossale udvandring primært til USA lod sig gøre, fordi en række selskaber tilbød transport over Atlanten i specialbyggede store dampskibe i regelmæssig rutefart og salg af billetter til hele rejsen til overkommelige priser hos et vidtstrakt net af agenter. Konkurrence mellem rederier på pris og overfartstid fyldte mere end komfort og sikkerhed.

Udvandrer-skibet Norge

Et af disse rederier var det danske DFDS, der i 1898 overtog det danske rederi Thingvalla. Trafikken blev nu organiseret i "Skandinavien-Amerika-Linjen" med skibe fra rederiet Thingvalla, deriblandt dampskibet *Norge*. Det var bygget af jern i 1881 af Alex. Stephen & Sons, Linthouse, Glasgow, og det havde plads til 1100 passagerer, men det var godkendt til 800 passagerer i Danmark og Norge. I 1904 var S/S Norge en lille og gammeldags emigrantdamper. Det var stadig muligt at sætte sejl, og mangel på stabilisatorer betød, at skibet rullede i søen. Der var kun 6 vandtætte skotter og der var kun dobbeltbund fra maskinrummet og agterud.

I den forreste del af skibet var der kun et enkelt lag jernplader mod havvandet. Alligevel havde *Norge* kun 8 redningsbåde med plads til i alt 251 personer og en redningsflåde med angivelig plads til 24 personer og 10 redningskranse samt redningsveste til alle. 4 af redningsbådene var fuldt udstyret med mad og ferskvand, 2 havde kun ferskvand, og 2 havde intet. Det dækkede langt fra behovene for de op til 800 passagerer plus besætningen. I henhold til en ny lov fra 1903 skulle der være plads nok i redningsbåde til alle ombord, men loven gjaldt ikke danske skibe som *Norge*, der var godkendt før loven af 1903.

Alt blev nøje inspiceret inden afsejling fra København og fundet korrekt efter de officielle bestemmelser.

Norge afgik fra København d. 22. juni 1904. 405 passagerer steg om bord i København, heraf 142 danskere og 236 russiske jøder. Undervejs lagde skibet til i Kristiania (Oslo) og Kristianssand, hvor 296 nordmænd og 20 svenskere kom ombord, inden *Norge* d. 25. juni afgik med kurs mod New York. Landet Norge havde ikke selv udvandrerskibe. Ombord var nu 727 passagerer og 68 besætningsmedlemmer. De russiske jøder blev hentet til København med DFDS-skibet Thyra fra Libau i Litauen, nu Liepāja.

Det store antal russiske jøder kan måske undre. Jøderne i de tyske områder blev gennem middelalderen løbende chikaneret så voldsomt, at de i stort tal søgte mod øst og fandt beskyttelse i det daværende polske rige, der stort set omfattede mellemkrigstidens Polen, Litauen og dele af Ukraine. Disse jøder fastholdt deres tysk-hebræiske sprog jiddisch. Sidst i 1700-tallet blev Polen gennem tre krige opslugt af de tre nabostormagter: Rusland, Preussen og Østrig.

Herved ændredes Rusland fra at være et rent russisk-ortodoks rige til at rumme store jødiske mindretal i de vestligste egne, og jøderne blev tvunget til at opholde sig i bestemte områder og byer med ringe eksistensmuligheder. Stærk folkelig modvilje mod jøderne skabte grobund for gentagne pogromer, dvs. angreb på jøder og deres ejendom i Rusland, mens myndighederne kun så på. Den første bølge af pogromer begyndte i 1881 efter mordet på tsar Aleksander 2. I 1903 vakte en ny voldsom pogrom forfærdelse blandt jøder, og den jødiske udvandring tog til. 2 mill. jøder emigrerede til USA mellem 1881 og 1924.

Det lykkedes for en stor del af udvandrerne at skabe sig en bedre tilværelse i det fremmede, end det var muligt derhjemme. Jøderne blev i stort tal i New York, hvor de slog sig ned i bestemte bydele som Brooklyn, hvor de med tiden klarede sig godt. En moderne undersøgelse viser, at danskerne bosatte sig længere inde i landet, hvor de kunne få den bedste jord eller det bedste arbejde, og at de og deres efterkommere klarede sig bedre i USA end de norske og svenske udvandrere, der ofte klumpede sig sammen med landsmænd. En moderne undersøgelse viser, at det samme gælder deres efterkommere helt frem til vore dage.

Klippen Rockall nordvest for Skotland.
(Wikipedia).

S/S Norges rute og grundstødning

Kaptajn Valdemar Gundel på S/S Norge valgte en rute gennem strædet Pentland Firth mellem Skotland og Orkneyøerne og videre nord om Hebriderne. Forude på vej mod Amerika lå derefter kun hav, hav og atter hav – lige bortset fra Rockall-klippen, der stikker op af Atlanten 500 km nordvest for Irland. Rockall hæver sig omkring 25 m over havoverfladen, men der ligger flere farlige skær omkring Rockall. Kaptajn Gundel var udmærket klar over, at det gjaldt om at styre godt uden om Rockall. Han udstak en kurs, der ville føre Norge ca. 20 sømil syd om Rockall. Men om morgenen d. 28. juni 1904 var vejret usigtbart med dis og støvregn, og en astronomisk stedsbestemmelse var umulig. Sandsynligvis har den nordgående strøm givet en større afdrift end beregnet.

S/S Norges nøjagtige position er derfor usikker, da skibet denne morgen kl. 7.45 stødte hårdt mod grunden, og forskibet skurede voldsomt mod den. Positionen er blevet gættet til 18 sømil fra Rockall nærmere bestemt Helen's Reef eller Hasselwood Rock, der begge er navngivet efter forliste skibe. På Norge blev der slået fuld kraft bak, men allerede efter få minutter stod det klart, at skibet var alvorligt beskadiget. Enkeltbunden i forskibet var revet op, og Norge tog vand ind katastrofalt hurtigt. Efterhånden, som forskibet lå stadig dybere, kom skibets skrue over vandet. Der blev hurtigt givet ordre til, at kvinder og børn skulle i bådene. Besætningen optrådte meget professionelt, men blandt passagererne udbrød der panik. To af redningsbådene blev knust, da de blev søgt sat i vandet, og den store redningsflåde blev ikke frigjort korrekt.

Da Norge gik ned kl. 8.05, var der således kun seks fungerende redningsbåde, som samlede en del svømmende op, men en stor del af de nødstedte i

vandet måtte efterlades, hvor de hurtigt mistede kræfterne i det 9° C kolde vand trods redningsveste. Redningsbådene kom snart fra hinanden, og én så man aldrig mere, mens de 5 blev observeret af skibe i området, og de nød-stedte reddet. For én gik der et døgn, men for de øvrige 4 gik der 4-7 døgn under svære strabadser i form af kulde, sult og tørst. I alt 600 mennesker omkom ved selve forliset og andre 10 døde efterfølgende af væskemangel og lungebetændelse, mens 155 overlevede. Det var den værste ulykke i dansk civil søfarts historie.

Redningsbåd nr. 3 med Karl Mathiasen blev efter ét døgn på havet samlet op af en damptrawler på torskefiskeri ved Rockall, men der gik 5 døgn, før de nåede Grimsby langt nede på østsiden af England, og først 4. juli fik verden besked om ulykken. Folk på båd nr. 1 og 5 blev reddet ved St. Kilda, der ligger 66 km vest for de Ydre Hebrider, folkene på båd 8 blev samlet op 100 km nordvest for de Ydre Hebrider, mens båd 4 blev fundet lidt sydøst for Færøerne. Skæbnen for båd 2 er ukendt, men den er muligvis drevet med Golfstrømmen mod det Arktiske Hav, hvor den er forsvundet.

Der er ingen beretninger om, at der blev gjort forskel på folk under katastrofen, men 36 % af mændene blev reddet, mens det kun var 9 % af kvinderne og 11 % af børnene. 34 % af besætningen reddede livet, 28 % af de danske passagerer, 22 % af norske passagerer og kun 14 % af de russiske jøder og 13 % af svenskerne. Måske har de russiske jøder haft svært ved at forstå, hvad man skulle gøre i nødens stund.

Karl Mathiasen egen skildring af forliset og redningen

Karl Mathiasen var matros om bord på Norge på den skæbnesvangre rejse, og vi vil se nærmere på disse begivenheder med Karls perspektiv. Ved søforhøret fortalte han, at *“ligesom dette var hans første Rejse med Damperen “Norge”, saaledes har han ikke tidligere sejlet paa den her omhandlede Rute, medens han vel har sejlet i udenrigsk Fart tidligere.”* Karl Mathiasen nedskrev sin beretning, mens han var ombord på “S/S Salvia” af Grimsby, der undsatte ham og hans redningsbåd. Da han var den eneste sømand ombord på redningsbåden, påtog han sig naturligt kommandoen over den.

“Medens jeg om morgenen den. 28. Juni 1904 sov i min Køje, vækkedes jeg ved en vældig Bragen. Jeg sprang straks op og for ud paa Dækket i Undertøjet, da jeg troede det var Sammenstød med et andet Skib. Men da jeg kom ud paa Dækket kom

Karl Mathiasen i 1904. (Endelave Museum).

en af de vagthavende Matroser og raabte saaledes, Skynd eder at tage Tøj paa og vær klar ved Baadene. Alle Matroser var da kommen paa Dækket, og derefter sprang hver ned efter et par Bukser og derefter hen til Baadene, som vi straks begyndte at sætte i Vandet.

I medens blev der bakket i Maskinen. Skibet gik vist også af Grunden. Jeg var først med til at sætte Styrbords Redningsbaad i vandet. Baaden var fyldt med Folk, før den kom i Vandet. Derefter over til Bagbords Side og hjælp en Baad ud der, den var ligeledes fyldt med Folk, før den kom i Vandet. Saa løb jeg over til Styrbords Side, hvor jeg saa 3. Styrmanden tillige med nogle Passagerer var i Gang med at sætte No. 2 af Baadene ud, jeg hjalp med der, og da Baadene var kommen i Vandet sprang Styrmanden ned i agterenden og jeg i Forenden af Baaden, men i det samme blev Baaden slaaet ind mod Skibssiden, saa Agterenden af Baaden knustes.

I det samme sprang Styrmanden hen over Forenden af Baaden, som den Gang svingede ud fra Skibet, hvor han blev fisket op af en anden Baad, som saa ud til at klare sig godt. Jeg fik fat i en Aare og stødte fra Skibet, saa godt jeg kunde, og en af

Passagererne [Johan Gisle Bjarnarson], som forstod at ro, hjalp mig med at ro Baaden op imod Søen, hvor der kom en mand drivende i et Redningsbælte, ham fiskede vi op. Vi fik nu nogle til at øse Vand af Baaden, og saa roede vi, det bedste vi kunde, men det varede ikke længe, før Vandet begyndte at stige i Baaden, og vi troede, at den vilde synke.”⁴

Karl Mathiasens fortælling om tiden i redningsbåden refereres i bogen “Atten sømil fra Rockall” af Michel Nielsen: “*Livs viljen var forsvundet sammen med håbet, og kun Mathiasen, islendingen Bjarnarson og Laura Petersen [på 24 år] havde mod på at fortsætte. Laura Petersen blev ufortrødent ved. Kun iført underskørt og et tyndt kjoleliv sad hun på den tofte, der netop var ud for det sted i båden, hvor de fleste bølgeskvæt kom indenbords. Med ryggen som bølgebryder beskyttede den unge pige flere af de andre reddede kvinder, der med tårer i øjnene lå sløve i bunden af båden. Med de nøgne fødder i det slaskende vand øste pigen fra Rudersdal støt og roligt med sin ubåndterlige søstøve. Pigens humør og ukuelighed virkede smittende, og lidt efter var der et par af mændene, der rejste sig og tilbød Mathiasen og islendingen at afløse dem ved årerne”.*

Karl Mathiasens beskrev den videre færd: “*Ved hjælp af et Sejl, som var i Baaden, og som vi hængte ud i to liner, som vi fastgjorde i Forenden af Baaden, holdt vi Baaden oven Vande den Dag og om Natten. Næste dags Morgen hen ved Kl. 3 blev det bedre Vejr, og Kl. henad 4 eller fem opdagede vi en Damper [S/S Salvia], som synes at nærme sig. Og ganske rigtigt, den kom også nærmere. Vi glædede os nu i forventning om, at han vilde tage os op. Vi roede efter Skibet, hvor vi blev taget om Bord om Morgenen Kl. 7. Kaptajnen og alle Folkene viste den største Venlighed i mod os. Vi var der ombord fra Onsdag til Søndag Aften, da vi kom ind til Grimsby”.* 28 overlevende fra båd 2 blev d. 3. juli sat i land i denne østengelske fiskerihavn, hvor de blev modtaget med åbne arme. Herfra gik nyheden om skibskatastrofen verden rundt, og Karl Mathiasen blev kendt som helten, der havde ført redningsbåden i sikkerhed.

Karl Mathiasens hjemkomst

Karl Mathiasen beskrev sin hjemkomsten: “*Da jeg kom med tog til København, var Hovedbanegården fyldt med journalister. Det var rygtedes, at “sømanden” kom hjem den Dag. Ligeledes var hele min familie fra København på banegården sammen med mange andre endelavitter, som boede i København. Politi og folk fra DFDS måtte føre mig ud af bagvejen, da jeg ikke måtte snakke med nogen før søforhøret. Næste dag*

Den buffet som Karl Mathiasen købte for pengene fra kronprins Frederik. (Endelave Museum).

*blev jeg hentet af en mand fra DFDS, som var klædt i sit stiveste puds med høj hat og hvide handsker. Stor blev min overraskelse, da vi pludselig holdt på Amalienborg. Da jeg kom op til kronprinsen (den senere kong Fredrik 8.), måtte jeg fortælle om hele katastrofen fra ende til anden, og da jeg var færdig, stak han hånden i lommen og trak 200,- kr. op, som han gav mig med ordene: "Da De har fortalt mig, at De skal hjem til Endelave og giftes, skal De have disse som tak for deres heltemod på havet". For pengene købte jeg en buffet."*⁵

Udsnit fra breve til Karl Mathiasen fra tre, der var med i redningsbåden, og som rejste videre til USA. Josefine Johannesen skrev fra Brooklyn d. 25.7.04: "Saa vil jeg sige dem saa mange tak for alt det gode de gjorde imod mig". Indiana Amundsen skrev fra Chicago d. 1.8.04: "Husker De ombord i den lille Jolle, at Frk. Petersen og jeg sad og varmede Dem, medens De skulle hvile lidt? Jeg var meget bedrøvet over, at jeg ikke fik sagt farvel til Dem og takket Dem for Deres udmerkede daad om bord i den lille jolle."

Laura Petersen skrev fra Brooklyn d. 12.8.04: "Ja – jeg ved næsten ikke, om jeg skal være vred paa Dem – eller hvad jeg skal – saadan som De har rost mig. Jeg

har faaet alle Aviserne sendt hjemmefra og overalt staar mit Navn, jo selv her ovre er jeg i alle Aviserne. Kan De huske ombord paa Salvia, naar jeg kaldte Dem vor kære Redningsmand, at De sagde – jeg ikke maatte sige saadan noget, for saa kunde De let blive stolt.” Hun blev udnævnt til æresmedlem af Dansk Rederiforening for sin dåd.

Karl Mathiasen og hans families liv sidenhen

Karl Mathiasen sejlede fortsat med DFDS' skibe i et par år, men i 1906 vendte han tilbage til sin barndoms ø, blev fisker og gift med Olivia Martine N.K. Østergaard (1880-1942). Olivias far var murermester Peder Ole Østergaard, Endelave, og han byggede i 1910 et hus til dem, Søndermølle 19, som stadig står der. Flere andre huse på vejen blev også bygget af fiskere i de sidste år af 1800-tallet og første tre årtier af 1900-tallet, mens der var gode penge i fiskeriet efter ål og torsk. Fra 1902 til 1935 var der gennemgående ca. 20

Søren Schou og Karl Mathiasen i 1950'erne. (Endelave Museum).

egentlige fiskere og 10 deltidfiskere på Endelave, men efter 1935 gik fiskeriet på Endelave tilbage, og de sidste fiskere forsvandt gradvist i 1950'erne. Karl døde i 1959.

Karl og Olivia fik tre døtre – Karla som flyttede til Horsens, Petrea der døde som 20-årig, og Erna (1912-2003) som boede i huset i det meste af sit liv. I 1930 kom der jævnstrøm til Endelave fra et elværk midt i byen og fra 1941 fra en elektromølle tæt ved elværket, og Karl fik også indlagt jævnstrøm i huset. I 1971 kom der vekselstrøm til øen som et af de sidste steder i landet, men det fik Erna ikke indlagt, så hun klarede sig i mange år uden strøm med de gamle installationer. Nye ejere fik vekselstrøm indlagt i 1998, og de gamle installationer er nu bevaret på Energimuseet ved Tangeværket.

“Karl var en solid gut, og han blev et stout mandfolk”, fortalte hans livslange ven Antonius Buhl i 1959. “Et retlinet menneske, der valgte søens vej, som de fleste mænd fra Endelave op gennem tiderne. Karl Mathiasen endte som kongelig tolder paa Endelave med splitflag paa sin baad. Han var til det sidste en agtet mand paa sin fødeø, medlem af sogneraadet og kommunal kasserer i mange aar, men han glemte aldrig “Norge”s forlis. Jeg kan endnu se for mig dette hav af ulykkelige mennesker i kamp for livet, mens “Norge” forsvandt i dybet, sagde Karl til mig, og han fik taarer i øjnene, naar han skildrede de skibbrudnes haabløse kamp.”⁶

God litteratur om emnet:

Flott, Søren: Danmarks Titanic – Historien om den største danske skibskatastrofe. 2018.
Nielsen, Michel: Atten sømil fra Rockall – beretning om et forlis. 1978.
Sebak, Per Kristian: Titanic's Predecessor – The S/S Norge Disaster of 1904. 2004

Noter:

1. Anders Grosen, f. 1948. Tidl. lektor ved Rosborg Gymnasium og HF i geografi og historie. Sommerhusejer på Endelave.
2. Folketællingslister for Endelave
3. Kirkebøger for Endelave
4. Karl Mathiessens egen beskrivelse på Endelave Museum
5. Karl Mathiessens egen beskrivelse på Endelave Museum
6. Aarhus Stiftstidende 8.2.1959. Karl døde 9.1.1959

Arkæologen og museumsinspektøren Hans Kjær

En begavet Egtved-dreng fik trods forhindringer et eventyrligt liv med betydning for dansk og udenlandsk kultur – han fortjener at blive busket og værdsat.

AF BJØRN ANDERSEN

Indledning

Han er en af egnens store skikkelser i mere end én forstand. Han har sin betydning i national og international sammenhæng, og det var borgerne i Egtved, der i fællesskab sendte ham til latinskolen og siden til universitetet i København. Hans liv blev en rejse, der strakte sig fra den danske muld til Det Hellige Land. I vores nationale museum stødte den unikke begavelse imidlertid

Hans Kjær i 1929.

ind i magtkampe og usaglige intriger, som han i længden havde svært ved at kæmpe imod. Derudover forsøgte nogle forskere efter hans alt for tidlige død at fratage ham den ære, der rettelig tilkommer ham. Han blev i de bestemmende museumskredse gjort til en ganske vist velbegavet men lidt spøjs jysk person uden videre betydning, og blev trods velfortjente udmærkelser mere eller mindre glemmt i den københavnske akademiske verden. Ingen er fejlfri, heller ikke hovedpersonen i denne artikel. Han havde bestemt sine særheder og sit temperament, men han fortjener at blive husket.

Dette er en personlig beretning om arkæologen, museumsinspektør Hans Kjær, baseret på gamle dokumenter, hans dagbøger, breve til og fra ham, relevante udgivelser, avisudklip samt undersøgelser og bandede samtaler på universiteter, museer og arkiver herhjemme samt i Jerusalem; desuden en række møder år tilbage i Egtved. Mine bevæggrunde har rod i den sydøstjyske egn, der fostrede ham.

Hans Andersen Kjær var i slutningen af 1890'erne og i første trediedel af 1900-tallet en betydningsfuld skikkelse i udforskningen af den danske oldtid. Han gjorde samtidig en uvurderlig indsats for danskernes forståelse for kulturarven og dens betydning for vores selvforståelse. Han gennemførte sammen med kolleger fredlysninger landet over; der var praktisk taget ikke det sted i Danmark, han ikke besøgte fra 1902 til 1917, hvor han på rejser hver sommer reddede utallige kæmpehøje og langdysser, der var ved at blive pløjet ned før den landsomfattende fredningslov, som først blev gennemført i 30'erne. Over hele landet tilskyndede han desuden befolkningen til at dyrke interessen for arkæologi og oprette lokalhistoriske foreninger. Derved satte han sit præg på det danske kulturlandskab og den dermed forbundne danske identitet. Han fik på sine fredlysningsrejser stor erfaring og repræsenterede Nationalmuseet på en måde, der vandt anerkendelse i vide kredse også i landets øverste ledelse, hvilket bl. a. gav sig udtryk i, at kong Frederik den 8. overværede nogle af hans foredragsaftener og senere gjorde ham til Ridder af Dannebrog. Hans indsats for at højne den folkelige forståelse for vores fortid var unik. Han blev med rette sammenlignet med Nationalmuseets skaber, C.J. Thomsen. Ingen af hans kolleger har overgået ham på det felt.

Centralt i hans eftermæle er også hans udgravninger af mere end hundrede oldtidsfund, deriblandt Solvognen. I videnskabelige kredse blev han særligt kendt for sine epokegørende udgravninger af en jernalderboplads ved Ginnerup i Thy, hvor han udviklede en ny arkæologisk metode, der gjorde ham verdensberømt.

Han rejste meget, ikke alene herhjemme, men også i udlandet. I øvrigt talte og skrev han græsk og latin, tysk og engelsk og læste og skrev fransk. Hans Kjærs forfatterskab var overvældende. Foruden videnskabelige afhandlinger skrev han artikler i "Årbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie" og mange andre tidsskrifter og lokale årbøger. Det blev også til artikler i Vejle Amts Aarbog, der som bekendt er det tidligere navn på nærværende skrift.

I 1925 udkom bestselleren "Vor Oldtids Mindesmærker", der såvel i alle aviser, tidsskrifter og ugeblade som i den videnskabelige verden blev rost til skyerne. Han var en suveræn formidler og popularisator af arkæologisk og historisk forskning og holdt et hav af foredrag, til sidst også i den nyetablerede radio. Desuden ydede han et imponerende arbejde som medarbejder ved Salmonsens leksikon, ligesom han var Berlingske Tidendes arkæologiske og historiske medarbejder.

Hans Kjær vikarierede som inspektør ved Nationalmuseet i en længere periode i museets bestyrelse og var i en lang årrække ansvarlig for institutionens økonomi. Han var uhyre arbejdsom og overkom meget. Udover sit arbejde ved museet var han en ivrig sportsmand, medstifter af Dansk Hockey-Union og formand for denne i mange år, samt medlem af bestyrelsen for Dansk Idrætsforbund. Han var også politisk aktiv, formand for en vigtig konservativ københavnerkreds, "Højres Arbejder- og Vælgerforenings 6. kreds".

Sidst men ikke mindst skal nævnes Hans Kjærs indsats som leder af de eneste danske arkæologiske ekspeditioner til Det hellige Land, hvor han gennemførte de første udgravninger af det formodede Shiloh, tempelstedet hvor Pagtens Ark ifølge bibelhistorien stod, og hvor han med sit arbejde påviste, at stedet godt kunne være det oprindelige, bibelske hellige sted. Det blev mange år senere bekræftet ved en grundig færdigudgravning, foretaget af en verdensberømt arkæologisk specialist. I mellemtiden havde en dansk museumsoverinspektør og et par danske teologiske professorer "modbevist" Kjærs konklusioner og gjort ham latterlig på det hjemlige parnas.

Som et eksempel på Kjærs uophørlige aktiviteter er fortællingen om, at han i en pause i udgravningerne rejste rundt i Palæstina og – på grundlag af et notat af en fransk kunsthistoriker i 1864 – bagerst på en søjle i Kristi Fødsels Kirke i Betlehem fandt to enestående malerier, portrætter af Knud den Hellige og Olav den Hellige, skabt i korstogstiden. Han fik lavet kopier, hvilket var overordentligt vanskeligt (dels var malerierne meget forfaldne, dels satte de kirkelige myndigheder sig imod opstillingen af stilladser i basilikaen). Han sendte kopierne til Danmark og skrev en artikel derom i "Nordisk Tidsskrift

for Vetenskap, Konst ock Industri” (Årg. 8). Billederne kan i dag ses på Frederiksborg Museet i Hillerød.

Midt under udgravningsarbejdet i Shiloh i 1932 blev Hans Kjær angrebet af tyfus og døde, 59 år gammel. Hans bortgang forhindrede ham bl.a. i at fuldføre såvel arbejdet i Palæstina som udgravningerne ved Ginnerup, som han prioriterede højt. Han stod foran en forfremmelse til overinspektør og havde nogle ønsker om at blive i hvert fald vicedirektør for museet. Han fik en statsbisættelse fra Vor Frue Kirke i København og hviler efter sin livsrejse med alle dens bedrifter i en fredet grav på Egtved kirkegård.

Hvem var egentlig personen Hans Kjær, og hvorfor blev han “glemt”?

Den grimme Ælling og Lykke-Per

For at forstå, hvem han var, må man tilbage til udgangspunktet i Oustrup Mark og Egtved by, hvorfra han tog kæmpespringet til det akademiske miljø i den ekspanderende storby København. Det må have været en ufattelig stor omvæltning. Den var nødvendig, fordi det dengang alene var hovedstaden, der gav adgang til alt det, som han drømte om. Man kan ikke adskille Hans Kjærs karriere og skæbne fra hans baggrund; det gælder også nogle gåder i hans livs dispositioner.

Det kan kræve en bekostelig indsats at frigøre sig fra sin fødsel og opvækst. Og det kan blive for sent, før man trækker sin huggert og forsvarer sig mod sine modstandere, der med en langt højere social og kulturel start i livet allerede har trukket blankt med et større og skarpere våben. “Fødslen lægger en spændetrøje for alle og kan langsomt tage livet af dem, der mangler vilje, mod eller kraft til at sprænge den”, sagde forfatteren Henrik Pontoppidan. Men de værdier, som kampen byder en at sprænge, kan jo være de rigtige. Hans Kjær kunne og ville ikke aflive disse værdier i sit liv, og det satte ham i et dilemma.

Betragter man Hans Kjærs livsbane, kan man komme til at tænke både på H.C. Andersens eventyr *Den grimme Ælling* og Pontoppidans roman *Lykke-Per*. Hvad angår evnerne, drømmen og livslysten havde Hans Kjær den smukkeste fugl i sig: “Det gør ikke noget at være født i andegården, når man kun har ligget i et svaneæg”. Han var en begavelse helt ud over det sædvanlige.

Pontoppidan var imod denne optimistiske tilgang. Han siger i sin novelle *Ørneflugt* om en ung ørn, der er vokset op på en bondegård, men som til sidst bliver skudt og falder ned på møddingen, da han vil flyve bort til de høje

bjerger: "For det hjælper ikke, at man har ligget i et ørneæg, når man er vokset op i andegården". Den konklusion gælder alene kampen – det er et næsten uovervindeligt handicap at være født i en fattigdom, der kan være grænseløs. Konklusionen siger ikke noget om, at det lille miljø trods trængslerne kan gemme en rigdom af menneskelighed og redelighed, som i den grad savnes i det store samfund. Dette savn prægede livet igennem hovedpersonen i denne artikel. Her følger historien om Hans Kjær fra Oustrup Mark ved Egtved.

Barndomshjemmet

Hvad enten man hælder til H.C. Andersens tese eller til Pontoppidans præmis om barndomsmiljøets plads i os alle, må det være rigtig at se nærmere på de omgivelser, hvori Hans Kjær voksede op. Hans barndomshjem lå i Oustrup Mark ikke så langt fra det sted, hvor landevejen mellem Vejle og Ribe og mellem Kolding og Ringkøbing krydses. Betragter man et billede fra dengang af husmandsstedet i bakkerne omkring Vejle Ådalen, ser det idyllisk ud. Smukt har det været, dør på grænsen mellem de to landskaber i øst og vest, en af de skønneste egne i vort land. Men i det lille hus boede en familie, hvis modgang og armod på et vist tidspunkt var ved at drive dem til den berygtede fattiggård; især efter mandens død. Hans hustru stod alene med forsørgelsen af 5 børn i et samfund, der ikke havde offentlig hjælp, som vi kender den. Det var Hans Kjærs barndomshjem. Han var den ældste i børneflokkene.

Hans far, Christian Andersen Kjær, var skræddersøn fra Jelling, og selv uddannet skrædder. Navnet Kjær havde han fra sin morfar. Han giftede sig i 1872 med Karen Hansen, året før Hans blev født. Karen Hansen, der hele sit liv holdt fast ved sit fødenavn, var fra Vester Nebel, hvor hendes far var gået fallit med en hørmølle og havde købt et husmandssted. Hun gik hjemme i nogle år og fik derefter gode skudsmål fra ansættelser i området, heriblandt hos pastoren i Herslev. Hendes vidnesbyrd fra skolen var også meget fine. I Oustrup Mark drev Christian Kjær og Karen Hansen et bitte sted, hvortil hørte en lille mark, en eng, en tørvemose og en urtehave. De havde 3 køer, en flok får, et par geder, en gris og høns. Faderen syede desuden, og for at få det til at løbe rundt var han landpost, forøvrigt meget vellidt af alle på egnen; hans ældste søn vikarierede for sin far, når denne var syg eller for udkørt til at gå den lange tur. Efter faderens død var Hans landpost et stykke tid. På den ugentlige torvedag vandrede Karen Hansen til Egtved og solgte æg, ost, smør

og grøntsager, som hun bar i en stor kurv på hovedet. Det var et slidsomt liv, hvor børnene tidligt blev sendt ud at tjene. Min morfar, Hans' lillebror, fik sin første røgterplads som 7-årig. Hans fik lov at blive hjemme, hvilket vi vender tilbage til.

Uden for hjemmet lå de almindelige gårde. Hans iagttog sine omgivelser og efter at have lært at skrive nedfældede han nogle beskrivelser: Stuehusene havde mindst to indgangsdøre på en af langsiderne. Om vinteren herskede mørket i gårdene, og i husmandsstedet i Oustrup Mark var der særlig sort, fordi man ikke havde råd til en petroleumslampe. Man brugte hjemmestøbte lys af talg fra kørerne og fårene. På besøg på gårdene oplevede Hans bl.a. et fast ritual ved måltiderne. Husbonden sad på en bænk for bordenden. På langbænken langs vinduet sad forkarlen, andenkarlen og daglejeren. På modsat side ikke sad men *stod* madmoderen, ældstepigen og lillepigen. Røgteren sad på en skammel for den nederste bordende. Børnene sad ved deres eget bord. Maden var spartansk og ensformig; grød – som man spiste af det fælles fad midt på bordet – rugbrødsmadder med ost, saltet flæsk, grønkåls- og hvidkålssuppe.

Hans Kjær har intet sted samlet fortalt om, hvordan der så ud i hjemmet i Oustrup Mark. Men fra spredte bemærkninger fra ham og fra gamle papirer bliver man klar over, hvor elendigt det var. Hos familien Kjær var der kun to rum, det ene til køkken og ophold, det andet til sovepladser med udgang til kostalden. I soverummet var der en alkovelignende seng og en kiste, rummet var ellers fyldt med "madrasser", tæpper, klude og puder samt tasker med skrædderværktøj. I køkkenstuen var der i nogle år åbent ildsted med muret ovn; der stod et bord, en bænk, et par stole, en kiste, et skab, tøjkurv, spinde-
rok, hør og blårbeholdere, garnvinde, manglebræt og manglestok. Og der var spiseskeer, grydeskeer, skærebrætter, knive og jydepotter af forskellig størrelse, som hos familien Kjær endnu ikke var afløst af de ildfaste lervarer, porcelæn og glas. De lerstampede gulve var heller ikke dækket af gulvbrædder. Vand til madlavning og vask fik man fra en pumpe på gårdspladsen. I loen havde man dejtrug, et stort kar og kærne, smørtrug, løbetønde, ostekop og en saltbalje.

Den jyske mentalitet

På Hans Kjærs fødeegn var ord ikke noget, man ruttede med. Og følelsesudbrud var man – som mange andre steder i Jylland – forsigtige med. Det gjaldt også hans far og mor. F. eks. var den store elskov og henførende kærlighed

Hans Kjærs barndoms-
hjem i Oustrup Mark i
sidste halvdel af 1880'erne.
Her kæmpede hans mor
for at opretholde livet for
sig og sine 5 børn.

ikke noget, som man brugte i forbindelse med ægteskaber. Et "københavnsk" begreb som romantik fandt man for højtravende. Det var helt sikkert sympati, der førte de unge sammen, men man må nok kalde deres viede samliv for et fornuftsægteskab. Til illustration af indstillingen fortælles der om en ung gårdmand i Oustrup, der af sine tjenestefolk fik anbefalet en gårdmandsdatter på Fredericia egnen. Han friede til hende, fik ja, og ægteskabet blev godt. En anden ung gårdmand fra den østlige del af sognet fik opspurgt, at der på en gård i Nørup sogn var et par giftefærdige døtre. Han red over og fremførte sit ærinde. Faderen spurgte, hvilken af døtrene han ønskede, og frieren svarede, at det kunne være lige meget. Han fik en af dem til fælles lykke. Blev en kone enke på en gård, var det næsten altid af økonomiske grunde, hun hurtigt giftede sig igen. Karen Hansen indgik aldrig i et andet ægteskab. Blev en mand enkemand, giftede han sig igen inden for højst et par år. Hans Kjærs far var enkemand, da han og Karen Hansen fandt hinanden.

Årets højtider og fester blev markeret på egnen, i de fleste tilfælde dog i mindre omfang end andre steder, det var ikke et rigt område. Vigtigt var det, at påske, faste, mikkelsaften, kyndelmisse, allesjælesdag m. m. lå som milepæle i året, en slags kalender. Når man skulle omtale en lokalhistorisk begivenhed, angav man tidspunktet i forhold til en af helligdagene. Og når Hans Kjærs forældre betalte på en termin, var den fastsat i forhold til en af helligdagene. Fastelavn på egnen omfattede ikke store fester med ringridning og overdådige måltider, som man hører om fra Amager og Sønderjylland; der var tøndeslagning, og børn og karle gik fra hus til hus og gård til gård, hvor børnene sang og fik en bolle, og karlene lavede spilopper og fik en dram. Derimod betød majs-kikkene noget særligt der på stedet, hvor egnsbestemte traditioner var

knyttet til tiden mellem Valborgblusset, der den 30. april markerede den første sommernat, og Sankt Hans aften. Det var frugtbarhedsskikke med rod langt før kristendommen. Også andre oldgamle riter med tilknytning til agerbruget kunne Hans Kjær huske, f. eks. høsttraditionen “det sidste neg”.

Julen var selvfølgelig den største fest med bedre mad og mindst mulig arbejde i højtidsdagene. Det var jo en kirkelig højtid, men den blev med tiden mere og mere koncentreret om familien. Hans kendte selvfølgelig den megen overtro, der herskede på egnen, og han gik op i, at alle juleforberedelserne med slagtning, brygning, bagning og rengøring skete i pagt med folketroen. Blandt meget andet skulle alle redskaber være bragt i hus, for at “Jerusalems Skomager” ikke skulle sætte sig på dem og derved forårsage misvækst. Slikkeri og knas kendtes ikke. Faderen læste juleevangeliet, og familien og de eventuelle gæster sang et par salmer. Så gik man til bords med meget af den mad, man ikke spiste til daglig. Efter måltidet legede man med pebernødder – effen eller ueffen, min gris er løbet i skoven, hjorte her, hunde der. I julen og hele den halvhellige jul indtil helligtrekonger holdtes julegilder rundt omkring på gårdene, så hver aften kunne byde på fest. Julegaver, som vi kender dem, eksisterede ikke. Der var heller ingen julekort eller juletræer, men i 1881 kom der til alles forbavselse et juletræ i skolestuen i Egtved. Det var læreren, Søren Hovgaard, som havde været på spil.

At julen mere og mere blev en familiefest, har gjort det særlig slemt for Karen Hansen en juleaften, da ingen af hendes voksne børn kom hjem, og hun sad i stuen mutters alene. På sin egen facon overdrev hun dog ikke sin sorg i ensomheden. “Jeg blev lidt trist”, skrev hun i et brev til Hans i København.

En tilbagestående egn

Der var så godt som ingen ure på landet, kun hos de mest velhavende. I Hans Kjærs barndomshjem fandtes ikke den luksus. Man kendte tiden efter solens gang. Også spejle var en sjældenhed. Hvad tøj angår, var mændenes pæne sæt, når de havde råd til det, af mørkeblåt vadmel. Man gik i træsko, læderfodtøj var forbeholdt de velstillede og var kun til stadsbrug. Der var en del træskomagere spredt over området, flere af dem blev kendt også i andre dele af Jylland. En af dem var Jens Daugaard, hvis hus med værksted lå ved siden af Egtved Kro. Han røgede alle sine træsko med elletræ, hvilket blånede dem og gjorde dem til de efterspurgte “Egtvedtræsko”. Hans søn vender vi tilbage til.

Kun få af sognets kvinder havde gennem tiderne haft andet end hjemmegjort tøj. Skræddere og sypiger vandrede rundt fra hjem til hjem og syede for folk, ofte syede de en klædedragt eller noget undertøj til hvert familiemedlem. Kvinderne bar mindst tre smukke forskelligfarvede underskørter. Som småpiger (fra Kolding) tilbragte min mor og hendes storesøster i 1915 på grund af krigens ulemper nogle måneders forlænget sommerferie hos deres bedstemor, som de elskede højt, selv om hun af og til kunne være lidt striks. De beundrede hendes underskørter, men der var noget, de undrede sig over. De forstod ikke, hvad der skete, når hun skulle tisse og ikke besværede sig med at løfte op i de store underkjoler og trække underbukserne ned. Det viste sig, at der i bunden af hendes underpermissioner var lavet en aflang opskæring. "Det har vi alle her", forklarede hun med et smil, "det gør det hele lidt nemmere!".

Renlighed er en god ting, men properhed er som bekendt en relativ størrelse. Jeg skal ikke kunne sige, hvor meget man tvættede sig hjemme hos familien Kjær, men det er kendt, at man i bondesamfundet ikke vaskede sig ret meget. Et bad var en sjældenhed, i stedet tog man rent tøj på. Opvasken efter måltiderne på gårdene bestod også nærmest kun af en hurtig aftørring, eller hunden fik lov at slikke. Spyt og skidt blev suget op af de lerklinede gulve. På alle gårde og husmandssteder forrettede man sin nødtørft i kostalden og bidrog på den måde samtidig til den gødning, der skulle spredes i urtehaven og på markerne. Hans Kjærs barndomshjem blev opvarmet af ilden i køkkenet, hvor røgen, som vindstød af og til slog ned, blandede sig med den lune luft fra stalden. Særligt om vinteren, hvor man selvsagt holdt døre og vinduer lukkede, har der været en gennemtrængende hørm overalt. Ikke bare en almindelig hyggelig staldlugt, men en ulidelig stank, som man imidlertid vænnede sig til. Hvordan det har været i byen Egtved, ved jeg ikke, men noget kunne tyde på, at man også der har kendt til ildelugt, for der var god gang i salget af såkaldte antilugt-produkter, som kunne mildne en kras odør.

Hygiejne var et ukendt fremmedord i sognets landdistrikter, og alskens inflammationer og sygdomme havde fri bane. Man børstede heller ikke tænder, alle havde dengang gebis, som de havde fået allerede som unge, nogle i konfirmationsgave. Hans Kjær havde livet igennem vrøvl med sine tænder. Egnen var blandt de mindst udviklede i landet, nok også hvad angår lægevæsen. Der kom apotek til byen i begyndelsen af 70'erne, men Hans Kjærs mor blev hele sit liv ved sygdom ved med at gå "til råd", som hun kaldte det. Det var kloge mænd og koner, som virkede i bondesamfundet. Hvad angår læger i byen, så havde Egtved godt nok en række læger på hurtig udskiftning i praksis

fra 1870'erne, men det var først fra 1892, der kom en fast mediciner til byen. Det kostede penge at gå til læge, og sygekassen, hvor de fattigste ikke skulle betale kontingent, blev ikke etableret før 1896. Søren Hovgaard var den første formand for bestyrelsen. Hvad angår dyrenes ve og vel, etablerede den første dyrlæge sig først i 1897.

“Byen”, som man sagde ude i sognets landdistrikter, var handelscentrum og også midtpunkt for private lån og andre pengetransaktioner, men først i 1885 skabtes Egtved Sparekasse. Byen var i Hans Kjærs barndom tilbagestående. Der var ingen kloakering, man gravede indholdet af das-tønden ned i haven, hvor mange også havde en brønd med pumpe, hvor colibakterierne og andre smitter trivedes. Et vandværk blev først etableret 1909, samme år som byens første elværk blev bygget. I 1913 kom Vork med under elværket, men Oustrup fik ikke strøm før 1921. I Egtved tændtes gadelyset så sent som i 1933. Byen var i Hans Kjærs tid ret isoleret. Telefonen kom til Danmark i 1879 og blev hurtigt udbredt, men kom først til Egtved ved århundredeskiftet, til Vork i 1919. Skulle man til og fra byen, foregik det med hestevogn, den såkaldte dagvogn, mellem Egtved og Vejle og Egtved og Kolding. Trekantsruten blev oprettet i 1890.

Efter Hans Kjær var kommet til København, måtte han tage denne dagvogn, når han skulle hjem på besøg. Den lignede diligencen, som vi kender fra western-filmene, men der var ikke noget spændende nostalgisk ved den. Han klager i sin dagbog flere gang over “den skrækkelige tur med dagvognen”. Et par år inden århundredeskiftet åbnedes jernbanen mellem Kolding og Egtved, den første Egtvedgris kørte i maj 1898. Da var Hans Kjær 25 år og for længst borte fra sin hjemegn. Andelsbevægelsen og alt hvad den betød for hele landet havde jo sin start i området, hvor Brørup og Omegns Andelsmejeri sammen med Ladelund Mejeriskole var centrale i mejerihistorien og den udvikling, den førte med sig. Man fik bl.a. ordentligt foder til køerne, så de kunne rejse sig selv (!), når de blev lukket ud af stalden om foråret. Alt dette skete efter, Hans Kjærs var blevet voksen.

Hele området var i Hans Kjærs barndom kendt som et sted, hvor man ikke læste ret meget, for ikke at sige ingenting, hverken bøger eller ugeblade eller aviser. I byen holdt nogle få borgere aviser udefra, først og fremmest Vejle Amts Folkeblad. Efter århundredeskiftet begyndte der at ske noget også på dette felt. En del begyndte at abonnere på Folkebladet, og Egtved-Posten med mange annoncer og små lokalnyheder så dagens lys i 1907. Egtved Biblioteksforening blev stiftet 1904.

Sognet bakkede op

Hans Kjærs møde med bøgerne fandt sted i Egtved Skole, hvor eleverne i alle aldre i skolestuen sad på bænke til 5-6 børn. Bænkene var uden rygstød og fastgjort til bordene, hvorunder der var en hylde til tavler, bøger og mellem-madder. Lærers pult og stol stod ved en af væggene. Huer og halstørklæder blev lagt i vindueskarmen, hvilket tog lidt af lyset. Der var gode landkort, som børnene selv havde skillinget sammen til, to verdenskort, et Europakort, et Danmarkskort og et Palæstinakort samt en globus. Dagen begyndte med morgensang, som læreren spillede til, enten på violin eller på stueorglet. Derpå fremsagde læreren trosbekendelse og fadervor, hvorpå man tog fat på undervisningen. Foruden elementær læsning, skrivning og regning blev der lagt vægt på religionsundervisning, herunder salmer, idet alt skulle læres udenad. Der var også megen historieundervisning; Danmarkshistorie især fra Sønderjylland, for lærer Hovgaard var sønderjyde.

Søren Hovgaard, som kom til at spille en afgørende rolle i Hans Kjærs liv, var meget afholdt af børnene og en særdeles dygtig pædagog, hvilket jeg har et godt vidnesbyrd om i form af en senere brevveksling mellem min morfar, og hans gamle lærer. Hovgaard var for resten en initiativrig person, der stod i spidsen for udviklingen i byen på mange områder; blandt meget andet indførte han aftenundervisning for voksne. Desværre kunne ikke alle i byen følge med i hans tempo, og nogle forældre, der var utilfredse med hans idéer og temperament, fik ham i 1898 til tage sin afsked. Han flyttede til Ålborg, hvor han fik en god stilling i et privat firma.

Da Hovgaard blev lærer i Egtved, havde Hans gået i skole i godt 2 år. Han kunne da læse og skrive, og ikke nok med det: Han var med hensyn til arten af de værker, han læste fra skolens bogsamling, foran alle andre i skolen. Det var både skønlitteratur og faglige bøger af enhver art. I modsætning til den tidligere lærer, som ikke keredede sig om børnene, var Hovgaard fra begyndelsen ivrig i sit arbejde, og hans engagement kom også til at omfatte Hans. Forældrene var i forvejen blevet enige om, at deres ældste søn ikke skulle ud at tjene i sommerhalvåret. I sin dagbog skriver han:

“Om min Fader erindrer jeg kun godt. Han var lille af vækst, noget gammeldags, med sorte Øreløkker, husker jeg, og med graat Fuldskæg. Han var meget rolig af Natur Jeg husker en Aften, da vi sad eller stod udenfor Huset i Gaarden henne ved Havediget. Saa kom en fremmed, jeg ikke kendte, og

vilde have mig til Tjenestedreng, men Fader sagde nej. Han mente, at jeg havde gode Evner og burde blive hjemme, altsaa for at uddanne Evnerne. Lærer Knudsen i Vork har ogsaa fortalt mig, at Fader havde undersøgt, hvor meget det kunde koste at faa mig i en Latinskole”.

Hans Kjær noterer om sig selv, at han var splejset og ikke kunne lide at gå for langt hjemmefra. Han var ikke en enspænder, men han var lidt bange og ikke særlig stærk. Han var på god fod med de fleste af klassekammeraterne, dog var der et par undtagelser og særlig én, der var efter ham. Ham huskede han, lige som han i øvrigt huskede de fleste fra klassen; flere af dem havde han kontakt med som voksen. Han erindrede også, hvordan drengene om sommeren drog til en dam og *“smed klunset og plaskede rundt”*. Han var adræt og god til gymnastik, havde et stort kommunefarvet hår og en tynd røst. Der var en god stemning i klassen, ingen kaldte ham en nørd, fordi han læste mange bøger. Han var tit hjemme hos et par af kammeraterne men også hos folk, der ikke havde børn i skolen. Folk i sognet kendte til familiens armod, og Hans blev ofte på vej hjem fra skole inviteret indenfor til at spise varm mad med. Det samme var tilfældet for hans lillebror.

Selv om der var en del opgaver hjemme på husmandsstedet, gav friheden for at blive fæstet bort Hans mulighed for at læse meget og at være lidt sammen med Hovgaard i ferietiden. Da det blev klart, at familien i høj grad savnede den indtægt, som Hans kunne have hjembragt, gik Hovgaard til præsteparret Sofus og Caroline Brummer, og luftede tanken om en økonomisk støtte til familien Kjær. Pastor Brummer og hans hustru syntes om idéen. De var overordentlig afholdte i sognet, hvilket to sølvkranse i Egtved Kirke, skænket af menigheden til minde om dem, den dag i dag vidner om. Søren Hovgaard fik da sammen med Caroline Brummer indsamlet den fornødne sum, og sådan begyndte en bemærkelsesværdig operation, der var så omfattende og langvarig, at jeg ikke tøver med at kalde den et kollektivt eventyr.

Med faderens død, da Hans var 11-12 år, forværredes situationen i Oustrup Mark. Men moderen gav ikke op, og det var en bedrift af rang, at det lykkedes hende at klare tilværelsen for familien så godt, som hun gjorde. Hun var en personlighed, der forenede en fantastisk styrke og udholdenhed med et usædvanligt intellekt. En del af de breve, hun skrev til sin søn, da han var flyttet hjemmefra, er bevaret. Hun havde kun gået 7 år i skole, alligevel er brevene smukke, let læselige, så godt som uden fejl og med et klart indhold, der på sin egen indirekte måde kan gå dybere end bare til dagen og vejen.

Hendes stil er nøgtern, iblandet jyske udtryk stavet som de udtaltes. Sliddet og slæbet er underforstået, men visse begivenheder beskriver hun dog uden omsvøb, f. eks. katastrofen, da den ene af hendes tre køer dør. At kalde ulykken en "katastrofe" er en underdrivelse, men Karen Hansen bruger ikke dette udtryk. Dog tilføjer hun, efter at have fortalt, at hun var nødt til selv at slagte kvien: "*Det var ikke rart*".

I mange af brevene begræder hun, at hun ser sin søn så sjældent, og hun glemmer heller ikke ved denne lejlighed at forklare ham, hvorfor det er forkert af ham, at han ikke kommer oftere hjem fra København. Karen Hansen var et unikt menneske, men hun var også stridbar, ingen skulle komme hende på tværs. Hun fortæller et sted i få ord, hvordan hun har sat en nabo, der uretmæssigt ville ændre skellet mellem deres jorder, på plads: "*Så sagde han ikke mere*". Den egenskab havde hendes ældste søn arvet, men den dukkede først for alvor op på et sent tidspunkt i hans liv.

En lun augustmorgen i 1885 begav Karen Hansen og hendes ældste søn sig afsted mod Fredericia. De havde håbet på at møde en varevogn på landevejen, men der kom ingen, så de gik, hvilket ikke var et særsyn. Man gik meget. Hun havde villet følge ham et lille stykke af vejen, men han ville nødig skilles, og de fulgtes ad næsten halvvejs til den fjerne købstad. Der standsede de, spiste lidt af den medbragte mad, moderen vendte om, og Hans Kjærs barndom var forbi.

De fleste af sine år i Fredericia boede han til leje hos en venlig frk. Jørgensen, som fik penge sendt fra Hovgaard. Hans Kjær fandt et sted, hvor han kunne spise billigt, hans mor reparerede og vaskede hans tøj og sendte, hvad hun kunne undvære af brød, smør og ost og lidt småskillinger. Han passede en bybudsplads om eftermiddagen. Samtidig iværksatte Hovgaard og Brummers regelmæssige indsamlinger af først og fremmest penge. Det var mest præstekonen, der gik rundt; det gjorde det lettere, at hun i forvejen hele tiden besøgte mange mennesker i sognet. Hovgaard var kasseimester og skrev regelmæssigt til Hans. Naturligvis, havde jeg nær sagt, var Hans den bedste elev i sin klasse på "Gammelholm Forberedelses Latin og Realskoleskole". Han var på meget god fod med sine klassekammerater. Der findes et festligt fotografi, hvor han i jakkesæt i en landauer er presset sammen med de otte andre, da de skulle på rundtur for at fejre studentereksamen.

Kvantespringet

Den sommer gik han til hånde hjemme, hvilket var en stor hjælp for moderen. Så sendte Egtved sogn den unge mand til universitetet i København. Rejsen derover var i sig selv en oplevelse: Turen via Fredericia til Strib, den lille færge over Lillebælt til Middelfart, jernbanen til Nyborg, sejladsen over Storebælt og togturen fra Korsør til hovedstaden. Det var en lang rejse, men springet til storbyen var ikke alene geografisk. På baggrund af Hans Kjærs tidligere beskrevne opvækst-omgivelser og vilkår, må man kalde det noget nær et kvantespring, i mange henseender intet mindre end en færd i en science fiction tidsmaskine.

Den 13-årige Hans i et lånt "jakkesæt" med sin mor Karen Hansen kort før Egtved sogn sendte ham til latin-skole i Fredericia.

Hele Egtved sogn havde på det tidspunkt 2250 indbyggere. Købstaden Fredericia havde 13.000 borgere. I hovedstaden nærmede indbyggertallet sig en halv million. København var, ligesom storbyerne i Europa og Amerika, midt i en rivende udvikling. Der blev hele tiden bygget, fortrinsvis arbejderboliger i nye kvarterer, dagligt oprettet fabrikker, og man havde netop mestret en imponerende verdensudstilling. Byen stod midt i en modernisering, der nok kunne tage pusten fra en nyankommen. Rindende vand, kloakker, flere steder WC. Telefoner var ikke sjældne, de første biler dukkede op i gaderne. Der var museer, Det kongelige Teater, revyteatrene, Tivoli. Sporvognene var ganske vist et par år endnu hestetrukne, men man var i fuld gang med en elektrificering. Gaslysene, der i sig selv var et lille mirakel, blev hurtigt erstattet af elektriske lamper.

Først og fremmest var storbyen præget af et overvældende menneskemylder. På banegården trængtes højlydt rejsende, dragere, avisdrengene, gadesælgere, tiggere, arbejdsmænd og koner, ærværdige overklasseborgere med cigar i munden, og uniformerede politibetjente. Hans fik presset sig frem til en konstabel og spurgte om vej til den gade, hvor Hovgaard havde lejet et møbleret værelse. Han måtte spørge flere gange, for konstablen forstod ikke, hvad han sagde. Næste morgen lånte han en trækvogn og hentede sine ejendele ved godsudleveringen. Samme dag gik han til universitetets teologiske fakultet og senere blev han optaget som medlem af Studenterforeningen. Om aftenen skrev han breve til sin mor, Hovgaard og Brummer-familien.

For Hans var overgangen til det nye liv som at være i en dansk deling omringet et sted ved Dybbøl af preussiske soldater med haubitser, der uafslåeligt bombarderede med granater af indtryk, som man øjeblikkelig skulle indstille sig til, hvis man ville overleve. Og samtidig skulle han holde forbindelsen ved lige til sine kære i Oustrup Mark og Egtved, overfor hvem det jo var praktisk taget umuligt at forklare, hvad der foregik. Han startede med at lave sit sprog om. Da han havde et gudbenådet sprognemme, tog det ikke lang tid, før han kunne udtrykke sig på "rigsdansk", som det hed i de kredse, hvor man talte sådan. Han bevarede dog en lille jysk accent "for sin selvagtelses skyld".

I modsætning til en del andre studerende fulgte han punktligt alle de teologiske forelæsninger og forberedte sig grundigt. Imidlertid var der fra begyndelsen noget, der gnavede i ham. Han så ikke frem til at blive præst, oldtidsforskning lå derimod hans hjerte nær. Efter bare et semester sprang han fra teologien og valgte oldgræsk og nogle andre fag, som han kunne bruge til en uddannelse i arkæologi, der endnu ikke var en selvstændig studieretning

ved Københavns Universitet. Hans økonomi var i den første tid fuldstændig afhængig af hjælpen fra Egtved, først og fremmest til husleje og mad. Hvad angår klæder var han nødt til at anskaffe sig et kjolesæt, hvilket de var uforstående overfor derhjemme, selv om det var et brugt kjolesæt. Han opgav simpelthen at få dem til at begribe den sag. Han så et opslag på universitetet og et par annoncer i en avis, hvor forældre søgte om studiehjælp til deres skolesøgende børn, og han slog til med det samme. Lidt senere var der også studenter, hvis fædre ville betale for hjælp til deres poder. Denne assistance gav ham samtidig en mulighed for at få et indblik i borgerskabets levevis. Det samme gjaldt en traditionel ordning, som var for de få ubemidlede studenter på universitetet. De fattige blev inviteret til et ugentlig aftenmåltid hos en af professorerne, og var studenten heldig, kunne han på denne måde hos flere professorer få varm mad det meste af ugen.

Så gennemgik den unge Hans Kjær en forvandling, som forbavsede ham selv. Hurtigere, end hans psyke vist kunne følge med til, omstillede han sig og vænnede sig til storbylivet. Han blomstrede op og blev en charmetrold, der appellerede til moderinstinkt. Han fik et hav af bekendtskaber og færdedes idelig blandt familierne i det bedre borgerskab. Det selskabsliv, som han på en måde blev en del af, er beskrevet af Herman Bang i romanen "Stuk", hvori aktørerne i postklunketiden har travlt med at glemme nederlagene og sårfeberer fra 1864. Han var dygtig til at galantere fruene, som han stod på meget god fod med og ligefrem delte hemmeligheder med. *"Modtog brev fra fru Lange, at jeg ikke kan komme og spise der, da baade hun selv og Pigen er syge, hvilket ikke må bringes videre"*. *"Fik kravetøj fra fru Lecher"*. Når han ikke læste eller var på frue-besøg, deltog han i komsammener og komediespil i Studenterforeningen. Han var med ved det ene aftenselskab efter det andet, spillede whist (om meget små pengebeløb) og lhombre og deltog i borgerskabets hyggelige arrangementer med alskens morskabslege. Havde flere gode venner blandt sine medstuderende. Gik på december-udstillingen på Charlottenborg, fik afbudsbilletter til Det Kongelige Teater og Cirkus Revyen. Dagbogen:

"Aflagde visit hos Etatsraad Petersen og talte længe med Fru Bech. Fik til slut en Indbydelse til at tilbringe et Par Dage i Julen paa Engelsholm."

Hans Kjærs ven, etatsråd Holger Petersen, var en stenrig tekstilfabrikant, hvis nu fredede fabriksbygning kan ses på Tagensvej på Ydre Nørrebro. Han opførte som noget ualmindeligt boliger til sine arbejdere, hvor der var mange

fællesfaciliteter til arbejderne som fælles spisesal og et lille bibliotek med udlån af aviser og bøger. Fru Bech var gift med Carl Adolph Bech på Engelsholm ved Engelsholm Sø ikke langt fra Vejle. De havde en "vinterlejlighed" i København. Hans var ven med sønnen Georg Bech og var i øvrigt en kærkommen gæst på det smukke lille slot, som han besøgte adskillige gange, hvad enten det var ved juletid eller på gennemrejse om sommeren. Hans Kjærs visitter på Engelsholm var de første af en del besøg på slotte og herregårde, hvortil han blev inviteret, når han var på en egn.

Tilbage til læreårene skal det understreges med en bred fjederpen, at *studierne* fyldte langt det meste af Hans Kjærs tid. Han fik igennem sin studietid flere ekstraordinære anerkendelser, blandt dem en udmærkelse for en kritisk afhandling om den danske oversættelse af Homér. Søgte mange legater og gik rundt til sine professorer for at få dem til at underskrive en flidsattest, bl.a. Johan Ussing, Martin Gertz, Chr. Erslev og Dr. Sophus Müller, som alle på hver sin måde er kendt for deres betydning for dansk arkæologi, historievidenskab og filologi, og som alle havde høje tanker om hans evner og flid.

Rejserne hjem

I studieårene rejste Hans ofte hjem til Egtved. Uddrag fra dagbogen engang i første halvdel af 90'erne:

"Jeg tog fra Kjøbenhavn Lørdag den nittende December om Aftenen Kl. 8 og kom til Fredericia Kl. ca. 2 efter en forholdsvis behagelig Rejse. Jeg kom saa til Delemans og boede der til Onsdag Eftermiddag, da jeg over Vejle tog til Egtved: Paa Vejle Banegaard traf jeg flere bekendte. Jeg kom saa til Egtved Onsdag Aften temmelig silde. De følgende Dage tilbragtes med Besøg. Juleaften var hverken min Søster eller min Broder hjemme. 4de Juledag gik jeg saa til Engelsholm, hvor jeg blev til Torsdag Middag. Tirsdag var der Selskab med Juletræer. Af de indbudne vare (...) Jeg havde en Frøken Johansen til Bords. Pastor Tygesen hold en Tale paa Vers. Om Aftenen spilledes der Lotteri om mindre Gjenstande. Om Eftermiddagen havde jeg haft et Anfald af mit nervøse Tilfælde. Dog var jeg blevet rask nok til at deltage i Selskabet ogsaa ved Bordet. Onsdag gik nogle af os imellem Frokost og Middag en lang Tur til Gjødding Mølle og Nørup Holm. Umiddelbart efter denne Tur, som havde været temmelig anstrængende

gjentog mit Anfald sig stærkere end sidste Gang. Umiddelbart efter Middag gik jeg i Seng og blev liggende til næste Morgen tidlig. Da jeg stod op, havde jeg endnu Mindelser.

Januar. Afsendte nogle Breve og aflagde Visit hos Præstens. Hovgaard traf jeg hjemme. Om aftenen havde vi Juletræ hjemme, idet Lillebror Niels Christian var kommen om Middagen. Gav Moder et Brillehus, Niels Chr. en Kniv og nogle Billeder og søster Eline nogle Kort og Spil. Hver fik desuden et Julekort efter eget Valg. Resten af Aftenen spillede vi om Pebernødder. 2. Januar. Aflagde atter Visit hos Hovgaard. Gik derefter rundt til mange i byen (...) Det var mørkt, da jeg kom hjem. 4. Januar rejste jeg hjemmefra og tog over Kolding til Fredericia; I Kolding traf jeg Fru Lecher og talte noget med hende, Lecher var bortrejst. Hos Delemans blev jeg saare godt modtaget. Louis var syg af Influenza. Om aftenen var jeg hos Fru Andersen. Christian blev syg og jeg gik derfor til Nyberg efter en recept. Nyberg sagde saa at han kunde love mig hver Maaned at sende 10-12 Kroner i et Aarstid. Og gav mig for den første Maaned 12 Kroner og ligesaa mange af hans egen Lomme til hjælp til Rejsen. Han sagde tillige at jeg skulde gaa til Fru Thuesen, som vilde unde mig en Kurv med Madvarer.

Jeg sov om Natten paa Fru Andersens Sofa. De følgende Dage gik med Visitter og Besøg hos Bekjendte. Lørdag skulde jeg have rejst, men det var Fru Delemans Fødselsdag, saa jeg bestemte mig til at vente til Søndag. Da var det en forrygende Snestorm, Luehrs vilde have mig til at blive, men jeg vilde afsted. Over Bæltet gynged Færgen meget voldsomt. Færgen lå i 4 timer udenfor Middelfart og vendte så tilbage til Strib. I Fredericia fik jeg min billet tilbagebetalt. Jeg gik så til Luehrs og blev vel modtaget.”

Fra slutningen af studietiden blev hjemrejserne sjældnere. Det skyldtes ikke alene travlhed med studierne men sandsynligvis også, at han i en overgang ikke rigtig vidste, hvordan han skulle gebærde sig overfor sine gamle velyndere, til hvem han stod i en gæld, hvis værdi jo var ufattelig stor og dybest set ikke kunne gøres op. Han var dengang en smule underlig kejtet, når han under sine besøg gik rundt i Egtved. Samtidig kunne det ikke skjules, at der blandt nogle i sognet herskede en vis skuffelse, da det gik op for dem, at han ikke var blevet ved det teologiske studium. Hans mor fik bebrejdelser; blandt de utilfredse var dog hverken Hovgaard eller Brummerne. Han skrev fortsat mange breve til moderen, nu hver gang med en pengegave, og moderen svarede med tak, idet hun dog ikke undlod at sukke over, at de “aldrig sås”.

I et brev skriver hun, at også “folk rundt omkring undrer sig”, og at han har glemt sin lillesøsters fødselsdag.

Karen Hansen blev til sidst alene med Hans’ yngste søster Eline, der hjalp til derhjemme men havde besluttet at gå i sin fars fodspor. Eline tog på sykursus i Kolding og Egtved, gik til hænde hos naboerne, sparede sammen til en symaskine og blev så en af egnens omvandrende sypiger. På sin vej mødte hun en møbelsnedker fra Egtved. Han hed Carl Daugaard og var søn af træskomager Jens Daugaard, i hvis hus ved siden af kroen, han boede. Han havde to år tidligere mistet sin hustru og var barnløs. Da sympati og sød musik opstod, blev han forlovet med Eline. Daugaard var en dygtig møbelsnedker, der elskede sit håndværk. På Egtved Museum på Højvang er udstillet et fornemt og mystisk skab, som han har lavet, vist nok med hemmelige rum. Han var imidlertid ikke alene håndværker, men drev også en møbelforretning i byen med et par filialer i andre byer. Brylluppet med Eline blev en begivenhed, som byen talte om i lang tid derefter. Og Carl Daugaard blev en meget god ven af Hans Kjær; når Hans Kjær var på besøg i byen, sad de to svogre og snakkede i timevis.

Nationalmuseet, Worsaae og Müller

Ved siden af universitetsstudierne læste Hans Kjær mangfoldige værker i et meget bredt spektrum indenfor den arkæologiske videnskab, alle lånt på Universitetsbiblioteket, som i nogle tilfælde måtte hente bøgerne hjem fra udlandet. Engang fik han en bøde på 16 øre for ikke at have tilbageleveret “Schliemanns Udgravninger”. Det var af betydning for Hans Kjær også at kende Heinrich Schliemann, som er en af grundlæggerne af den moderne arkæologi. 1871 indledte Schliemann i Lilleasien udgravningerne af det homeriske Troja. Årene indtil hans død i 1880 påviste Schliemann en indtil da ukendt kultur, den mykenske, og åbnede dermed en ny verden for arkæologisk udforskning. Hans Kjær satte sig også grundigt ind i ægyptologen Flinders Petries arbejde. Han revolutionerede i slutningen af 1800-tallet de arkæologiske teknikker ved sine udgravninger i Ægypten, og gravede også i Det Hellige Land.

Hans Kjær blev i 1898 med græsk som hovedfag *cand. mag. laudabilis et quidem e’gregie* (med første karakter og ypperlig rosværdigt). Samme år rejste Søren Hovgaard til Ålborg. Pastor Brummer var død to år tidligere, og Caroline Brummer var flyttet til Vinding. Hans Kjær havde et stykke tid været

studertermedhjælp ved Nationalmuseet. Nu blev han ansat som museumsassistent. Han talte og læste på det tidspunkt græsk og latin og gjorde også meget ud af sine studier og øvelser i “mere nyttige” sprog. Han byggede videre på sin gymnasielærdom, var allerede meget god til tysk og var “paa Vej til virkelig at mestre Engelsk, og det er Planen ogsaa at lære Fransk, og hvem ved? ogsaa Italiensk til hvilket Sprog Latinen er nyttig”.

Nationalmuseet lå dengang, hvor det ligger i dag, i Prinsens Palæ ud mod Frederikshavns Kanal. Museet holdt året efter Hans Kjærs ansættelse 50 års fødselsdag, det var stadig en ung institution. Museet var blevet skabt på grundlag af Det Kongelige Kunstkammer, hvis samling af alle slags rariteter fra udstoppede dyr til stenøkser i 1807 blev ført til Oldsagskabinettet på loftet af Trinitatis kirke ved Rundetårn. En skibsreder ved navn C.J. Thomsen, der var ivrig oldtidsforsker, skabte det nationale museum, som vi kender det. Først skulle tingene dog forbi et kunstmuseum i Dronningens Tværgade, hvor Thomsen samlede såvel etnografiske genstande som danske forhistoriske og historiske emner, idet alt det zoologiske og de “løjerlige kuriosas” blev sorteret fra. Der var en ikke ringe modstand mod ham, fordi han ikke var akademiker, men det tog han sig ikke af. Han satte sig ind i historievidenskaben og oldtidsforskningen, og han elskede at oplyse og fortælle. C.J. Thomsens navn blev internationalt, da han i arbejdet med at sortere materialet i oldtidsamlingen opfandt den tidskode, som siden er blevet anvendt verden over: *Stenalderen, bronzealderen og jernalderen*.

Oldtidsamlingen voksede hurtigt. 1851 oprettedes i Prinsens Palæ to selvstændige samlinger, Det Etnografiske Museum og Antiksamlingen. 1853 flyttedes Det kongelige Museum for nordiske Oldsager også dertil, og alt blev samlet, til fortrydelse for etnograferne og antikforskerne, der gerne ville have haft deres eget (hvilken indstilling er tydelig i samtidige dokumenter og brevvekslinger). Thomsen blev direktør for det hele. Han blev i 1865 efterfulgt af J.J. Worsaae, der bestyrede direktørposten indtil sin tidlige og uventede død i 1885, hvor Sophus Müller blev leder af Antiksamlingen og Møntsamlingen. Efter en årrække under administrativ ledelse ved Chr. Herbst fik museet i 1892 Sophus Müller som direktør for den samlede institution. Det var ham, som Hans Kjær henvendte sig til som studerende, og ham der var i spidsen for museet, da Kjær blev ansat som assistent.

Hans Kjær så naturligvis vældig op til C.J. Thomsen og hans indstilling til oldtidsforskningen og formidlingen af videnskaben, men det var J.J. Worsaae, der for alvor betog ham. Han læste alt, hvad denne ypperlige og betydnings-

fulde historiker og arkæolog havde skrevet. Det er en rigtig karakteristik, at Kjær blev Worsaaes intellektuelle arving.

Jens Jacob Worsaae var født og opvokset i Vejle som søn af amtsforvalter og justitsråd Jens Worsaae, der var bondesøn fra Thy. Worsaae var usædvanligt begavet og fik en meget god skolegang. Allerede som dreng interesserede han sig for arkæologi og historie, og inden for disse fag kom han til at stå for det moderne gennembrud, som Georg Brandes igangsatte på litteraturens område. Han var som Georg Brandes europæisk orienteret og foretog – med udgangspunkt i et professorat på Københavns Universitet – mange studierejser til udlandet, hvor han blev medlem af en række videnskabselskaber, lige som han herhjemme i Videnskabernes Selskab var højt værdsat for sine omfattende kundskaber og sin videnskabelige aktivitet. I dansk arkæologisk videnskab er han et fyrtårn. Han var en skarp debattør, der brillant forsvarede det nye syn på forskningen og den positivistiske videnskabsteori, som videnskaben stadig bygger på. Han var ikke en magtperson, stræbte alene efter saglighed og havde altid overskud til at sætte sig ind i andre menneskers situation. Et varmt, uselvisk og hjælpsomt menneske. Sophus Müller var hans diametrale modsætning.

Sophus Müller, der kom til at spille en afgørende rolle i Hans Kjærs karriere på Nationalmuseet, var født i 1864, søn af den velhavende numismatiker og museumsdirektør Ludvig Müller og sønnesøn af en biskop. Han gik på en privatskole og valgte at studere klassisk filologi på universitetet, hvorefter han blev gymnasielærer. Hans far gav ham studierejser i udlandet, og efter 2 år i Tyskland, Svejts og Italien havde han fået lyst til museumsvirksomhed og arkæologi, først antikken, siden den danske oldtid. Han blev i 1878 ansat som assistent ved det daværende museum for nordiske oldsager, og stiledede fra første færd efter direktørposten, som han som nævnt fik i 1892. Allerede i Chr. Herpst-tiden blev afdelingsleder Müller upopulær blandt medarbejderne for sine manipulationer og spidse albuer. Man kan ikke se det på anden måde, end han var hensynsløst stræbsom med en hunger efter anerkendelse, opfyldt af en brændende ærgerrighed, der fulgte ham livet igennem, og som gennemsyrede alt, hvad han foretog sig. Det drejede sig ikke så meget om museet og dets formål, og slet ikke om medarbejderne og samarbejdet og trivlsen i institutionen, derimod om en stadig promovning af ham selv som en solkonge i forskningen. Han burde efter manges mening ikke have været direktør. I en privat virksomhed var han blevet sat på porten. Ingen vil bestride, at han var en dårlig leder, og at museet var en dysfunktionel organisation med en i længere perioder forpestet atmosfære. At der i hans tid blev ydet en stor indsats med

et omfattende fredningsarbejde og store fund, var medarbejdernes fortjeneste mere end direktørens. Dette skrives efter grundige studier, idet jeg iøvrigt ikke vil forklejne den forskningsmæssige betydning, Müller havde, selv om han efter manges mening aldrig nåede Worsaaes højde.

Man læser så meget. Et moderne dansk leksikon har ukritisk overtaget en lang, gammel artikel fra en af Müllers disciple. Artiklen rummer bl.a. flere siders revl og krat-opremsning af Müllers resultater og publiceringer, hvoraf mange er arbejder, som han stod for, men hvoraf samtidig ikke så få *ikke* er hans fortjeneste. Eksempelvis kan nævnes en betydningsfuld og berømt udgravning, besigtigelse og opmåling af Dannevirkes volde i 1903, der beskrives som “foretaget af Müller i samarbejde med et par yngre arkæologer”. Den ene af de yngre arkæologer, den senere museumsinspektør Carl Neergaard, har imidlertid fortalt, at arbejdet, der var et svar på et tysk postulat, var hans idé, og at det var Neergaard og hans unge kollega, der alene stod for udgravningen og opmålingen. At Müller i vidt omfang “lånte” andres idéer var dengang almindeligt kendt i den videnskabelige verden, om end måske ikke i de ledende administrative og politiske kredse. Artiklerne i andre leksika som Dansk Biografisk og Salmonsens er da også meget kortere og mere afdæmpede.

Skrækoplevelsen og dagbøgerne

En af forklaringerne på Hans Kjærs færre besøg hjemme er med sikkerhed en skrækoplevelse, museumsassistenten havde, ikke lang tid efter at han var blevet ansat. Det er et af de få steder i dagbøgerne, hvor han åbent viser sine følelser. Moderen og Eline var syge og elendige, dyrene fik ingen mad, taget på huset var ved at falde ned; lillebror Niels Christian i Kolding var også syg, og for en gangs skyld var Karen Hansen ved at give op. Hun sendte til Hans i København det første og eneste “lynbrev” i sit liv. Da han havde nogle fridage, tog han med det samme afsted. I Oustrup Mark fik han styr på tingene, hentede læge og medicin, fik fat i en daglejer, der i et stykke tid kunne passe dyrene og stedet, kontaktede en tækkemand, betalte hvad der skyldtes, og efterlod en lille sum til fremtidige udgifter. Besøget satte tankerne igang; dagbogen:

“Kom igaar til at tænke paa, naar jeg med mine yngre Søsken tog Hø fra hjemme, naar Fader eller Moder forkede op. Jeg har haft en god Fader. Havde han levet, havde han vel dog bundet mig stærkere til Hjemmet end

Moder med al hendes Godhed ellers har formaaet. Stundom har jeg en Fornemmelse, som bliver jeg en land-trotter der i næste Led blot higer efter nye Indtryk, og dog ikke nok kan glæde mig over dem, naar de saa kommer.”

Tilbage i København blev han kaldt ind til museumsdirektøren. Müller var ikke bare vred, han gik rent ud sagt amok i et raseriudbrud, som den unge assistent aldrig havde oplevet magen til. Müller blev ved med at råbe og skringe og bankede hænderne i bordet, så papirer og et blækhus faldt på gulvet. Han ville afskedige Hans Kjær med øjeblikkelig virkning, fordi han ikke havde spurgt om lov til at rejse – fridage eller ikke fridage. Sagen var den, at Müller ville have haft Kjær til at repræsentere museet ved en mindre og temmelig ligegyldig reception, som ingen tidligere havde vidst noget om, men hvor Müller åbenbart havde noget personligt i klemme. Hans Kjær forsøgte at forklare direktøren om forholdene og den skæbnesvangre situation hjemme i Oustrup Mark, og det siger lidt om Müller, at han hverken kunne eller ønskede at lytte og forstå, han havde ingen empati. Hans Kjær var slået helt ud af angst for at miste sine drømmes chance ved Museet. Grædende skrev han til Müller et dybt underdanigt brev, hvor han ydmygede sig selv. Historien har jeg fra en ven, han fortalte den til; samtidig står det meste af kladden til brevet i dagbogen. Müllers adfærd er et genskin af, hvad der foregik i Müllers indre.

I Hans Kjærs dagbog er dybere følelsesudbrud og personlige oplysninger, som før nævnt, sjældne. Hans Kjærs dagbøger på Det Kongelige Biblioteks håndskriftsamling (hvorfra de ikke må fjernes) består af seks små bind med lille og tæt håndskrift, ofte svære at læse. De er fyldt med kryptiske sætninger, ind imellem på latin, koder og et væld af regnskaber. Det er mest kortfattede oplysninger. Der er mange sider med notitser om intriger og magtkampe på museet.

Dagbøgerne, der er fra 1900 til 1930, indledes med et forbud mod, at indholdet af bogen offentliggøres. Jeg har derfor måttet spørge mig selv, om jeg må bruge bøgerne; og om, hvorfor han førte dagbog. Hvorfor skriver man i det hele taget dagbog? Er det til betroelser for en selv – er det for at føle lettelse, for at få rehabilitation, for at løse problemer eller for at have nogen at snakke med i enerum? Lige meget, hvad ens hovedsigte er, vil skriveriet uvægerligt også fra tid til anden komme til at dreje sig om alle de andre formål med dagbogsførelsen. Jeg er overbevist om, at han førte dagbog for at lave en notesamling, som han kunne bruge, når han engang skulle skrive sine erindringer. Med sin tidlige død blev han afskåret også fra dette. Jeg kan

naturligvis ikke vide, hvad han ville have udtrykt, og en biografi, som jeg var i gang med for nogle år siden, men midlertidigt måtte opgive på grund af sygdom, kan ikke erstatte en selvbiografi. En biografi er imidlertid bedre end ingenting, og i sikker forvisning om, at han ville have billiget min omtale af ham, og idet jeg respekterer, at de mest intime oplysninger ikke offentliggøres, har jeg ingen betænkeligheder ved, blandt det meget andet materiale, at benytte dagbøgerne i biografisk øjemed.

Fredningerne og en forsvunden afhandling om Solvognen

Den bredt skuende Jens Jacob Worsaae videreudviklede Nationalmuseet fra at være alene en udstilling til for alvor at blive kulturpolitisk aktiv udenfor Prinsens Palæ. Blandt de mange initiativer, han stod for, var en idé om at redde de oldtidshøje, der prægede vort land, og som stadig, takket være ham, er en del af det danske landskab. Worsaae ville frede gravhøjene, der var ved at forsvinde, fordi begravelsespladserne fra den tidligste bondestenalder til overgangen til kristen tid i stort tal blev gravet og pløjet ned. Han ville give kompensation til bønderne, som man samtidig skulle forklare, at det drejede sig om uerstattelige fortidsminder af betydning for vores kultur og identitet. Han nåede dog ikke selv at føre tanken ud i livet. 9 år senere greb Sophus Müller idéen, gjorde den til sin egen opfindelse og fik æren for indsatsen. Efter Worsaaes forsøg og nedskrevne anvisninger sendte han i sommeren 1899 Hans Kjær og andre medarbejdere i marken for at frede gravhøje.

Hans Kjær gik med liv og sjæl op i herredsberejsninger, som de kaldtes, og i 17 somre derefter førte denne indsats ham rundt til bogstaveligt talt alle steder i Jylland og på øerne. Det skete i hans sommerferier; meget tit fortsatte han en måneds tid udover ferietiden. Flere af hans kolleger deltog også i berejsningerne – dog kun sporadisk, ikke i nær det samme omfang. Müller nævnte aldrig Hans Kjærs navn (eller for den sags skyld Worsaaes) i de artikler og bogafsnit, han skrev om fredningerne.

Ser man ved en høj den kendte firkantede granitsten med bogstaverne "F.M." under en kongekrone, er det ikke usandsynligt, at der tale om et af de oldtidsminder, som blev fredet af Hans Kjær og overlevede, inden den generelle fredningslov blev vedtaget. "Kongekronen betyder", forklarer Kjær i en af sine bøger, "at der ikke må ske ændringer af højen, og at den ikke må beskadiges ved gravning, pløjning, bortkørsel eller tilførsel af sten eller på

nogen anden måde ødelægges”. Også i Sydøstjylland er mange høje fredet takket være Kjær. Det slog ofte gnister, når han var i felten. Han var en ilter sjæl, men havde alligevel et godt forhold til lokalbefolkningerne. Han var som født til det job. Efter Kjærs forslag uddeltes der præmier til særligt interesserede lokalfolk, hvilket gav en god avisomtale for museet. Müller udgav også denne idé som sin egen, selv om det var Kjær, der overrakte priserne.

Ertebøllekulturen blev i 1849 opdaget af Jens Jacob Worsaae i spidsen for to forskerkolleger. Det er benævnelsen for den kystjægerkultur, der i den yngre jægerstenalder eksisterede i den sydlige del af Skandinavien og flere steder i Europa. Den unge Kjær gravede i tre år med mellemrum ved Ertebølle ved Limfjorden, og sagen optog ham meget. Han skrev en lang afhandling om Ertebøllekulturen, de oprindelige udgravninger, kulturens udbredelse herhjemme og i Europa og om konklusionerne af de seneste udgravninger. Müller forbød ham at sætte sit navn under afhandlingen. Forfatteren skulle være “Nationalmuseet”. Müllers metode var at gøre sin unge medarbejders selvstændige og ekstraordinære, videnskabelige arbejder til “museets arbejde”, for senere at udgive det på en måde, der gav Müller æren og prestigen for afhandlingen.

Der er en række eksempler på Müllers magtmisbrug i denne henseende. Da Hans Kjær genoptog gravningen i Nydam Mose, gjorde han flere store fund og forfattede et interessant og vel underbygget videnskabeligt studie, som heller aldrig blev offentliggjort som videnskabelig afhandling i hans navn. Kultbilletet fra den ældre bronzealder, Solvognen fra Tronholm i Odsherred, blev udgravet af Kjær i 1902, men hans navn blev aldrig knyttet til dette enestående fund. Hans afhandling om Solvognen “forsvandt” og blev til en udgivelse fra museet, som Müller stod for. Og så fremdeles. At der var tale om afhandlinger på højt videnskabeligt niveau vides, fordi Kjær tidligt begyndte den praksis at sende sine afhandlinger til gennemlæsning hos kvalificerede udenforstående, inden han afleverede dem til museet, dels til almindelig orientering, dels for at få en bekræftelse af den videnskabelige kvalitet. Iblant brevene til Kjær findes positive og rosende svar fra de pågældende universitetsfolk. Der var selvsagt ingen ankeinstanser. Direktør Müller var enerådende, og en klage af denne art fra en medarbejder til styrelsen ville have været en absurditet.

Müller foretog sig i og for sig ikke noget “ulovligt”, men det kan vist ikke være forkert at betegne hans fremgangsmåde som uetisk. For Hans Kjær var det skadeligt, fordi en forsker dengang som nu skal kunne fremvise afhandlinger og rent videnskabelige artikler, som er publiceret i et godkendt videnskabeligt tidsskrift i hans eller hendes navn. Det har selvsagt stor betydning for mulighe-

derne i den pågældende forskers videnskabelige og administrative karriere, og jo også for vedkommendes eftermæle. Der hersker for mig ingen tvivl om, at savnet af en del af de afhandlinger, som Hans Kjær skrev, har skadet ham. Han skrev utallige spændende og oplysende tidsskriftartikler, men i videnskaben accepterer man ikke populære artikler i årbøger og lignende som videnskabelige afhandlinger, hvor sagligt korrekte og vel opbyggede de end måtte være. Samtidig er det ingen hemmelighed, at nogle i de bestemmende akademiske kredse rynkede på næsen ad begrebet folkeoplysning. Den gav ingen meritter.

Fuld fart frem

Müllers facon og livsindstilling, der også omfattede nepotisme (f.eks. ansættelse af inkompetente familiemedlemmer) smittede af på hele arbejdspladsen og skabte et sygt klima:

“Paa Museet er der stadig saare køligt. Aaret var slemt. Det er nogle underlige Mennesker med Müller i Spidsen. Egenmægtig til det yderste er han stadig, kun gaar det ikke just for tiden ud over mig. Der er stilstand i Fjendtlighederne, men det bryder uden Tvivl ud igen ved Lejlighed. Mest holder jeg mig paa mit eget og kommer sjældent med Forespørgsler eller lignende. Jeg gaar i Reglen udenom ham. Han maa dog have mærket, at jeg ikke finder mig i alt.”

Hans Kjær havde fem kolleger (plus en museumshjælper) på museets danske oldtid, alle fra samfundets sociale og kulturelle øvre lag. Med undtagelse af en enkelt havde de alle den samme “fjende”, direktøren. Indbyrdes var de uenige om så godt som alting, hvilket direktøren udnyttede ved at spille dem op mod hinanden. De fik megen tid til at gå med indbyrdes sladder, rygter og mudderkastning, men blev dog alle i sidste ende mere eller mindre udnyttet af Müller. Kjær beskriver i dagbøgerne side op og side ned det evige slagsmål, idet han på mærkelig vis bliver ved at være som en nys tilkommen, der såres over at overvære, hvorledes hans forestillinger og idealdrømme krakelerer.

To, som Kjær havde meget at gøre med, var den 10 år ældre Christian Blinkenberg fra Ribe, og den 4 år ældre Carl Neergaard. I de første år var Kjær og Blinkenberg lidt oppe at toppes, men senere havde de et meget godt forhold til hinanden. I 14 år stod Blinkenberg i spidsen for udgravninger i

Lindos på Rhodos, og han lærte Kjær meget om antik arkæologi. Blinkenberg var, samtidig med virket på Nationalmuseet, universitetslærer, hvilken vej Kjær, der var blevet deltids gymnasielærer, overvejede at gå. Carl Neergaard var 1. museumsinspektør og kendte museets udstilling som sin egen bukse-lomme. Det var ham selv, der havde opstillet det hele. Han var uhyre flittig og vidende og gjorde en stor indsats for dansk arkæologi. Han var reserveret ligesom Kjær men til gengæld – også ligesom Kjær – ekstra fin og hjertelig overfor sine venner. Han var formuende og havde i sin kæmpestore lejlighed, hvad der ansås for at være landets største private bogsamling. Ugift lige som Hans Kjær. De to holdt sammen og hjalp tit hinanden.

Den museumsmand, der ikke så Müller som "fjende", hed Thomas Thomsen, arkæolog og etnograf. Han var 15 år yngre end Kjær. Thomsen blev af nogle kolleger udkældt for at "fedte for direktøren" af karrieremæssige grunde, men i virkeligheden var han blot et sympatisk, vennesælt menneske, altid kompromissøgende og indstillet på samarbejde. Thomas Thomsen havde i flere år studeret kemi, men fik aldrig en embedseksamen, fordi han blev fast-ansat som assistent ved museet. Han var meget betaget af etnografiske emner og havde stor viden derom, men valgte i nogle få år arkæologien, hvorefter han sprang over til den etnografiske samling. Müller, der jo var chef for begge afdelinger, overdrog ham ledelsen efter den hidtidige leders død. Siden deltog han i Danmark-ekspeditionen til Nordøstgrønland, arrangerede en etnografisk rejse til Vestgrønland for sig selv, og foretog mange andre etnografiske rejser. I Etnografisk afdeling og Antiksamlingen stod han årene igennem overfor mange vanskeligheder, ikke mindst fordi medarbejderne også der havde det skidt med hinanden. Man har indtryk af, at det eneste, de kunne enes om, var en animositet overfor den nordiske oldtidsamling og det faktum, at de havde fælles direktør – et nag, der havde rødder tilbage i tiden, og som fortsatte i årene derefter. Årsagen til, at Thomas Thomsen nævnes i nærværende artikel, er at finde i hans korte tid i oldtidsforskningen, hvilket jeg kommer tilbage til.

Hans Kjær blev underinspektør i 1914 og inspektør i 1916. Han havde som nævnt desuden fået en deltidslærerstilling ved en skole. Det var på Vestre Borgerdyd Gymnasium, hvor han underviste i latin og græsk og ved festlige lejligheder underholdt eleverne med oplevelser fra sine arkæologiske odysseer. Han var en skattet censor ved flere skoler, kunne lide at undervise og var en dygtig pædagog. Men hvordan han tidsmæssigt fik tingene til at hænge sammen, har jeg ikke kunnet finde ud af. Når det gik værst til på museet, legede han med tanken om at blive universitetslektor, hvilken vej var åben for

ham, og hvilket hans bedste og nærmeste ven gennem livet, den nogenlunde jævnaldrende Hans Ræder, ivrigt talte for. Dr. phil. Hans Ræder var klassisk filolog, i øvrigt den sidste herhjemme, der skrev sin doktorafhandling på latin. Var bl. a. kendt for sit store skrift "Platons filosofiske Entwicklung" og for sit medarbejderskab ved Dreyers udgave af Tycho Brahes værker; var hele sit liv knyttet til universitetet, til sidst som forskningsbibliotekar. Jeg nævner ham, fordi han betød meget for Hans Kjær. På det allersidste var det bl.a. også til ham, man fra udlandet rapporterede om Hans Kjærs skæbne.

Kjær havde mange gode bekendte og forbindelser. Et af venskaberne var med Jørgen Olrik, der var leder af søsterinstitution Dansk Folkemuseum – senere Dansk Folkemindesamling. Kjær var jo fra sin barndom optaget af folkeminder, og han varetog såvel den daglige kontakt som bestyrelsesforbindelsen til Folkemuseet. Olrik havde i sine studieår haft nogle af de samme lærere som Kjær, bl.a. Kr. Erslev, og han havde en overgang været assistent ved Nationalmuseet. Han var, ligesom Ræder og andre, indigneret, når han hørte om forholdene på museet. Ingen, heller ikke Hans Kjær, kunne forestille sig, at det skulle blive værre.

Hans Kjærs liv var i lange perioder som en hvirvelvind både på museet og uden for Prinsens Palæ. Han var aktiv inden for sport og politik, ligesom han var et meget respekteret medlem af Frimurerlogen. Og hele tiden dukker spørgsmålet op, når man beskæftiger sig med hans levned: Hvordan orkede han det? Jeg har kun det svar, at han overkom det utrolige ved at være i uafbrudt fuld fart fra tidlig morgen til sen aften! Han var idelig i gang, ligesom hajen, der ikke får tilstrækkelig meget ilt til gællerne, hvis den står stille. Han lagde stor vægt på at være i god fysisk form, vandrede og cyklede meget lange strækninger, både når han var ude i feltarbejdet, og når han var hjemme i København, hvor han kun yderst sjældent tog sporvognen eller kørte med en droschebil. En søndag kunne han finde på at cykle en "god tur" fra København til Hillerød og derfra til Helsingør, hvorfra han vendte næsen tilbage mod hovedstaden. "Kun én punktering undervejs!". En anden gang cyklede han "Roskilde – Skibby – Frederikssund – Slangerup – hjem = ca.78 Km. uden synderlig Besvær". Hjemme i Egtved var han kendt for at være en god skytte, og i København var han medlem af Skydeforeningen og tit på skydebanen. Som helt ung spillede han fodbold og fik ved et stort stævne i Holland idéen til at starte en klub inden for en helt anden sportsgren end fodbolden. Han blev medstifter af Dansk Hockey Union, som han var formand for i mange år. Han sad også i bestyrelsen for Dansk Idrætsforbund. Da han trak sig tilbage fra

bestyrelsen i Hockey Unionen, forblev han aktiv i foreningen og fik etableret den første ishockeybane herhjemme. I en af aviserne var der i den anledning en morsom tegning af ham som en blanding af en arkæolog og en rør lægger.

Han var et fremtrædende medlem af Det konservative Parti, en årrække formand for bestyrelsen for en vigtig kreds i København – i en politisk spændende tid med provisorie-regering, systemskifte, arbejderbevægelsens vækst, husmandsbevægelsen, verdenskrigen, Sønderjylland, kvindekampen o.m.a. Intet var fredet i tidens uro, heller ikke Nationalmuseet, og han blev involveret i modstanden mod nogle planer, som den socialdemokratisk kulturminister Nina Bang havde om at flytte institutionen til Kastellet. Da han kvittede den politiske formandspost i 1921, ramt af en familiesorg, fik fratrædelsen stor avisomtale. Jeg må indrømme, at jeg har undret mig over, at han – søn af en fattig husmand – valgte at blive konservativ. Svaret er nok, at han simpelthen alene var konservativ i ordets egentligste betydning, han stillede aldrig op til valg. Konservativt var også hans medlemskab af Frimurerlogen, hvor han steg til ordenens næsthøjeste grad. Dagbøgerne er fulde af hemmelige koder desangående.

Han var en væver, middelhøj mand, senet og smidig, levende og altid i bevægelse. Han førte et sundt liv, var sjældent syg. Og alligevel var der noget helbredsmæssigt, som plagede ham fra tid til anden. Notater om anfaldene dukker op i dagbøgerne, også i et dagbogscitat tidligere i nærværende artikel. Imidlertid hemmeligholdt han dem, også overfor familien. Han kalder dem “mine anfald af nervøst tilfælde”, men forklarer aldrig nærmere, hvordan disse anfald mærkes og arter sig. Det er fristende at teoretisere om, at det var indre spændinger mellem opvækst og voksenliv, der var på spil. Jeg gætter på, at det har drejet sig om en mild form for epilepsi.

Boligmæssigt var Hans Kjær et heldigt asen. Fra det første billige hummer flyttede han til et bedre værelse, og derefter hjalp en af hans mæcenfruer ham ind på Elers Kollegium. Herfra fik han en lejlighed i Bredgade, som alle med rette gratulerede ham med. Sluttelig kæmpede han sig til intet mindre end en lejlighed i Prinsens Palæ. Den lå øverst oppe på hjørnet af Ny Vestergade og Frederiksholms Kanal, med udsigt til kanalen, Marmorbroen og Christiansborg Ridebane. Da han fik denne lejlighed, der i øvrigt blev udvidet, var han ansvarlig for Nationalmuseets økonomi. Han var den sidste, der havde en embedsbolig i Prinsens Palæ. Nede i stueetagens afsnit for medarbejdere og administration har jeg set hans store skrivebord; det står i et lokale, der var hans kontor. I dag er det et arbejdsbord udenfor et værelse, der huser alle museets fotografier på glasplader, ordnet efter fortløbende numre.

Når han nu havde en god stilling og den bedst tænkelige bolig, er det naturligt at spørge til damer og giftermål. Hvad angår det erotiske er der i Hans Kjærs dagbøger flere bramfri bemærkninger, men i virkeligheden var hans forhold til jævnaldrende kvinder mildt sagt problematisk. Midaldrende og ældre kvinder var der mange af i den første del af hans liv i hovedstaden: Fru Lange, Fru Seidelin, Fru Schwensen, Fru Hornemann, Fru Kraft, Fru Oldenburg, Fru Deleurant etc. Men mens han for fruene var den selvsikre charmetrold, galant når han hilste forbi, og omsorgsfuld når han besøgte dem ved sygesengen, var han ikke så sikker overfor deres døtre. Han var god til at danse og bød gerne op, men bagefter smuldrede den ene mulighed efter den anden. Der var f. eks. et stort bal hos Sophus Müller, hvor han havde en Frk. Hofman Bang fra Hofmansgave til bords: "Dansede med hende og dansede med hendes søster, men nåede desværre ikke at danse med Frk. Gerda M., en fortrinlig pige". Et andet sted i dagbogen:

"Skolebal i Koncertpalæet. Havde erklæret ej at ville danse, da under Ochi-lon'en Frk. Friis, Søster til Inge Friis, insisterede. Meget tiltalende, har sympatisk Selvstændighed. Jeg blev ikke præsenteret for hende, vidste end ikke, hvem hun var. Jeg kunne ikke falde i Søvn den Nat.

(...)

Bare jeg ikke har gjort sagen for offentlig. Hun synes meget tiltalende. Ansigtet MEGET rart, meget tiltalende, venligt. Samtale uden indhold, men hvad gør dét? Indtryk er nok. Søger meget en vej til at se Frk. Friis igen."

Han så hende faktisk igen, mange gange. I dagbogen hedder det: "Gaar jeg i Giftetanker? Aa ja, dermed ender det vel!". Hans moder og Eline var oppe i skyerne. Brev fra Karen Hansen: "Der gaar Rygter om, at du er forlovet! Frk. Friis?" Men ak, af uransagelige grunde løb også dette forhold ud i sandet. Han endte som ugift i sin lejlighed i Prinsens Palæ, hvor hans husholderske, der var tidligere sygeplejerske, lavede god mad, gjorde rent, sørgede for hans tøj og passede hans hjem på den bedste måde.

Forfatterskabet

Hans Kjærs omfangsrige forfatterskab satte sit præg på perioden, såvel forskningsmæssigt som i folkeoplysningsøjemed. Hans videnskabelige artikler i "Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie" vakte interesse i forskningens verden. F. eks. "To nye Mosefund fra Jernalderen (Fund fra Kampsteder)" (1901), "Gravkister fra Stenalderens Slutningstid" (1910, på dansk og fransk), og i det efterfølgende år: "Om Bornholm i Jernalderen" og "Om Jelling Kongehøje". I 1928 og 1930 noterede han de foreløbige resultater fra Ginnerup-udgravningerne i "Fra Nationalmuseets Arbejdsmark". Nævnes skal også en større videnskabelig artikel om de hidtidige resultater af det arkæologiske arbejde i Palæstina, som han publicerede i 1930 i "Journal of the Palestine Oriental Society". 1931 kom bogen "I det hellige Land", der med sine 90 sider og mange illustrationer var en letlæselig, forkortet udgave af den videnskabelige artikel om Shiloh-udgravningerne.

I den brede offentlighed blev han kendt for sine mange populærvidenskabelige artikler, der både var underholdende og oplysende. Et af hans hovedarbejder i den henseende var hans velskrevne og oplysende afsnit "Oldtidsmindesmærker og Oldtidsbebyggelse" i Daniels Bruuns fembinds-værk fra 1919, "Danmark, Land og Folk". I 1925 kom Kjærs egen bog "Vor Oldtids Mindesmærker", der blev en bestseller, helt ualmindeligt for en folkeoplysende bog af denne art, som nævnt roste til skyerne af alle anmeldere i dagblade og tidsskrifter og af videnskabsfolk. Han ville følge succesen op og skrev endnu en bog, som han kaldte "Vor Oldtids Skatte", men den blev aldrig udgivet, omstændighederne vender jeg tilbage til.

Årbøger i hele landet bad om artikler fra hans hånd. Det blev til bidrag som "Langdyssen ved Ulvedal", "Frederiks Sogn på Alheden", "Jens Langknivs Hule". Også "Oldtidsminder i Hardsyssel" i Aarborg for Turistforeningen for Danmark 1927. I 1932 udkom en lille rigt illustreret bog "Oldtidsminder", tillige udgivet af Turistforeningen for Danmark. Også Vejle Amts Årbøger modtog med glæde bidrag fra Hans Kjær, den største artikel på 43 sider er fra 1912 og har titlen "Mindesmærker og Fund fra forhistorisk tid i Jerlev Herred". Pladsen i nærværende artikel muliggør desværre ikke en gennemgang af det spændende indhold, men lokalhistoriker Lars Peter Lund, Egtved, gav i Historisk Samfunds årsskrift for 2010 smagsprøver fra artiklen. Hans Kjær fik senere udgivet denne artikel med illustrationer som særtryk, som han forærede til hver af sin barndoms og ungdoms velyndere på Egtved-egnen. Han

arrangerede også flere ekskursioner med foredrag for interesserede bysbørn til høje og andre oldtidsminder i området.

Hans Kjærs *foredragsvirksomhed* blev legendarisk. Det drejede sig ikke alene om foredragene i Nationalmuseets regi og i Folkeuniversitetet, men også om talrige andre offentlige og private arrangementer over hele landet. Han greb publikum fra første minut og holdt tilhørerne fast til det sidste. Han havde efter de referater, jeg har læst, humor og et farverigt sprog, samt en sjælden evne til at gøre indviklede emner let forståelige for alle. Han inddrog også med god virkning de nye tekniske muligheder og havde i det hele taget en forståelse for medieverdenens muligheder, brugte ved foredrag og forelæsninger i København såvel episkopet som epidiaskopet. I den nye radiofoni var han den første, der holdt foredrag om historie og arkæologi. Et medie som den trykte presse over hele landet stod ham nær. Han blev tidligt fast medarbejder ved Berlingske Tidende med historie og arkæologi som stofområde. Det er ikke for meget at kalde ham for en folkeoplysningens komet.

Det hører med, at Hans Andersen Kjær også var flittig bidragyder til “Salmonsens”, som den hed i daglig tale. Det siger i dag måske ikke mange noget, men i hans tid var et leksikon den vigtigste, nære kilde til såvel paratviden som dybdegående oplysninger om alt i verden. Og *Salmonsens Konversationsleksikon* var ikke bare et lille leksikon men stod som et visdommens alter i reolen i utallige danske hjem, og på alle biblioteker, skoler og højere læreanstalter; dengang og i mange år fremover (også i min barndom). Det var – med al respekt – ikke et “Lademanns Leksikon” eller “Den store Danske Encyklopædi”. Salmonsens kunne, med sine 26 høje bind på hver mindst 1000 sider, måle sig med “Encyclopedia Britannica” og “Brockhaus Enzyklopädie”. Der vil aldrig blive skabt et lignende leksikon i Danmark, og det var en ære at være medarbejder ved Salmonsens. Kjær bidrog fra første til sidste bind med flere tusinde små og store artikler om antikken, europæisk og dansk historie og om arkæologi og dansk og nordisk oldtidsforskning. Hans mærke, H.A.K. blev kendt i såvel Salmonsens som Berlingske Tidende.

Ginnerup og Kjærs nye metode

Jeg har allerede nævnt flere af de udgravninger, som Hans Kjær stod for, og jeg skal ikke trætte med en opremsning, der ville fylde hele årbogen. Han gravede

Museumsinspektør Kjær i sit es på arbejde ved Ginnerup-udgravningen i Thy i midten af 1920'erne (Foto udlånt til Nationalmuseet af Per Kjærgaard, Virklund).

overalt i det danske landskab, og der hersker i dag ingen tvivl hos nogen om, at hans fortjenester for dansk arkæologi blev store og mange.

Blandt Hans Kjærs lange række af mindre og større udgravninger blev den undersøgelse, han i 1918 indledte på byhøjen ved Ginnerup i Thy, den mest betydningsfulde. Denne undersøgelse kan med rette betegnes som den første omfattende moderne undersøgelse af en jernalderbebyggelse. Udgravningen, der kom til at strække sig over femten år, vakte berettiget opsigt såvel herhjemme som i udlandet. Kjær begyndte udgravningen ved på traditionel vis at grave i kvadratmeterfelter, men fik så idéen til en ny metode. De udfordringer, han stod overfor på Ginnerup, stillede store metodiske krav, idet der både skulle arbejdes horisontalt og vertikalt. Han gravede nu forsigtigt i fladen (horisontalt) og etablerede samtidig udgravningsfelter af en hidtil uset størrelse. De kunne være flere hundrede kvadratmeter store. Størrelsen var især vigtig, fordi den gav et overblik over anlæggene og deres karakter.

Kjærs metode, om hvis tilblivelse han har berettet i dagbogen, blev banebrydende i dansk arkæologi, og da han i 1926 i Palæstina begyndte at bruge den ved udgravningerne der, fik også det internationale arkæologiske miljø øjnene op for kvaliteterne i metoden. Der taltes i bøger og internationale tidsskrifter om "den danske metode". I en samtidig amerikansk avisartikel hed det: "Og nu har man lært af danskerne! Man graver ikke længere løs i kanaler på kryds og tværs gennem jorden og lader det være noget tilfældigt, hvad man får frem, og om man får fastslået beliggenheden i jorden. Nej, man følger den danske metode". Resultaterne af udgravningerne ved Ginnerup blev løbende formidlet af Kjær, dels i artikler og foredrag herhjemme men også internationalt. Han skrev flere artikler om Ginnerup i tyske tidsskrifter og holdt foredrag om Ginnerup på arkæologiske kongresser i London og flere andre hovedstæder.

Kjær startede alene i Ginnerup, men fik efter næsten to år en assistent, Gudmund Hatt, som han oplærte, dels i almen arkæologisk viden og graveteknik, dels i sin nye udgravningsmetode. Hatt var lærersøn fra Holbæk, kulturgeograf og ansat ved museets etnografiske afdeling, men ville meget gerne springe over til oldtidsforskningen. Han havde rejst meget i Amerika og havde også studeret ved Columbia universitetet i New York. Han var en god begavelse og en lærenem elev, og blev i de første mange år af deres samarbejde en fin støtte for Kjær. I den sidste ende blev det lidt anderledes, derom senere.

At rejse er at leve

Hans Kjær elskede at være ude i feltarbejdet og blandt folk, og i modsætning til sin ofte stramme og reserverede fremtoning på museet var han åben og fuld af humor i sit møde med befolkningen, hvad enten det drejede sig om fredningsarbejdet eller om arkæologiske udgravninger. I en karakteristik af Hans Kjær, skrev overantikvar Knud Thorkildsen, der var medarbejder ved Nationalmuseet fra 1928 til sin død i 1987 (kendt for udgravningen af Ladby-skibet):

“Ude var Kjær mere værdsat end hjemme, og dér optrådte han derfor mindre formelt. Han besøgte med glæde gårdejerne og husmændene og gav sig altid tid til at drikke kaffe. Hans ry for at være venlig og forekommende levede på landet længe efter, at han var ophørt med at rejse.”

Det var dog ikke altid, det gik fredeligt til. I sin erindringsbog fra 1958 fortæller den dengang kendte amatørarkæolog og museumsmand, tandlæge Holger Friis, Hjørring:

“Den sommer i 1910 havde museumsinspektør Hans Kjær fra Nationalmuseet været oppe hos os og gravet en jernaldergrav ud ved Skeen Mølle syd for Uggerby. Jeg var med ham derude og hjalp ham, og det var jo vældig spændende, for her så jeg for første gang, hvordan en rigtig arkæolog arbejdede. Det var mere omstændeligt, end jeg havde regnet med. Den flinke møller Mortensen, som havde fundet graven på sin mark, fulgte også interesseret med i udgravningen, og da det blev middag, inviterede han os ind på kylling og jordbær.

I dagens løb kom der naturligvis mange mennesker for at se på os og give deres besyv med, og nogle ville gerne have fat i ørerne på de potter, som vi havde gravet frem. Men jeg skal love for, at Kjær kunne få dem til at trække fingrene til sig! Imellem tilskuerne var også en præst, som han kom så forfærdeligt op at skændes med om potterne, at det endte med en injuriersag.”

Det var ikke alene i Danmark, Kjær tit var på farten. Allerede som ung begyndte han at supplere sine rejser rundt i fædrelandet med ture til udlandet. Han fik gennemtrumfet, at han kunne få den sommerferietid han brugte til herredsfredningerne, tilbage i vinterhalvåret. Det gav ham mulighed for gennem årene at tage på længere besøg i Grækenland, Italien, Ægypten, Frankrig, England, Skotland, de nordiske lande og Tyskland. Særligt i Tyskland foretog han mange rejser; en lang sensommer var han på Færøerne og i Grønland. Dette foregik foruden de rejser, han foretog til faglige kongresser og seminarer. Dengang var en sådan aktivitet, ligesom hans sproglige færdigheder, ikke almindelig. Det kostede selvfølgelig penge; dagbøgerne er fulde af regnskaber, han sparede hele tiden op til en rejse og talte kroner og øre.

På museet var Kjær som sagt en smule stiv og lukket, formentlig først og fremmest, fordi han ikke ville indblandes i de evige stridigheder (som han til gengæld udbredte sig om i sin dagbog), men også fordi han, som han selv udtrykte det, havde respekt for institutionen. Også måske fordi han trods alt stadig var Hans fra Egtved, som var bange for at træde ved siden af, og hvis indignation var udtryk for stor skuffelse over forholdene. Han var, ud over alt andet en slags vicevært for museet, hvilket udtryk han nok ikke ville have brudt sig om. Alle inspektørerne havde et øgenavn, Kjær kaldte de “Kammerjunkeren”.

Hans kontor i gennemgangsrummet, hvor han kun sad i kontortiden, når han om vinteren ikke var på feltarbejde, havde en niche, hvor oldtids-samlingens telefon, som han betjente, stod. Blandt hans rutiner og pligter hørte også sikringen af de opbevarede skatte. Man var bange for tyverier og museet havde ingen ordentlige sikringer i skabe og montre; kun om natten var der en primitiv alarm knyttet til rullegardinerne for vinduerne. Derfor anså man det for nødvendigt ved lukketid at fjerne alt guld og sølv fra udstillingen. På slaget 4 gik inspektør Kjær med en håndlygte og et nøgleknippe i hånden fra sit kontor tværs over palægården. I samlingens forhal blev han modtaget af kustoden, som rapporterede, at alle gardiner var trukket ned.

Kjær fortsatte så til højre ind i det sidste jernalderrum, hvor guldet og sølvet var udstillet. Her stod opsynsmændene opstillet, og på et tegn fra Kjær åbnedes en solid boks i endevæggen. Kjær låste op, og kontrollerede med hævet lygte, at kostbarhederne blev sat ind. Så lukkede kustoden samlingen, og Kjær trak sig tilbage.

Skæbneåret 1921, Egtvedpigen og døden

I Oustrup Mark kunne Karen Hansen ikke længere klare det hårde arbejde. Det kneb for hende at stryge tørv, klippe får og passe svin og kreaturer. Krigen havde ikke gjort situationen bedre. Naboerne hjalp med pløjningen, hvilket hun gav dem en kop kaffe for. Hun havde fået komfur og kakkellovn, men hun havde ikke flere kræfter. Carl Daugaard var ved at bygge hus og besluttede at lave en ekstra etage, hvor hans svigermor kunne få en bolig. I februar 1916 skrev hun det sidste brev fra Oustrup Mark til Hans. Hun takkede for penge, som han havde sendt, og sukkede igen over, at han så sjældent besøgte hende. Hun fik hos Eline og Carl en god aftægtstid, som hun skønnede på.

Hendes breve fra Egtved rummer – foruden stort og småt fra byen – flere tanker om hendes liv og om døden. På opfordring fra Hans begyndte hun på en slags selvbiografi, som dog aldrig blev færdiggjort. I september 1918 takker hun sin søn for hans nylige besøg og kaster sig så ud i en for hende sjælden sjælekval. Hun indleder med at nævne, at det “i dag er 33 Aar siden, din Far døde”, og giver sig derefter ud i mange selvbebrejdelser. Hun mener, at hun har været for hård og forventer ingen belønning derfor i himlen. Ihvorvel det “nok ikke har kunnet være anderledes”, er det en sorg for hende at tænke på, at hun “ikke har været et blidere gemyt”. Det var hendes sidste brev, den fremtidige kommunikation blev varetaget af Eline, der beretter om, hvordan livskraften langsomt forlader deres mor. I slutningen af 1920 og begyndelsen af det følgende år var det særlig slemt.

Hans Kjær, der nærmede sig de halvt hundrede, påvirkedes af sin moders tilstand. I 1920 fik han flere gange sine “anfald af nervøse tilfælde”, som han ellers havde været skånet for i en del år, ligesom han havde stunder med regulær dyb depression, som ingen dog fik noget at vide om.

I februar 1921 kom der et brev til Nationalmuseet fra gårdejer Peter Platz på Egtvedegnen. Han havde sammen med sin nabo været ved at fjerne de sidste rester af en gravhøj, da de stødte på en kraftig, udhulet træstamme med

læg og blev enige om at skrive til København: "Jeg har standset arbejdet ved højen, indtil jeg hører nærmere fra Dem". På museet var arbejdsklimaet og den stadig nedadgående stemning nu nået så vidt, at man ikke længere talte sammen. Medarbejderne skrev til hinanden, selv om de havde kontorer side om side. Det var da heller ikke ved et møde men på en papirlap, direktør Müller meddelte sig om fundet i Egtved: "(Hurtigt, Hånd til Hånd) Her maa Én afsted snarest. Hvem vil? og: Hvornaar? – SM". Ingen reagerede, februar måned var ikke ideel til arkæologiske udgravninger. Kjær kendte godt Egtved Storhøj, som han jo også havde været forbi på de ekskursioner, som han nogle år tilbage havde arrangeret. Han vidste også, at han først af alle burde tage af sted, vintervejr eller ikke vintervejr. Han kunne ved samme lejlighed besøge sin mor og Carl og Eline. Men han var lammet. En dæmon i hans sind gjorde alt sort i ham. Han sad på sin stol og reagerede ikke på sedlen fra Müller. I dagbogen står der ikke noget om episoden. Hvad jeg ved, kommer fra hvad han senere i fortrolighed fortalte til Carl Daugaard (hvilket Daugaard endnu mange år senere videregav til sin datter, som sluttelig gav mig oplysningerne).

Müller, der lige som alle andre vidste, at Kjær var fra Egtved, undlod at henvende sig direkte til Kjær. Thomas Thomsen foreslog, at museet bad gårdejer Platz om udsættelse til maj, idet man ville kompensere ham for at lade højen ligge hen og i øvrigt bad ham tildække fundet solidt. Platz var dog ikke tilfreds, men tilskyndede museumsfolkene til hurtigt at komme i marken og tilføjede, at kisten var nemt udgravet, da den allerede næsten var flyttet. Sophus Müller skrev da en ny meddelelse til inspektørerne: "Efter vedlagte brevkort fra Egtved maa jeg desværre bede en af Dem tage derover snarest. Hvem vil helst?" Forskellige inspektører svarede uden begejstring: Nødig, kan ikke, villig til at rejse men ikke rask. Kjær svarede ikke, og Müller henvendte sig heller ikke denne gang direkte til ham. Thomas Thomsen skrev da, med en klar henvendelse til Kjær: "Har intet imod at rejse, men vil ikke stå i Vejen, om Andre vil".

I begyndelsen af marts blev kisten afdækket, opmålt og fotograferet. Alt i kisten lå som for 3.300 år siden. Thomsen havde allerede hjemmefra besluttet, at den egentlige udgravning skulle finde sted i København. Hans Kjær var endelig vågnet op fra sit sinds mørke hul. Han besøgte Peter Platz og Storhøjen og var til stede ved åbningen af kisten på museet den 9. marts. Det blev til et tæt samarbejde mellem Thomas Thomsen og ham, hvor Kjær lagde alle sine kræfter og al sin viden og erfaring i arbejdet med, hvad der jo skulle

vise sig at være et af Europas mest berømte fund fra oldtiden. Thomsen var som sagt etnografisk interesseret og havde hverken uddannelse eller erfaring som oldtidsarkæolog. Han lagde ikke skjul på sin glæde og taknemlighed for Kjærs viden, hjælp og indsats, men nævnte dog ikke Kjær i sin meget roste afhandling, der blev publiceret i "Nordiske Fortidsminder II Bind, 4. Hefte. 1929".

Dagbogen

"27. Maj døde min gode tapre gamle Mor nær 81. Hun kæmpede sig gennem fattigdommen, til hun endte med sine sidste gode Aar uden savn i Egtved. Hun fik den blideste, mest stille død. Hun blev stedse mere træt. Sidste Nat vaagede Eline, der er svanger, og Carl hos hende. Eline sagde til hende: Nu tror jeg, at Du rejser snart. Aa ja Gudskelov, svarede hun (...) Hun lå endnu i dag den 6. juni på sin Baare, mild og god med sin karakterfaste profil. Min kærlige og levende Mor med det hvide Haar. Den, der har stridt som hun, fortjente en Død som hun, og har nogen levet et ærligt kæmpende, lidende Menneskeliv under de kummerligst simple Kaar, da er det hende."

Dagbogen, hvor der på denne side ligger en presset forglemmigej blomst fra engen i Oustrup Mark, er fuld af navne og løsrevne citater fra salmer, han sang i skolen. Ved begravelsen i Egtved kirke holdt præsten en upersonlig skabelon-prædiken, og Hans Kjær ville derfor, da kisten var sænket ned og jorden var påkastet, som den ældste sige de ord, der skulle have været sagt i kirken; men han fik knap begyndt, før han brød sammen og i krampegråd måtte hjælpes ud af kirkegården. Ved kaffen på kroen fik han taget sig sammen og holdt en tale, som greb alle. I dagbogen plagede han efterfølgende sig selv, idet han følte, at han i sit liv havde svigtet sin mor. Han fortvivledes over sit skisma, at han havde måttet forlade alle de værdier, han skattede, og det, han elskede – alle dem, der havde brug for ham, og som elskede ham. Da han senere var tilbage i Egtved for at få flyttet faderens grav til det nye jordstykke, hvor hans mor lå, blev hans hjerte ved mindet om dem begge, igen revet itu over den skæbne, der var blevet hans. Han var et splittet menneske mellem det, som han følte, han var født til, og det, han havde måttet ofre for at realisere sine drømme.

Kun fire måneder senere udfoldede der sig en tragedie i Egtved. Eline døde i barselseng, 37 år gammel. Det var en ulykke for Carl Daugaard og et slag for Hans Kjær, som han ikke kunne komme sig over. I dagbogen skrev han: "Min søde lille, kærlige gode Søster er ikke mere. Og al den kærlighed, jeg ikke fik givet hende ...". Elines barn, en lille pige, overlevede og blev hjemmedøbt Ingeborg efter Carls mor. Hans Kjær blev hendes gudfar og var i hendes opvækst hendes kærlige, lidt kejtede onkel, der kom på visit og som sendte postkort og gaver fra alle de steder, han besøgte. Ingeborg har fortalt, at hun også engang var i København og fra hans lejlighed så den flotte udsigt til kanalen og Christiansborg. Han sagde i dagbogen, at hans søster Eline havde ført dem alle nær hinanden. I slutningen af året skrev han, at 1921 var vendepunktet i hans liv.

Carl Daugaard giftede sig først igen efter mange år. Hans søster, Anna Daugaard, der var enlig, flyttede ind hos Carl og hans datter og blev Ingeborgs mor, selv om Ingeborg kaldte hende "faster". Daugaard-hjemmet blev et fast holdepunkt for Kjær resten af hans liv.

Modgang og en ny idé

1920-21 blev også den tid, da Sophus Müller sluttede som direktør og samtidig måtte trække sig fra en række offentlige styrelser. Han var ude af Hans Kjærs liv. Müllers afløser blev Mouritz Mackeprang, der var 4 år ældre end Kjær. Siden 1910 havde han været leder af museets 2. afdeling. Mackeprang var historiker med speciale i middelalderens kirker, som han havde gennemfotograferet ved århundredets begyndelse med et håndbygget kamera. Han havde tillige sin andel i udformningen af bygningsfredsloven fra 1918, der omfattede såvel kirker som verdslige bygninger, ligesom han med sin fødsel i Åbenrå, der dengang var tysk, var med i det sønderjyske arbejde.

Mackeprang var ikke en ledertype, ikke upopulær, heller ikke særlig vellydt. Tingene fik lov at gå, uden at han blandede sig, og det perfide slagsmål medarbejderne imellem fortsatte, værre end hidtil. Klimaet på museet i 20'erne betegnes flere steder som betændt. Mackeprangs mangel på talent for organisation gjorde med Kjærs ord institutionen til "noget af en rodebutik", hvilket ligefrem affødte kampagner med kronikker og andre artikler i hovedstadsaviserne om forholdene. Værre var det, at Mackeprang heller ikke havde autoritet overfor ministerier eller andre øvre instanser. Det ramte Kjær. Først og fremmest fik han til almindelig overraskelse ikke en plads i Museumsrådet,

hvilket han ellers var selvskreven til. Det hævdedes at være en ministeriel beslutning, og det hævdedes, at Mackeprang ikke havde turdet protestere. Mange var måbende overfor denne beslutning. Andre bestyrelsesposter og udnævnelser gik også Kjær forbi. Flere ansøgninger fra ham angående arbejdet og projekter blev afslået. Og som salt i sårene fik han ikke et velfortjent og tiltrængt løntillæg, hvilket tre af hans kolleger fik. Den absurde begrundelse var, at han havde en "billig embedsbolig". Kjær var fortsat Nationalmuseets regnskabsfører, hvilket hverv han udøvede til alles tilfredshed, men han blev ikke leder af 1. afdeling, som han havde set hen til.

Hvad der bl.a. også gjorde ham bitter, drejede sig om Ginnerup-bopladsen, hans hjertebarn og trumfkort. Han var blevet stillet i udsigt, at Ginnerup skulle foreløbigt publiceres sammen med Egtvedpige-fundet i "Nordiske Fortidsminder", men dette blev af en eller anden grund ikke til noget. Han følte sig i stigende grad også tilsidesat af den yngre generation, personificeret af bl.a. Johannes Brøndsted og Knud Friis Johansen. I en pause på et hotelværelse i Stockholm, hvor han var leder af en nordisk arkæologi-konference, skriver han i dagbogen: "Ja, de kan sagtens, de har fået alt forærende – alt det vi andre har slidt og slæbt for".

Det skal ikke være en hemmelighed, at en del på Nationalmuseet så skævt til Hans Kjær. Der var også meget at blive avindsyg over. Hans navn stod i bøger om arkæologi verden over, også i internationale leksika som f. eks. Encyclopedia Britannica. Værst var det sikkert, at han i den danske offentlighed var berømt og meget afholdt. Han var kendt for sine foredrag, fra avisartikler i såvel landspressen som de lokale dagblade, han hørtes i radioen. Han var en, som mange hilste på alle steder, såvel i København som ude i landet. Hans oplysende virksomhed blev, som tidligere nævnt, sammenlignet med Nationalmuseets skaber, C.F. Thomsens indsats; Kjær havde højnet den danske befolknings viden og forståelse for vores historisk kulturelle arv. Den store succes i offentligheden stod i skærende kontrast til forholdene i Prinsens Palæ. Jeg har set det nævnt, og jeg må indrømme, at det er svært at udelukke, at en stor del af årsagen til den behandling, der blev ham til del på museet, rent ud sagt var misundelse over hans popularitet. Det er set både før og siden – *du skal ikke tro, du er noget*.

Samtidig med alt dette skete der imidlertid et andet sted i København noget, som skulle tænde et lys for Hans Kjær. En teologisk forsker, Dr. Aage Schmidt, tumlede med planer om at udgrave det hellige bibelske sted Shiloh. Dr. Schmidt havde fundet oplysninger om stedets placering fra en amerikanske arkæolog, C. Robinson, som på en rejse igennem Palæstina i 1838 havde

lokaliseret det bibelske Shiloh, iøvrigt efter en nøjagtig vejviser i Det Gamle Testamente. Det formodede sted, der lokalt havde navnet Khirbet Tel Seilun, lå på en høj i en dal 2,5 km øst for Jerusalem-Nablus vejen, godt 40 km nord for Jerusalem. Aage Schmidt, om hvis baggrund der ikke vides så meget, havde været forbi stedet i 1922. Han var en mester i at begejstre og sælge, og det var i begyndelsen af 1920'erne lykkedes ham at samle en kreds, der ville yde økonomisk hjælp til en arkæologisk ekspedition til det formodede Shiloh. Blandt de økonomiske støtter var Berlingske Tidende og direktør H. Hjerl-Hansen, men ikke Nationalmuseets etnografiske afdeling.

Bag Schmidts planer lå et ønske om at kunne give et bidrag til den bibelarkæologiske forskning. Man ville modarbejde en skepsis overfor den historiske værdi af Det Gamle Testamente. Kunne man finde resterne af f. eks. det gamle Shiloh, ville man slå en pæl igennem en række teorier om, at bibelen bare bestod af myter og folkefortællinger uden bund i virkeligheden. I erkendelse af, at han ikke selv havde den fornødne faglige kompetence, og at han heller ikke ville kunne organisere og være leder for en arkæologisk ekspedition, opsøgte Aage Schmidt Hans Kjær. Kjærs saglige kvalifikationer ville borge for projektets seriøsitet og samtidig gavne det omtalemæssigt. Kjær tøvede. Først da han havde vished for, at projektet ikke var baseret på tro og religion, men på videnskabelig forskning, gik han videre med sagen.

Kjær ville, at det i givet fald skulle blive Nationalmuseets ekspedition, privat sponsoreret. Sagen sorterede under den etnografiske afdeling, hvor medarbejderne straks rejste børster, da de hørte Kjærs navn. Det blev til en stærk modstand mod planerne, dels mod Kjær som person dels mod ham som inspektør ved den danske oldtid. Der var også modstand fra nogle, som ikke kunne lide bibelarkæologi, hvilket dog ikke blev udtrykt direkte. I uviljen mod ham blev det sagt, at en arkæolog fra den danske oldtidsforskning ikke havde begreb om udgravning i Mellemøsten. Lederen, Thomas Thomsen, var imidlertid af en anden mening og gik ind for planerne. Han syntes oprigtig, at det var et godt projekt, og samtidig betalte han sin gamle "gæld" i forbindelse med Egtvedpigen til Hans Kjær. Dermed var den første sten på vejen fjernet for den eneste danske arkæologiske ekspedition til Det Hellige Land.

I begyndelsen af 1926 var detailplanlægningen af ekspeditionen i fuld gang, og Aage Schmidt havde via det danske udenrigsministerium skaffet de fornødne tilladelser fra de britiske myndigheder. At disse ikke alene tog sagen seriøst men havde stor interesse for, hvad der foregik, viser nogle dokumenter, som jeg på min egen lille ekspedition til Shiloh, universiteter, museer og insti-

tutter i 2001 fandt i *Rockefeller Institute* i Jerusalem. Der var f. eks. en tilladelse fra selveste Field Marshal Lord Allenby og et personligt brev fra Winston Churchill, som dengang var koloniminister. Churchill var meget interesseret i arkæologi og skriver fra London til Lord Allenby: *“I shall be glad if you will grant Professor Schmidt such facilities as can properly be afforded”*.

Kjær der jo som ung havde studeret de store amerikanske og europæiske arkæologer fra den nære orient, og som med baggrund i sin universitetsgrad havde gennemført studier af antikken i Grækenland og Italien, satte sig ind i de arkæologiske udfordringer i Palæstina. Han skrev også til den berømte amerikanske forsker, Dr. William Albright, der havde fået sit verdensnavn ved et banebrydende videnskabeligt arbejde i Ægypten og ikke mindst i Palæstina. Albright, der på det tidspunkt var rektor på forskningsinstitutionen *The American School of Oriental Research* (det senere Rockefeller Institute) i Jerusalem, undersøgte Kjærs baggrund og erklærede sin fulde støtte til den danske arkæolog og hans projekt.

Mens det således fagligt og administrativt gik godt, stod det derimod dårligt til med økonomien. Det var ikke lykkedes at skaffe de penge, som Kjær skønnede ville være nødvendige. Shiloh-komitéen, der som formand havde stiftsprovst Henry Ussing (søn af en af den unge Kjærs professorer, Johan Ussing), var beklageligvis uden slagkraft i henseende til reklame, og Hans Kjær havde med sin videnskabelige baggrund været lidt forsigtig med at “love guld og grønne skove”. Alle involverede var dog så opsatte på idéen, at man besluttede at tage af sted, selv om kassen var næsten tom allerede fra starten. Det kom til at hævne sig og havde nær kostet ekspeditionens tredje medlem, arkitekt Charles Christensen, livet.

Bibelhistorie

Shiloh, Shilo, Silo – det bibelske navn kan staves på flere måder. Jeg vælger den førstnævnte stavemåde, der anvendes i den internationale arkæologi. Vi skal omkring 3000 år tilbage til dommertiden, altså til perioden før templet i Jerusalem, og inden kongerne med David som den første regerede landet. Shiloh var ifølge bibelen byen, hvor israelitterne i 100-200 år havde deres helligdom, tabernaklet, der stod i et telt-tempel. Det var i Shiloh, de holdt deres store årlige fest. Byen rummede landets øverste råd, administration og retsapparat. Lodtrækningen om fordelingen af landet mellem stammerne fandt

sted i Shiloh. Det var i denne by ypperstepræsten Eli boede, og det var her, den sidste dommer Samuel dømte efter moselovens 10 bud.

Mange af fortællingerne fra Shiloh er farverige. Den årlige fest gik ikke stille af. Jeg tænker f. eks. på beretningen om, hvordan Benjamins stamme skaffede sig hustruer. De omkringboende havde nægtet at have med benjaminerne at gøre og at give stammen deres døtre til ægte, men det havde benjaminerne råd for. En del af festens ritual bestod i, at unge piger fra byens omegn skulle danse en høstdans på en særlig plads i de tilstødende vinmarker. Før festen skjulte en flok unge mænd fra Benjamins stamme sig ved pladsen, og da pigerne i festdragt ville tage de første dansetrin, kastede de unge mænd sig over dem og slæbte dem med sig hjem, hvor de omgående blev erklæret for hustruer.

Eli var højt værdsat indtil sine oldingeår. Årsagen til, at man til sidst mistede lidt af respekten for ham, var først og fremmest hans to sønners slyngelstreger. Pinhas og Hofni udviklede sig fra at være et par uskyldige provoer til de rene djævle og tyveknægte. De skaffede Eli den ene klage efter den anden på halsen, indsvøbt i høfligheder og hentydninger. Når sønnerne ikke drev om og generede folk, organiserede de røverier af gaver fra helligdommen eller voldtog kvinder. Mange pilgrimme rejste rasende bort efter at være blevet bestjålet i Shiloh. Så blev det svære tider for israelitterne. Det stærke folk fra havet, filistrene, ville erobre landet, og israelitterne blev langsomt tappet for modstandskraft. Det trak op til det afgørende slag, og lederne samledes i Shiloh, hvor de besluttede, at Pagtens Ark skulle bæres ud til fronten. Det blev også besluttet, at Elis sønner skulle bære Arken. Slaget stod ved Ebenezer år 1050 f.k. Filistrene mejede de israelitiske soldater ned, Pinhas og Hofni blev dræbt og Pagtens Ark erobret. Et bud sendtes tilbage for at melde om nederlagt og advare de gamle, kvinderne og børnene. Den blinde, hvidhårede olding på 93 sad i solens sidste varmestråler udenfor sit hus, da sendebudet nåede frem. Da Eli hørte om slagets gang og sine sønners skæbne, faldt han bagover på stolen og var død. Kort tid derefter ankom filistrene, smadrede Shiloh og brændte byen ned til grunden.

Pagtens Ark blev generobret i endnu et slag ved Ebenezer nogle år senere, men den kom aldrig tilbage til Shiloh. En tid stod den i et privat hjem i en landsby, hvorefter den blev ført til det nye tempel i Jerusalem. Efter det sidste slag ved Ebenezer nævnes byen kun en enkelt gang i bibelen. Det er profeten Jeremias, der lader Vorherre sige: "Drag hen til mit sted, helligdommen i Shiloh, hvortil mit navn var knyttet i gamle dage. Og se, hvad der er sket med stedet på grund af mit folks ondskab".

Ingen resultater

Var den bibelske beretning sand – eller var det hele opdigtet? For den danske ekspedition drejede det sig om for det første at konstatere, om der i det hele taget havde været oldtidsbebyggelse på den store tel (arabisk: høj).

Charles Christensen rejste i forvejen og sluttede kontakten til de britiske myndigheder. Da Hans Kjær var ankommet til Jerusalem, opsøgte han med det samme William Albright og det blev indledningen ikke alene til et nært samarbejde men til et venskab, som også omfattede Albrights hustru, Dr. Ruth Norton. Derefter gik det slag i slag med besøg hos Muftien i Nablus, leje af Tel Eilun, aftale med en tolk og forhandlinger i den arabiske landsby om arbejdskraft. Der var i begyndelsen flere sammenstød med de arabiske gravere, først og fremmest på grund af Aage Schmidts opførsel. Han forlangte af sig selv og de to andre danskere en nærmest latterlig gensidig ærbødighed og form, f. eks. at de bar kjolesæt under udgravningerne, mens han overfor araberne ikke havde høflighed men var uforskammet – araberne var på deres side ikke indstillet på den danske præcision og det danske tempo. Kjær og Christensen ville naturligvis ikke gå i kjolesæt, og også af andre grunde kom det til en række opgør mellem Kjær og Schmidt, der nær havde ødelagt hele ekspeditionen. Kjær satte (som hans mor kunne have gjort) til sidst Schmidt så eftertrykkeligt på plads, at han et stykke tid blev ligefrem underdanig. Senere blev de dog gode venner og accepterede hinandens særheder.

De havde lejet to værelser på et missionshotel i Jerusalem, hvor Kjær og Schmidt delte det ene, og Christensen sov i det andet, men de var nødt til at overnatte mange gange ved højen. De havde lånt et elendigt arabisk telt, havde hver kun et tyndt tæppe til værn mod nattekulden og havde ikke råd til at spise på restaurant, når de var i Jerusalem. De kunne iøvrigt ikke vænne sig til den arabiske mad. Det må retfærdigvis indskydes, at Kjær og hans kolleger ind imellem var inviteret til middag hos Albright. Til sidst kunne Christensen ikke længere klare sig med den dårlige udrustning, han blev syg af tyfus og var ved at dø, og for anden gang var de ved at opgive hele projektet. De gav ikke op, takket være Hans Kjærs opmuntrende ildhu og stædighed.

Gravearbejdet foregik på den måde, at de arabiske mænd under ledelse af en af danskerne gravede og hakkede med deres primitive redskaber, mens kvinderne bar jorden bort i spånkurve til et sted, hvor alt blev undersøgt. Det var et stort fremskridt, den dag Schmidt fremskaffede en trillebør. De savnede værktøj og instrumenter, og muftien kom hele tiden på besøg og forlangte flere

Shiloh-ruinerne med resterne af muren og forsvarsværkerne. I baggrunden dalen, hvor flere byer, der er kendt fra bibelen, ligger.

penge. Alligevel gik arbejdet fremad. De opdagede det ene kulturlag oven på det andet. Øverst var resterne af en arabisk by. Man nåede til et middelalderligt lag, et byzantinsk, et romersk og et græsk lag. En byzantinsk basilika tiltrak særligt Schmidts opmærksomhed, han brugte megen tid ved den endnu ikke udgravede kirkeruin.

Ekspeditionen fandt intet spor af et oldisraelitisk kulturlag. De kunne ikke gøre sig fri af skuffelsen, da de om efteråret pakkede sammen og vendte hjem. Men Kjær blev ikke slået ud; han havde benyttet den metode, som han var blevet berømt for, han havde fået et godt overblik over højen og hele stedet, og hans omfattende erfaring og faglige instinkt sagde ham, at der var god grund til at fortsætte udgravningen, hvilket Albright gav ham medhold i. Det var dog stadig svært at skaffe penge, så den næste ekspedition kom først afsted i 1929.

De særlige forråds krukker og det store gennembrud

Den næste arkæologiske ekspedition til Palæstina med Kjær, Schmidt og en ny arkitekt, Svend Beck, var vel forberedt. Der var skaffet tilstrækkelige midler,

Kjær's sensationelle fund i 1929, de 8 forrådskrucker (collared-rim jars), som var en af hans afgørende indikationer på, at stedet var blevet ødelagt og brændt på det tidspunkt, hvor filistrene ifølge bibelen destruerede det hellige sted Shiloh.

ordentlig udrustning og sørget for en større mandskabsstyrke ved Seilun. Hans Kjær traf inden afrejsen en række aftaler med biologer, zoologer, geologer og med Nationalmuseets stab af eksperter, som man løbende kunne kontakte og rådgive sig med. Der blev også sørget for gode kontakter i Palæstina og et par tolke. Der blev indrettet en ordentlig lejr og bygget en del nødvendige veje. Den arabiske arbejdsform blev erstattet af danske metoder, og i stedet for de arabiske redskaber kom der moderne arkæologiske værktøjer, som på samme tid var effektive og nænsomme. Der indrettedes pladser til undersøgelse af den opgravede jord, inden den på trillebør blev kørt bort.

Kjær angreb højen fra flere steder på én gang. Metoden betød, at man ikke kunne nå tilstrækkeligt dybt ned, men det havde han taget højde for i sin strategi: Hans metode nødvendiggjorde, at man ved en senere lejlighed genoptog arbejdet på et par steder, og *dermed var den tredje ekspedition allerede planlagt.*

Det blev en succes, og udgravningen var som en spændingsroman. Efterhånden som det ene lag efter det andet blev skrællet bort, gjorde den danske ekspedition fund, som ingen havde turdet drømme om. Øverst byzantinske byhuse, så dukkede der en uskadt romersk vandcisterne op, derunder et græsk lag, så gravhuller med både menneske og dyreskeletter og et væld af mindre

fund af potteskår og andet. Man fandt desuden rester fra den tidligste bronzealder, bl. a. offerfund. Forskerne afdækkede også en trækulsmile. Der viste, at landskabet i dalen engang havde været dækket af skov. I tilknytning til højen afdækkede man en næsten uskadt kirke og et kapel med smukke mosaikker fra kristendommens første århundrede. Ved at grave en grøft gennem ruinerne kom Hans Kjær et enkelt sted til rester af kanaanæisk bebyggelse, under hvilke der var spor fra stenalderen. Det kanaanæiske var bl.a. karakteriseret ved møddingfund med svineknogler.

Nu dukkede der et særligt spor op i form af en mere end 3000 år gammel bymur. Uden for bymuren var der en terrasse, som blev gravet fri, uden at noget dog dukkede op. Kjær fandt på at grave fra terrassen under muren ind i laget bag muren. Der stod ruinerne af oldtidsbygninger, særlige huse med søjler. Det lag bar på forskellige måder umiskendeligt præg af voldsom brand og en ødelæggelse, som ikke kunne skyldes tidens tand. I et af husene gjorde man et af de mest berømte fund i bibelarkæologien: Da man forsigtigt frilagde husene, stod man pludselig overfor 8 store forråds krukker, vældige amforæer. Ekspeditionsmedlemmerne har senere sammenlignet øjeblikket med den oplevelse, ægyptologerne har haft i de kongelige gravkamre. Krukkerne kaldes på engelsk *collared-rim jars*, kravekantede opbevaringskrukker, jeg nævner det engelske navn, fordi det går igen i alle danske og udenlandske bøger og afhandlinger, det er simpelthen *navnet* på krukkerne. De lå og stod op ad en væg, nogle med den spidse bund boret ned i det lerstampede gulv. De bar alle tydelige spor efter brand, og i dem lå rester af brændte madvarer. Hans Kjær daterede krukkerne til jernalder 1, den ældre jernalder, til det tidspunkt, da filistrene ifølge bibelhistorien ødelagde og brændte Shiloh. Albright, der fulgte arbejdet nøje og ofte var ude ved udgravningerne, gav ham ret.

Triste hændelser

Hjemme på Nationalmuseet fortsatte gniderierne, misundelsen og manipulationerne sammen med det daglige arbejde. Hans Kjær følte sig som nævnt i stigende grad overhalet og tilsidesat. Hans private rejser til Egtved var hyppige. I Ginnerup var han nået langt i sin afdækning af jernalderbopladsen ved Ginnerup, som han kaldte sit hjerteprojekt. Han var godt i gang med en betydningsfuld udgravning af et hus og glædede sig til at starte færdigudgravningen af Ginnerup-pladsen, når han vendte hjem fra den planlagte, tredje

ekspedition til Palæstina. Han ville så drage det fulde udbytte af sit projekt og publicere. Gudmund Hatt, der ikke længere var hans assistent, holdt sig på afstand, men da Kjær i sommeren 1932 tog afsted til Palæstina, sagde han pludselig, at han agtede at færdiggrave det hus, som Kjær havde beskæftiget sig med. Kjær var paf men kunne ikke forhindre Hatt i at rejse til Thy og gøre, hvad han ville. Kjær skrev i dagbogen: "Lojaliteten ved Museet fejrer nye Triumfer".

Gudmund Hatt, der var blevet ekstern lektor i kulturgeografi ved Universitetet, men som stadig havde tilknytning til Nationalmuseet, færdigudgravede efter Kjærs død Ginnerup og foretog i 1930'erne en udgravningskampagne af jernalderboplader i de jyske hedeegne. Som mange andre arkæologer i verden forfinede og udvidede han Kjærs metode. Han fik megen ros for sin publicering af færdigudgravningen m.m., der jo som fundament havde Kjærs grundlæggende tanker, arbejder og foreløbige rapporter. Afhandlingen skaffede Hatt et professorat. Det ville man kunne glæde sig over og ønske tillykke med, havde det ikke været for den nedslående konstatering, at Hatt fordrejede sin gamle nestors indsats og tydeligt lod skinne igennem, at det i virkeligheden var ham selv, Hatt, der havde fået idéen til den nye metode og udviklet den. Ingen protesterede mod dette uanstændige æresrov, der siden har fået lov at stå urørt i en del af den danske videnskabelige verden. F.eks. hørte jeg for nogle år siden et fagligt foredrag, hvor det blev sagt, at "det jo nok var Hatt, der fostrede og udviklede idéen til den nye metode". En usandhed kan som bekendt løbe hele verden rundt, før sandheden har fået sine støvler på. Senere blev Gudmund Hatt frataget sit professorat, men det er en anden sag, der ikke kommer denne historie ved.

Nu, vi er ved de triste hændelser, vil jeg også nævne historien om Hans Kjærs sidste bog, der aldrig udkom som følge af obstruktion eller mangel på velvilje på museet. Historien siger mere om forholdene på museet og de kræfter, han var op imod, end lange udredninger kunne gøre. Bogen, der skulle være Kjærs opfølgning af succes'en *Vor Oldtids Minder*, havde fået titlen *Vor Oldtids Skatte*. Bogen var sat og færdig til udgivelse, og samtidig med hans død i 1932 i Jerusalem ankom korrekturtrykket fra forlaget til Museet. Under normale omstændigheder ville man selvfølgelig have hjulpet en sådan bog på vej. Med naturlig hjælpsomhed i sagens interesse ville man have færdiggjort korrektoren eller tilbagesendt korrekturksemplaret til videre behandling på forlaget. Men sådan gik det ikke på Nationalmuseet. Nogle gemte tværtimod trykket bort, og forlaget fik det sikre indtryk, at bogen ikke skulle udgives.

Korrekturksemplaret til den aldrig udkomne bog ligger stadig på Nationalmuseet.

På et lille hospital i Jerusalem

Udgravninger på Tel Eilun blev genoptaget i sommeren 1932. De blev mere omfattende og krævende, end man havde regnet med, men ekspeditionen nåede i løbet af sommeren alligevel så langt i sin bevisførelse, at en stor del af den internationale forskning rent faktisk anerkendte såvel teorien om, at stedet var det oprindelige Shiloh, som formodningerne om, at byen efter det første slag ved Ebenezer blev brændt og lagt i ruiner, formodentlig af de fremstormende filistre. Det kom bl.a. (uafhængig af Kjær) til udtryk i en artikel i Encyclopedia Britannica. Hans Kjær var med sin strengt videnskabelige indstilling ikke tilfreds. Dog udtrykte han over for de mange udenlandske forskere, der besøgte udgravningerne, glæde over, at ekspeditionens vigtigste mål kunne synes at være inden for rækkevidde. Albright, der på det tidspunkt var på et besøg i USA, glædede sig i et brev.

Hans Kjær var inden afrejsen hjemmefra blevet advaret af sin husholderske, familie og venner om, at han var svag, og at han burde udsætte rejsen, hvilket han afslog. I Shiloh blev han midt i udgravningerne syg af tyfus. Hans kolleger bad ham holde sengen, men han slæbte sig trods smerter og udmattelse hver morgen op til udgravningsstedet ved bymuren på højen. Han søgte dels at lede arbejdet, dels at fotografere (med det store og tunge kamera), notere og måle op. Det var nødvendigt at fotografere, idet man for at komme videre hele tiden måtte fjerne enkeltheder, der måske var betydningsfulde. Men det var jo ikke nødvendigt, at det var *ham*, der fotograferede. Forøvrigt blev et af de sidste billeder, han tog, uvurderligt. Endnu et par collared-rim krukker var dukket op men forsvandt sporløst i forvirringen omkring hans død, formentlig stjålet til illegalt salg; Kjærs fotografi bevarede dem for de fremtidige udgravninger. Den 23. september 1932 skrev han det sidste notat i dagbogen: "Svær Dag. Sygdommen udmarver mig. Ganske ødelagt. Går nu til Hospital". Aage Schmidt skrev i et brev til familien og Kjærs nærmeste ven, Hans Ræder, bl.a.:

Hans Kjær døde på et lille Hospital i Jerusalem, hans Hjerter kunne ikke tage Sygdommen. De haarde Aar i hans tidligste Liv har uden Tvivl gjort det svagt. Hans Død er ikke alene en Tragedie for vort Forehavende. Jeg

Dette foto fra 1932 er taget af Hans Kjær på en glasplade med det store kamera. Billedet fra Shiloh, der er et af hans sidste, er eneste vidnesbyrd om dette ekstra fund af de særlige krukker, idet disse krukker blev stjålet ved Kjærs død.

tror, Hans Kjær var ved at komme ind i en ny udvikling i sit Liv. I den senere Tid var det, som om et Lune og en Mildhed var ved at bryde frem i ham – en ny side af Mennesket Hans Kjær.

Det kan tilføjes, at heller ingen af Hans Kjærs søskende blev ret gamle. Han ønskede at blive begravet i Egtved, men det blev uhyre svært at få ham hjem til Danmark. I en tilloddet zinkkiste blev hans lig endelig fragtet med et dansk skib til Izmir, hvorfra et svensk skib tog den med til København. I kisten, der var svøbt i ekspeditionens Dannebrog, havde man lagt jord fra Shiloh, og ovenpå båren havde ekspeditionens medlemmer fæstnet en buket af de vilde blomster, der voksede ved udgravningen. Han fik en statsbisættelse i en fyldt Vor Frue Kirke i København med mange fremtrædende personer. Dagbladene i hovedstaden og samtlige lokale aviser over hele landet, samt en lang række tidsskrifter og ugeblade bragte lange nekrologer og billeder. Der var også en nekrolog i radioen.

Nedvurderingen

Med Hans Kjærs død blev han og hans ekspeditioner glemt i den danske verden. Udgravningerne i Shiloh blev lukket, og ingen kærede sig om, hvad der skete med det, som var blevet udgravet, mindst af alle Nationalmuseets folk. I udlandet blev man imidlertid ved med at skrive om de fantastiske danske fund i Palæstina. I 1952 opdagede en medarbejder tilfældigt i et glemt hjørne i den store kælder i The American School i Jerusalem alt, hvad de danske ekspeditioner havde fundet. Man henvendte sig til Nationalmuseet, og lederen af den etnografiske afdeling på Nationalmuseet, overinspektør Marie-Louise Buhl (1918-2006), sendte – 20 år efter Kjærs død – en anmodning om, at tingene kunne overgå til museet. Hun fik et ja, og genstandene blev transporteret til København. Så skulle man måske tro, at museet i glæde og stolthed ville berige den permanente udstilling ved at vise noget fra Kjærs ekspeditioner, f. eks. en af de berømte store israelitiske amforer, forråds krukker, men det skete ikke. Det hele blev stuvet ned i et af Nationalmuseets kældermagasiner, og der lå fundene fra Shiloh indtil begyndelsen af 1960'erne, hvor Buhl efter en fælles beslutning med to teologer, gennemgik fundene og registrerede dem efter Kjærs opmålinger og notater.

Den idé var opstået, at man skulle genoplive Shiloh Komitéen. Institutionen eksisterede stadig juridisk med penge i banken. Komitéen, der skiftede navn til *H.P. Hjerl Hansen Mindefondet for Dansk Palæstinaforskning*, fik Svend Holm-Nielsen, professor i Det Gamle Testamente ved Københavns Universitet, som formand. Det var tanken, at fondet skulle betale for en ny ekspedition til, som det fortsat hed, det formodede Shiloh. Det fremgår af breve i Rochefeller Instituttets arkiv, at man åbenbart ikke var klar over, at en sådan udgravningstilladelse ifølge internationale konventioner udløber efter et vist antal år, og at der skal anføres alvorlige saglige grunde til, at man vil genoptage det arkæologiske arbejde. Formålet blev derfor bl. a. angivet til: *Færdigudgravning af byhøjen Tel Seilun ned til klippegrunden og et check af Kjærs resultater og analyser*. Ekspeditionen drog afsted i sommeren 1963, de ledende deltagere var Marie-Louise Buhl, Sv. Holm-Nielsen og professor i Det gamle Testamente ved Århus Universitet, Benedikt Otzen.

De gravede en grøft i Seilun-højen, fandt en del potteskår og mindre ting såsom en kristen skarabæ (opstandelsessymbol), undersøgte tre huler uden resultat og opdagede en mur, som man daterede til senbronzetiden. Det blev besluttet, at der ikke var væsentligt mere at finde på højen ved Seilun, og

at udgravningerne og det danske engagement dermed var endeligt afsluttet. Seks år senere udkom den 150 sider lange publicering. Den bygger på Kjærs optegnelser, rapporter og artikler og indeholder nogle af hans fotografier og plancher og Charles Christensens og Svend Becks omhyggelige tegninger af vigtige genstande, samt plancher og kort – og Buhls og Holm-Nielsens analyse og konklusion. Publiceringen hedder: *Marie-Louise Buhl & Svend Holm-Nielsen: Shiloh. The Danish Excavations at Tall Sailun, Palestine, in 1926, 1929, 1932 and 1963 – The Danish National Museum, Copenhagen 1969.*

Deres konklusion var, at Hans Kjær havde taget grundigt fejl. Meget var forkert, men først og fremmest var hans vigtigste indikerende belæg for, at de israelitiske bygninger havde været i brug og var blevet brændt og ødelagt på det tidspunkt, da filistrene ifølge bibelen tilintetgjorde Shiloh og tog Pagtens Ark, uden hold i virkeligheden. Marie-Louise Buhl havde set resultaterne fra tidligere udgravninger af den betydningsfulde oldtidsfæstning Hazor i Øvre Galilæa, og brugte Hazor-fundene i sin analyse af Kjærs udgravninger i Tel Seilun. I Hazor havde man også fundet collared-rim jars. Disse stammede fra jernalder II, altså fra en nyere tid end jernalder I, som Kjær havde sat sine krukkefund til. Buhl sluttede derfor, at Kjær, der åbenbart ikke vidste noget om arkæologien i den nære orient, havde fejldateret krukkerne, som slet ikke stammede fra det tidspunkt, da filistrene sejrede over israelitterne. Buhl gik i sin analyse endog så vidt, at hun argumenterede for, at Hans Kjærs fund meget sandsynligt kunne være fra et endnu nyere tidspunkt, nemlig år 598 f. Kr., hvor Nebukadneser hærgede landet. Uden at nævne William Albright skrev hun som afslutning om den mislykkede danske arkæolog og hans forskningsmæssige fadæse nogle trøstende ord (Buhl & Holm-Nielsen 1969, side 62):

“Kjær var tydeligvis under indflydelse af andre, der troede at Shiloh blev ødelagt af filistrene i ca. 1050 f. Kr. Følgelig blev der draget en hel serie af fejlagtige konklusioner (...) Det vil imidlertid være forkert at bebrejde Kjær for fejltagelserne. Han var en omhyggelig udgraver, men som en specialist i dansk oldtidshistorie, der stod overfor utallige praktiske og teoretiske problemer, som han ikke havde forstand på, var han nødt til at ty til andre for råd. Vi skal ikke glemme, at Kjær gav sit liv for at kaste nyt lys over det berømte historiske sted. Takket være det materiale, det lykkedes ham at samle, har vi nu været i stand til endeligt at fuldføre hans arbejde, der begyndte for mange år siden.”

Personligt synes jeg, at udtrykket "... har vi nu været i stand til endelig at udføre hans arbejde" efter de nedværdigende konklusioner er lidt mærkeligt. Ordene betyder jo reelt i talehandling: "... har vi nu været i stand til at afsløre hans forfejlede arbejde". Og brugen af dødsoffer-vendingen "Kjær gav sit liv" er malplaceret. Der er ikke tale om en frihedskæmper men om en forsker, der uheldigvis blev syg og døde under sit arbejde. Det siger forøvrigt sig selv, at konklusionen vakte opmærksomhed herhjemme, hvor ekspeditionens medlemmer meddelte budskabet i videnskabelige tidsskrifter og blev interviewet i dagspressen og radioen. Ude i verden fik ekspeditionens forskningsresultat bl. a. den følge, at et par kendte amerikanske bibelforskere ændrede deres hypoteser om Shiloh og givenhederne ved denne by (Schey 1989).

Genoprejsningen

Hvis man ikke vidste bedre, skulle man tro, at dette er en røverhistorie og ikke en virkelig hændelse i den danske forskningsverden. Marie-Louise Buhl og hendes medforfatter begik nogle videnskabelige fejl, som røbede, at deres viden om arkæologi i almindelighed og arkæologi i Palæstina i særdeleshed langt fra var, hvad de udgav den for at være. At de tilmed aldrig offentligt indrømmede og beklagede deres fejlagtige analyser og konklusioner, som lå til grund for den falske dom over Hans Kjær, må tale for sig selv. Historien er følgende:

Som tidligere oplyst havde Hans Kjær i sin strategi i 1932 forudsat en nødvendig, opfølgende udgravning. Flere fremtrædende arkæologer beskæftigede sig med Shiloh efter Kjær, og der var enighed om, at det betydningsfulde sted burde færdigudgraves efter hans fund. Det blev professor Israel Finkelstein, der i begyndelsen af 1980'erne fik opgaven. Finkelstein var ikke alene en af verdens førende arkæologer, berømt for sine videnskabelige fortjenester, men også en omstridt forsker, der satte spørgsmålstejn ved meget af indholdet i Det Gamle Testamente. Han troede dengang f. eks. ikke på beretningen om israelitternes udvandring fra Ægypten.

Det var således en verdensberømt forsker med en særdeles skeptisk videnskabelig indstilling, som byggede videre på Kjærs arbejde og fuldførte det. Efter en grundig undersøgelse, der omfattede 4 lange kampagner 1981-1984, et stort antal professionelle udgravere og inddragelse af diverse laboratorier ved Tel Aviv Universitet og Israels Museum i Jerusalem, konkluderede Israel Finkelstein i en 400 siders, stort format bog (1993), at *Hans Kjær havde ret i*

sine analyser og konklusioner. I en båndet samtale med mig fra 2002 på Tel Aviv Universitet udtrykker Finkelstein desuden den største respekt, ikke alene for Kjærs højt professionelle udgravningsarbejde og korrekte videnskabelige analyser, men også for personen Kjær. Finkelstein sagde også, at Kjærs lange engelske udgravningsrapporter til de arkæologiske myndigheder i Jerusalem var de fineste fra tiden, ligesom hans videnskabelige artikel i *Journal of the Palestine Oriental Society* (1930) var fortræffelig. Jeg talte med to andre af de største arkæologer i Israel, Professorerne Seev Yevin, Israel Museum, og Avraham Biran, Dan Museet (båndet i 2002). De udtrykte begge den samme indstilling som Finkelstein, og de havde begge brugt Kjærs idé fra udgravningerne i Ginnerup – “den verdensberømte danske metode”, som de udtrykte det.

I en bog om almen arkæologi i Israel (se referencer 1988, side 208), beskæftiger Finkelstein sig særdeles kritisk med Buhl & Holm-Nielsens publicering, og i konklusionen i afhandlingen om færdigudgravningerne af Shiloh (Finkelstein, Bunimovitz & Lederman, 1993) skriver forfatterne om Buhl-afhandlingen bl.a. (side 162):

“Rapporten er særdeles tynd. Den vender alting på hovedet i Kjærs resultater og gør stor skade på hans arbejde. Den er også behæftet med et antal banale fejl samt den helt afgørende fejldatering af de store collared-rim jars. De refererer til forråds krukker fundet i Hazor men er åbenbart ikke klar over, at de fundne collared-rim jars i Hazor er mindre og mere forfinede end forråds krukkerne fra Shiloh. Krukkerne fra Hazor er fra en anden tid (jernalder II) altså yngre end krukkerne i Shiloh (jernalder I).

Blandt mange andre fejl kan nævnes, at den danske ekspedition fandt et par potteskår, som de antog for at være fra tidlig bronzealder, hvorfor de mente, at beboelsen begyndte i denne periode. Hverken Kjærs eller vores udgravninger har imidlertid set antydningen af sådanne spor, og nærmere granskning har vist, at de pågældende potteskår ikke var fra den tidlige bronzealder men fra middelalderen. Også: En mur, som løber parallelt med og uden for mellebronze-muren, bliver af Buhl fastsat til at være en senbronze-mur. Vi har undersøgt muren og konstateret uden mindste tvivl, at det drejer sig om en byzantinsk mur.”

Hvad angår det praktiske arbejde har Finkelstein gode ord for Hans Kjær. Han fortalte i samtalen med mig om en oplevelse, som stadig er prentet i hans hukommelse. Israel Finkelstein:

“Under udgravningsarbejdet i 1982 kom der pludselig en ældre araber ridende på et æsel op til mig på højen. Han kunne lidt engelsk, og jeg kan noget arabisk. Han præsenterede sig som Ahli og spurgte mig om, hvordan Kjær havde det. Ahli havde som ganske ung deltaget i Shiloh-udgravningerne i 1932, men araberne fik aldrig at vide, at Kjær var død (det havde man undladt for ikke at sprede panik). Ahli blev slemt forskrækket og ked af det, da han erfarede Kjærs skæbne. Ahli fortalte derpå længe om, hvor populær Kjær havde været blandt de arabiske arbejdere. Han karakteriserede Kjær som en meget praktisk, effektiv og hensynsfuld leder.”

Ekspeditionen i 1963, der i afhandlinger, selvbiografier, leksikonartikler o.a. bliver anført på linie med Kjærs ekspeditioner, var i virkeligheden et ganske kort arbejde på byhøjen. I publiceringen skriver Sv. Holm-Nielsen bl.a.:

“Den danske komité for Shiloh udgravninger bad mig i 1963 om at udføre en kort undersøgelse af Tall Sailun. Undersøgelsens formål var at kaste mere lys på nogle spørgsmål, der ikke var blevet forklaret ved de tidligere udgravninger – for derved at bestemme, om de danske udgravninger skulle genoptages eller erklæres for endeligt afsluttede. (...) Jeg havde hverken udstyr eller teknikere til rådighed og måtte låne noget værktøj på Den Amerikanske Skole. I samarbejde med min kollega Dr. Benedikt Otzen, blev udgravningen udført fra den 15. til den 30. august. Det var et helt familieforetagende: Min søn og svigersøn var “supervisors”, mens min hustru og min datter sørgede for rensning og pakning af de fundne sager. 21 arbejdere fra Kuryut blev ansat.”

Marie-Louise Buhl, der jo var den egentlige leder af udgravningerne, havde engang i kortere tid på volontærbasis deltaget i en udgravning i Ægypten, men, med al respekt for hendes fortjenester iøvrigt: Hverken hun eller de andre ekspeditionsledere havde nogen arkæologisk uddannelse, endsige erfaring. De var, som Finkelstein bramfrit udtrykte det i samtalen med mig, “amatører”. “Buhl var kurator og havde absolut ingen saglig eller faglig baggrund for nedgørelsen af Hans Kjær”. I en samtale med mig i 2002 indrømmede Holm-Nielsen uden forbehold, at han faktisk intet vidste om den arkæologiske videnskab.

Buhls let gennemskuelige krokodilletårer i trøsten til den erklæret fallerede arkæologs påståede inkompetence og fejlslutninger havde samtidig en baggrund, som man også kan notere sig. Fænomenet havde navnet *kø-*

benhavnerskolen. Kort fortalt var det en akademikerkreds, der var tilhængere af en teologisk retning, som mente, at Det Gamle Testamente var opdigtede eventyr og myter uden hold i virkeligheden. Indenfor retningen, der begyndte i midten af 1800-tallet i Tyskland under navnet berlinerskolen, studerede man udelukkende biblens tekster uden hensyn til arkæologiske og andre konkrete undersøgelser. Julius Wellhausen introducerede en, efter nogles mening sær og ubefæstet måde at læse de bibelske historier på. Retningen fik senere så nidkære tilhængere herhjemme, at de under navnet københavnerskolen gik i spidsen i de internationale teologiske diskussioner; blandt dem var Sv. Holm-Nielsen og Benedikt Otzen. Københavnerskolefolk var også Marie-Louise Buhl og hendes mand, den af mange gode grunde højt estimerede professor P.J. Riis, der var engagerede i interessante udgravninger ved Hama i Syrien.

Hans Kjær deltog aldrig i berliner/københavnerskole-debatten. Kjær var ikke en teoretiserende teolog, han var en skeptisk forsker, der videreførte sin ungdoms idol, egnsfællen Jens Jacob Worsaaes moderne, strenge videnskabelige principper. Københavnerskolen er forklaringen på, at Buhl i sin "trøst" til Kjær hentyder til William Albright (uden at nævne hans navn). Albright var en kendt modstander af berlinerskolens syn på de bibelske fortællinger. Han forudsagde, at man med den moderne verdens mange nye tekniske muligheder, indenfor en overskuelig tid ville kunne forklare mange bibelske gåder og vise, at historierne i Det Gamle Testamente i reglen har en virkelig baggrund, hvilket også gælder jødernes ophold i Ægypten og deres udvandring, og det fik han jo ret i. Naturligvis er der stadig meget i bibelen at sandsynliggøre, og noget bliver måske aldrig dokumenteret, f. eks. Pagtens Ark i telt-templet i Shiloh. Men hvem ved? Nogle mener at have lokaliseret en platform eller terrasse under en byzantinsk bygning, hvor der måske kunne være spor efter teltpæle.

Jeg holder meget af Nationalmuseet og ser med rette op til den betydningsfulde institution. Jeg skylder også at oplyse, at jeg i forbindelse med mit arbejde med Hans Kjær har mødt stor velvilje og har fået hjælp hos museet. Måske netop derfor ligger det mig på sinde at sige, at det ville have klædt museet både sagligt og moralsk, hvis man havde udsendt den berigtigelse, som Hans Kjærs omdømme fortjener. Rent bortset fra uretfærdigheden i det hele, var Finkelsteins færdigudgravning og dens konklusion forresten da mindst lige så interessant for offentligheden, som resultaterne fra den danske "ekspedition" i 1963. Men en berigtigelse blev altså aldrig udsendt, sagen blev henlagt.

I museets permanente udstilling var Shiloh ikke repræsenteret før 2002,

hvor man kun efter pres fra mig og en ven arrangerede en Shiloh-opstilling. Hvis nogen skulle få lyst til at se den, må man imidlertid være forberedt på en skuffelse. Der er ikke udstillet nogen af de vigtige collared-rim jars, og der er kun en lille "neutral" forklaring. En smule misvisende står der: "Det tempel, som er omtalt i GT, er dog ikke fundet". Nej, for det var jo som bekendt et teltempel; det er derimod klart blevet påvist, at stedet omkring 1550 f.Kr. må have været et stort, såvel religiøst som administrativt center, og at dette center må have fungeret for en betydeligt større befolkning end den lokale – altså for et lands befolkning, et samfund.

Markeringen af den eneste danske indsats i Det Hellige Land fylder i Nationalmuseets permanente udstilling bare et enkelt bitte skab i et rum med en række skabe, der forøvrigt drejer sig om udgravningerne ved Hama i Syrien. De spektakulære fund fra Kjærs Shiloh-ekspeditioner står som skamstøtter i et af magasinerne i museets kælder.

Hjem til Egtved

Hans Kjær var den eneste blandt sine kolleger, der kom fra forarmede kår, for ikke at sige fra en ludfattig landlig situation, hvor det drejede sig om simpel overlevelse fra dag til dag. Ingen i hans arbejdskreds i hovedstaden kunne forestille sig, hvordan hans barndoms miljø havde været, og der var forøvrigt heller ikke nogen, der interesserede sig derfor. Som Lykke-Per var han i sit voksenliv i et skisma mellem sin sjæls miljø og det samfund, han skulle klare sig i. Han tabte slagene på museet. Han blev en hedefugl på vingeflugt fra de bonede gulve, hvor det var jantelovens 10 bud, der gjaldt. Imidlertid gav Hans Kjær, modsat Pontoppidans romanfigur, ikke op. Han havde en svane i sig og blev på sin egen måde af betydning for dansk og udenlandsk arkæologi og kultur samt for dansk folkeoplysning. Den dag i dag finder man hans navn i bøger over hele verden, hvilket mig bekendt er usædvanligt. I det danske landskab minder kæmpehøjene mange af os om ham. Han blev en af de store.

Efter statsbegravelsen i Københavns Domkirke blev Hans Kjærs kiste bragt til hans fødeby, som han havde ønsket det. På grundlag af avisreferater er her en autentisk øjeblikstemning i Egtved først på eftermiddagen søndag den 4. december 1932:

Det var, som om vejret ikke rigtig kunne bestemme sig, da folk samledes til begravelse i den gamle landsbykirke. Det smukt pyntede kirkerum blev langsomt fyldt.

Hans Kjær ligger i en af Nationalmuseet fredet grav på Egtved kirkegård mellem gravene af sin far og mor.

Til sidst kunne der ikke være flere derinde, men der kom stadig folk til kirken. Man lod derfor døren til våbenhuset stå åben. Solen stod så lavt, at dens stråler ramte helt ned til midten af kirken og strejfede kisten, der var svøbt i et falmet Dannebrog. Midtergangen var dækket af friske blomster og kranse fra foreninger og private i hele Danmark. Oven på flaget på kisten lå en buket visne blomster uden kort.

Klokkerne fra kirketårnet kunne ind imellem høres ganske fjernt, idet stærke vindstød bar ringningen ud over landskabet. Men somme tider kunne man knap opfatte dem, selv om man var i nærheden af kirken. Blæsten jog over hegnene og ruskede i de lave, lidt pjuskede træer. Regnbyger gjorde alting klamt og satte våde skjolder på kirketårnet. Alligevel brød solen ustandselig igennem skyerne. På trods af årstiden havde den en sølsom glød af sensommer, der lagde et forsonende skær over Egtved bakker og fik den blomstrende lyng til at lue. Vejret udtrykte stemningen i kirken, en ubestemmelig fornemmelse. Man forsøgte at forklare sig denne underlige følelse. Den døde var en mand, der med mange bånd havde været ualmindelig stærkt knyttet til sit fødesogn. Han var ikke død i Egtved. Han var død i et fremmed land, men han kom hjem til sidst.

Referencer.

Hans Kjær: *De Danske Udgravninger I Shiloh*, forord af Henry Ussing (1931), *Vor Oldtids Mindesmærker* (1925), *Dagbøger* (1891-1927), *Diverse artikler, publiceringer, afhandlinger og breve* * *Båndet samtale med Ingeborg Daugaard* (2003) og med hendes barndomsveninder *Inger & Ketty* (2003) * Jørgen Jensen: Thomsens Museum, historien om Nationalmuseet (1992) * Lone Hvass: *Egtvedpigen* (2000) * Div. numre af *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark*, div. andre publikationer fra Nationalmuseet. * Knud Thorvildsen: *Det oldnordiske museum* IN: Wormianum 1981. * Knud Bidstrup: *Holger Friis fortæller, tandlegen fra Hjørring, der udforskede Vendsyssels oldtid* (1958) * Samtale på 105 udskrevne sider mellem Holger Friis, Palle Friis og P.V. Glob på Langelands Museum (1966) * Div. bøger om arkæologi og den danske oldtid. * John Kvist: *Egtved Sogn* bd. 1 & 2 (1978-79) * Søren P. Sørensen: *Lidt mere Egtved Sogn & Fra min barndoms By Oustrup I & II* – IN: Vejle Amts Aarbog (1917, 1919 og 1927) * Div. værker om dansk folkekultur * Dansk Biografisk Leksikon (1920) Div. danske og udenlandske encyklopædier * Div. artikler fra landsdækkende dagblade og lokalaviser * Finkelstein, Bunimovitz & Lederman: *Shiloh, The Archaeology of a Biblical Site* (publiceringen i 1993) * Finkelstein: *The Archaeology of the Israelite Settlement* (1988) * John Day: *The Destruction of Shiloh Sanctuary* IN: *Studies in The Historical Books of the Old Testament* (1979) * R. Amiran: *Ancient Pottery of the Holy Land* (1969) * Yigal Yadin: *Hazor* (1960) * *Båndede samtaler m. Finkelstein, Yevim og Biran* (2002) * Donald G. Schley: *Shiloh. A Biblical City in Tradition and History* (1989, 2009). Julius Wellhausen (berlinerskolen): *Prolegomena zur Geschichte Israels* (1883). * Marie-Louise Buhl & Svend Holm-Nielsen: *Shiloh, the Danish Excavations at Tel Seilun, Palestine, in 1926, 1929, 1932 and 1963* (1969) * *Båndet samtale m. Holm-Nielsen* (2002).

EX LINEAS: Publiceringen i 1969 omfattede alene fundene fra før den græske periode. Kjær gjorde også omfattende og spektakulære fund fra den hellenistiske tid, hvor stedet efter en lang øde periode atter blev beboet; desuden var der romerske og byzantinske fund og udgravninger fra middelalderen op til 1300-tallet. En oversigt herover, med brug af Hans Kjærs opnoteringer og internationale rapporter samt ekspeditionernes fotos, tegninger og plancher blev af Nationalmuseet udgivet ved forskningsbibliotekar Flemming Gorm Andersen, der i udgivelsen ikke tog stilling til fund og konklusioner i forbindelse med Shilohs israelitiske tid (1980, 130 sider).

Forfatteroplysninger:

Bjørn Andersen (født 1937) er journalist og forfatter, cand. mag. i dansk litteratur og sprogvidenskab samt kulturanthropologi. Dagbladsuddannet. Videnskabsjournalist i Danmarks Radio. Oprettede som leder af et informationsprojekt for statens forskningsråd tidsskriftet "Forskningen og Samfundet", som han i en længere periode var redaktør for. Var i 10 år i 1980'erne populær skærmtrold som studievært i talkshow-programmet "Næste uges TV", der hver lørdag aften havde 2,2 millioner seere. Ekstern lektor i praktisk journalistik og mediekundskab ved Københavns Universitet. Forfatterens morfar, Niels Christian Kjær, var Hans Kjærs lillebror.

Kristian Kirks Telefonfabriker i Horsens 1890 til 1971

I årene fra 1890 til 2015 lå der en telefonfabrik i Horsens. Den blev stiftet under navnet “Emil Møller elektromekanisk Værksted”. Fra 1937 var firmanavnet “Kristian Kirks Telefonfabriker A/S”. Telefonfabrikken i Horsens skabte grundlaget for den elektronikindustri, som voksede op i Horsens. Emil Møller var fra 1890 til 1917 fabrikkens ejer, efterfulgt af Kristian Kirk fra 1917 til 1940. Ved hans død blev hans brodersøn, Gregers Kirk ejer fra 1940 til 1967, hvorefter ejerskabet overgik til Gregers Kirks Fond. I 1970 likviderede Kirk-koncernen og frem til lukningen i 2015 var der skiftende ejere. Denne artikel handler om fabrikkens opstart i 1890, hverdagsliv, ejerforhold og produktion frem til udgangen af 1971, hvor Standard Electric A/S blev ny ejer.

AF JOHN JUHLER HANSEN¹

Telefonen blev opfundet af Graham Bell og præsenteret i 1876 ved Verdensudstillingen i USA. Det første danske telefonselskab blev stiftet i København i 1879. Provinsen fulgte efter og Horsens Telefonselskab blev stiftet i oktober 1884. Fra selskabets stiftelse til det trådte i funktion, gik der blot tre måneder. Telefonen holdt sit indtog i Horsens den 3. januar 1885 med 131 abonnenter.²

I oktober 1884 ansattes som “tilsynshavende” i Horsens Telefonselskab den da 21-årige urmager Emil Møller (1863-1925). Han var født i Horsens, hvor hans far var slagtermester. Efter udstået læretid som urmager, tog Emil Møller i tre år “på valsen”, hvor han arbejdede sig frem gennem Tyskland og Frankrig, hvor han ikke mindst i Paris lærte om datidens nye kraftmaskiner, om elektromekanik og fik så meget erfaring, at da han kom hjem, betegnede sig selv som elektriker. Det var med den baggrund, at Emil Møller fik ansvaret for den tekniske side i Horsens Telefonselskab, og dermed ansvaret for, at central, ledningsnet og installationer var korrekt installerede. Emil Møller havde et forretningslokale i samme ejendom, Smedegade 6, hvor Horsens Telefoncentral lå, og han var således både tilsynsførende og elektromekanisk fabrikant.³ Det fremgår af Horsens Vejviser 1887, at Emil Møller da drev

Da Emil Møller i 1896 købte Bastian, fik han opsat to fabriksporte. I 2006 blev det fredede bygningskompleks renoveret. De to porte blev ved den lejlighed bragt tilbage til fordums pragt og genopsat.

virksomhed fra Graven 8, senere blev hans forretning flyttet til Smedegade 16. Som reklame for sit virke som elektriker og det tilhørende elektromekaniske værksted, indlagde Emil Møller elektrisk lys i sin virksomhed. Forretningen var år for år vokset, og der var kunder over hele Danmark. Derfor tog Emil Møller den 25. april 1889 borgerskab som urmager, det fag han var udlært i.

Elektromekanisk Fabrik oprettes i juni 1890 i Horsens

Lokalerne i Smedegade 16 blev for små til den fabriksvirksomhed, det elektromekaniske værksted havde udviklet sig til. I 1890 købte Emil Møller Nørregade 28. I forhuset var der forretning og beboelse, i sidebygningen blev det elektromekaniske værksted indrettet.⁴ I sidebygningens stueetage var fabrikkens smedje, pladeværksted og lager, samt fabrikkens drivkraft, en gasmotor. Den trak maskineriet på 1. sal, hvor 10 mand var beskæftiget. Firmanavnet blev "Emil Møller elektromekanisk Værksted" og en anbefalingskrivelse blev udsendt til alle landets telefonselskaber, som lød: *"Undertegnede tillader sig herved at meddele, at jeg ved Siden af min hidtil drevne Virksomhed, har oprettet et Værksted specielt for Reparation af Telefonapparater og i øvrigt hvad herhen hører. Centralapparater reparerer paa fuldstændig betryggende Maade paa selve Stationen, uden nogen synderlig Afbrydelse af Ledningerne, og vil jeg der altid selv være tilstede. Afnybyggede Central-Anlæg kan jeg referere til følgende Byer: Silkeborg, Herning, Grenaa og til dels Fredericia, samt Reparation af Central- og Telefonapparater i Vejle m. fl. St. For*

Emil Møller ses forrest ved drejebænken, sammen med de ansatte i 1893 på værkstedet i Nørregade.

Tiden har jeg Horsens Telefonanlæg under Ombygning. Idet jeg anbefaler mig i Deres Velvillige Erindring, tegner ærbødigst Emil Møller. Horsens i Juni 1890”.

I oktober 1890 bragte Horsens Avis en kort artikel om byens nye fabrik under overskriften: *“Fra en Elektrikers Værksted”*. Artiklen fortæller, at der var 14 ansatte og fortsatte: *“Værkstedet har som specialitet kastet sig over Telefonvæsenet med alt hvad dertil henhører, og paa dette særlige Omraade er hans Forretning den største her i Landet. Han udfører Arbejder for alle de jyske Telefonselskaber og flere paa Øerne”*. Emil Møller forbedrede også kvaliteten i de produkter, han leverede. Det var forbedringer af lyd gengivelsen i de producerede telefoner samt forbedringer i leverede centralborde. Horsens Avis skrev om et nyt centralbord, med 400 ledninger, som Emil Møller havde færdiggjort for levering til Horsens Telefonselskab: *“De dobbelte Telefonledninger har bl.a. den Fordel, at man da undgaar at høre andres Samtaler, der samtidig føres. Dette sker som bekendt ikke saa sjældent nu”*.

Firmanavnet blev efter kort tid ændret til “Emil Møllers elektromekanisk Etablissement, Horsens”, da fabrikken udsendte to prislister henholdsvis med elektriske ringeapparater og telefonartikler. Næste katalog blev udsendt i 1893. Det var på otte sider, hvoraf de seks sider var fotos. Det ene foto viser produktionslokalet i Nørregade, de andre fem fotos viser Emil Møllers produkter. Igen var firmanavnet ændret, nu til “Emil Møller Elektromekanisk Fabrik”.

Trævarefabrikken Bastian omdannes til Telefonfabrik

Efter fem år blev forholdene i Nørregade 28 med fabriksbygning i sidebygningen for små. Emil Møller købte en byggegrund på Hulvej. Sådan gik det imidlertid ikke. På Madevej lå Trævarefabrikken Bastian, ejet af lensgreve Christian Frijs (1817-1896), opført i 1874-75. Fabrikken blev drevet af en dampmaskine fra Møller & Jochumsen. Trævarefabrikken maskiner var datiden mest moderne maskineri, indkøbt i Paris. I hele fabrikkens driftsperiode var der i Danmark lavkonjunktur. Perioden 1875 til 1896 blev i samtiden kaldt *“den store depression”*. Trævarefabrikken Bastian gav aldrig overskud og i 1889 blev den lukket.

Emil Møller tog derfor kontakt med lensgreven, planerne på Hulvej blev opgivet, og Emil Møller købte i april 1896 Bastian.⁵ Da den elektromekaniske fabrik flyttede ind, var der 15 arbejdere og seks lærlinge. Det var ikke

Fabriksanlægget Bastian 1897. I midten den nyopførte fabriksbygning, til højre Emil Møllers privatbolig.

alle forældre forundt at sætte deres drenge i urmagerlære, i 1896 var det kun velhavere. Emil Møller brugte samme skik på Bastian som i urmagerfaget. Lærlinge fik ingen løn, tværtimod skulle forældrene betale for sønnens læreplads, helt op til 1.000 kr. Udvidelsen og igangsætning af en Telefonfabrik i større målestok betød, at arbejdsstyrken skulle forøges. I sommeren 1896 fik urmager Martin Borup derfor job hos Emil Møller. Han skrev som ældre sine erindringer, og om Telefonfabrikkens opstart skriver han: *“Emil Møller søgte urmagere som montører. Virksomheden var dengang i sin vorden. Emil Møller havde dengang lige købt Trævarefabrikken Bastian af den da levende Grev Frijs, der beboede slottet Boller. Der måtte foretages store ombygninger. Vi havde værksted i en sidetærbbygning, der var både maskinværksted og montørværksted ud i et, indtil den nye treetagers hovedbygning blev færdig. Cirka tre måneder efter flyttede vi ind i den nye bygning: Montørværkstedet øverst med vid udsigt over landskabet. Bjerre Herred til den ene side og godset Bygholm med enge og skov til den anden side. Vi var dengang fire montører med værkfører og lønnen var 14 kr. om ugen. På 1. sal var der maskinværksted. Der var cirka 30 mand beskæftiget, hvoraf 20 var lærlinge, resten var maskinarbejdere og mekanikere. Mit arbejde bestod af forskelligt samle-*

*arbejde specielt høretelefoner og samling af opringsmotorer m.m. Det var jo en ny fabrik, der skulle optage konkurrencen mod det store svenske firma L. M. Ericsson & Co. Og det gik stadigt frem”.*⁶

Fra 1908 to danske telefonfabrikker

Flytningen af “Emil Møller Elektromekanisk Fabrik” skete samtidig med, at en ny højkonjunktur satte ind, og som fortsatte frem til 1914. De små lokale telefonselskaber begyndte at blive sammenlagt; i 1895 blev Jydsk Telefon Aktieselskab (herefter JTAS) dannet af 17 jyske private telefonselskaber. Hovedparten af det telefonmateriel, som man da brugte i Jylland, var leveret fra Sverige og Norge. Disse telefonapparater havde en elendig lyd kvalitet, som også var stærkt stemmeforvrængende.⁷ År 1900 havde JTAS 4.360 abonnenter og 131 centraler. I 1920 havde JTAS 59.687 abonnenter og 920 centraler; samme år var der i hele Danmark 220.000 telefonabonnenter. Hele telefonmarkedet var således i kraftig vækst.⁸

I 18 år frem til 1908 drev Emil Møller Danmarks eneste telefonfabrik. M.B.Richter havde i 1892 oprettet en elektromekanisk fabrik i København, der i 1908 skiftede navn til Telefon Fabrik Automatic og blev en konkurrent til Emil Møller i Horsens.⁹

De to telefonfabrikker planlægger sammenlægning

I 1907 besluttede Københavns Telefon Aktieselskab (herefter KTAS) at udskifte selskabets ældre, utidssvarende telefonapparater. Derfor skulle KTAS, der omfattede hele Sjælland med København, bruge store mængder af nye telefonapparater.¹⁰

I 1907 kom Emil Møller i forbindelse med en dansker, F. Herløv, der var produktionschef på en stor tysk telefonfabrik i Hannover. F. Herløv var med sin erfaring i ledelse og et stort kendskab til tyske underleverandører, den rette mand til at lede Emil Møllers filialfabrik i København. Han tiltrådte med virkning fra 1. oktober 1908 som fabrikschef og fabrikken lå på Østerbro, Aldersrogade 3. Den store ordre fra KTAS var da afgivet, ligeligt fordelt mellem Telefon Fabrik Automatic og Emil Møllers Telefonfabrik.

Derfor førte Emil Møller og M.B. Richter i begyndelsen af 1909 forhand-

Mandlige ansatte 15. april 1911. Forreste række i midten fabrikant Emil Møller (med sort hat nr. 4 fra højre) og Ejnar Hytten (med hvid hat nr. 5 fra venstre).

linger om i København at drive en fælles telefonfabrik. Den 4. marts 1909 forelå et udkast til en interessekontrakt. Hovedideen var at hele produktionen blev samlet på fabrikken, Aldersrogade 3. Derefter fik M.B. Richter juridisk vejledning af overretssagfører Zahle. I brev af 10. marts 1909 skrev Richter til Emil Møller om konklusionen af de råd, overretssagfører Zahle gav ham: *“Det kunne let blive til stor Skade for os begge, thi hvis Direktør Johannesen, KTAS fik det at vide, at vi havde truffet et saadant Arrangement, kunde det meget let Resultere i, at han meget vil betakke sig for at have noget med os at gøre, og det ville jo være højest Uheldigt for os begge”*.¹¹

Sammenlægningen blev droppet. De to københavnske telefonfabrikker fremstillede hver deres andel af den afgivne ordre. I sommeren 1910 begyndte samarbejdet imellem Emil Møller og fabrikschef F. Herløv at knirke. Flere og flere uenigheder opstod om fabrikkens ledelse. Ikke mindst sikkert fordi både Emil Møller og M.B. Richter var bagefter i forhold til at få færdiggjort den store ordre. Emil Møller fyrede 20. september 1910 F. Herløv, som fratrådte med øjeblikkelig virkning. Da Emil Møller i 1911 havde færdiggjort ordren til KTAS, blev fabrikken på Østerbro i København lukket.¹²

Aarhus Central anno 1919 var da en af provinsens største telefoncentraler.

Forløbet bevirkede, at næsten samme markedsdeling imellem de to telefonfabrikker blev opretholdt i mere end 50 år. Automatic havde leverancerne øst for Storebælt, Emil Møllers Telefonfabrik alle leverancer i Jylland, fra 1917 godt hjulpet på vej, da Kristian Kirk købte fabrikken. Herom senere.

Fagforeninger sikrer gode løn- og arbejdsforhold

Da Martin Borup i 1896 blev ansat af Emil Møller, deltog fabrikanten i nogle år i det daglige arbejde på fabrikken. Møllers hustru arbejdede som ufaglært frem til 1906. Om Emil Møllers fremgang skrev Martin Borup: *“I alt var der cirka 50 mennesker ansat i 1898. To kvinder var der til spolearbejde, deriblandt chefens hustru. Emil Møller arbejdede selv med på montørværkstedet. Jeg havde min plads ved hans side i mange år.*

Der var ikke noget der hed løntarif. Man gik til værkføreren om lidt forhøjelse og han forhandlede med chefen, som vi nu kaldte fabriksejeren for. Og resultatet blev gerne en 2 øre mere i timen. Eller 120 øre om ugen, da vi havde 10 timers arbejds-

Maskinværkstedet på Bastian, indrettet i 1897 og nærmest uforandret frem til fabriksudvidelsen i 1937. Bemærk under loftet forlagsakslerne og remtræk ned til maskinerne.

dag fra 6 morgen til kl. 6 aften. Fagforening var der ikke dengang på fabrikken, jo maskinarbejderne stod i forbund.

Det gik stadig frem år efter år. Der blev flere montører og maskinarbejdere, der var også snedkere med båndsave og andre træbearbejdningsmaskiner i den sidebygning, hvor fabrikken begyndte”.¹³

I arbejdsstyrken kom der flere og flere kvinder hos Emil Møller. De var alle ufaglærte, og kvinder fik kun det halve i løn, sammenlignet med fabrikkens arbejdsmænd. Alle faggrupper fik brug for fagforening, ikke mindst fordi Emil Møller ikke var medlem af Dansk Arbejdsgiverforening. Martin Borup skriver i sine erindringer, at også hos Emil Møller vandt fagforeninger efter september forliget 1899 frem år for år. Inden længe stod alle fabrikkens arbejdere i fagforening: *“Nu begyndte kvindelige arbejdere at få indpas på fabrikken ved forskelligt spolearbejde. Først i fornikleriet som medhjælper ved galvanisøren. Senere bredte det sig til alle afdelinger. Og på montørværkstedet var der nu mange til forarbejde af de enkelte dele til hovedapparaterne.*

Der begyndte også at komme maskinarbejdere på montørværkstedet. Så da de blev det dominerende antal, fik de urmagerne ind i fagforeningen, hvilket resulterede i

oprettelsen af en afdeling af Dansk Smede- og Maskinarbejdere, hvor alle montører blev medlem. Jeg blev den første tillidsmand på fabrikken.

Da jeg i cirka fem år havde været specialarbejder ved mikrotelefoner, som der nu var akkordarbejde på, bad jeg om at komme til centralbyggeriet. Det er et interessant arbejde og meget indviklet, da der skulle arbejdes efter tegninger hele tiden. Det var et dejligt og ansvarsfuldt arbejde, som jeg blev ved med, til jeg forlod fabrikken. Blev tilbudt at være fabrikkens eneste rejsemontør og rejste ud og opbyggede dem fra centralstationerne i hele det Sydjyske Telefonselskab, der strakte sig fra Kongeåen til Skanderborg øst og vest til Varde.

Kvinderne dannede nu også fagforening. Særlig da en kvinde ved navn Fanny Jensen kom på fabrikken, blev der fart i bevægelsen. Hun blev valgt som kvindernes fører på fabrikken. Hun nåede vidt inden for kvindelig fagbevægelse, endte som minister uden portefølje og m.m.”¹⁴

Emil Møller ansætter i 1909 fabrikkens første ingeniør

Fra 1885 til 1909 ledede Emil Møller selv sin virksomhed i behørigt samarbejde med sine værkførere og mestre. Emil Møller selv var udlært som urmager. Som håndværker fandt Emil Møller det mest naturligt. Der var ingen grund til at ansætte en mand med en højere teknisk uddannelse som en ingeniør. Det sket først i 1909, da det kom som et krav fra telefonselskaberne, at Emil Møllers Telefonfabrik skulle ansætte “en fuldt uddannet tekniker, der skulle stå inde for produktionen”. Kravet kom på grund af Telefonfabrikkens stigende produktion, ikke mindst med anlægsvirksomhed.

Stillingen blev opslået og maskiningeniør, cand. polyt. Ejnar Hytten (1879-1948) blev ansat. Hytten var søn af en læge i Næstved og efter endt eksamen fra Polyteknisk Læreanstalt, blev Hytten i 1903 ansat hos opfinderen Valdemar Poulsen, som teknisk leder af A/S “Telegrafonen, Patent Poulsen”.¹⁵ Hans stillingsbetegnelse blev overingeniør.

Arbejderne på Bastian modtog den nye overingeniør med betydelig skepsis. Da Hytten samtidig med var en noget kantet personlighed, gjorde det ikke modtagelsen af ham bedre. Arbejdernes tillidsfolk betragtede ham som brysk og overlegen. De så overingeniøren som en person, det var umuligt at forhandle med.

I 1917 ansatte Emil Møller endnu en akademisk uddannet tekniker, maskiningeniør Ejler Hede (1893-1969). I 1953 indsamlede Kristian Kirks Tele-

fonfabriker erindringer fra fabrikkens første 25 år. Da fortalte Ejler Hede om modsætningsforholdet mellem overingeniør Hytten og fabrikkens arbejdere: Under en forhandling med tillidsmand Andersen, forlod Hytten i hidsighed lokalet og knaldede døren hårdt i. Resultatet var, at et stort antal telefonapparater ramlede ned på gulvet med et vældigt rabalder.

En deputation gik til Emil Møller og klagede over Hytten – og de to “kamphaner” blev kaldt over til fabrikanten. Der skulle vælges en “opmand”, og valget faldt på fabrikkens malermester, Johan Henrik Tribler (1875-1960). Herefter skete der følgende: *“Da ingeniør Hytten under forhandlingerne påstod, at folkene i virkeligheden gik og grinede ad ham (man mærker akademikerens mangel på begreb om at omgås jævne arbejdere), svarede Tribler, at det var en sygelig ide, han der havde fået.”*¹⁶

I 1917 sælger Emil Møller fabrikken til Kristian Kirk

I juli 1913 fyldte Emil Møller 50 år. De kommende år tog hårdt på Emil Møller, idet 1. Verdenskrig brød ud 1. august 1914, og det gav fabrikken mange vanskeligheder. Emil Møllers Telefonfabrik havde ikke store lagre af metaller og det var umuligt at få nye forsyninger. Samtidig med steg efterspørgslen efter telefonmateriel, især da landbrugere under krigen tjente godt, og mange ønskede telefon indlagt.

Samtidig med havde Emil Møller i sin familie ingen arvtager. Der var syv børn i ægteskabet. Ingen af dem var ansat på fabrikken, eller havde udtrykt ønske om at overtage fabrikken.

Desuden var der kommet en mindre konkurrent i Aarhus, idet Niels Geertsen (1880-1958) i 1906 oprettede et mekanisk værksted. Ved opstarten opsøgte han direktør Gregers Kirk, JTAS, for at få kunder i sit nye værksted. Og siden forblev Jydsk Telefon Niels Geertsens hovedkunde, samtidig med at hans kontaktperson hos JTAS blev direktørens søn, Kristian Kirk.

Kristian Kirk blev født 1881 i Harboøre. Han blev cand. polyt. i 1904, arbejdede derefter i Tyskland og i USA hos International Western Electric Corporation. Kom i 1906 tilbage til Aarhus, hvor hans far ansatte ham som ingeniør i JTAS; fra 1910 til 1919 som overingeniør.

I 1914 havde Niels Geertsens elektromekaniske Værksted 36 ansatte og der blev købt nye lokaler, Fredensgade 17, Aarhus. Da var der 150 ansatte på Emil Møllers Telefonfabrik i Horsens. Man var nu i Horsens begyndt at

Fyraften på Bastian en vinterdag. Arbejderne på vej hjem.

mærke konkurrenten i Aarhus, ikke mindst da Niels Geertsen igangsatte en produktion af lynafledere.

Den 2. juni 1917 var Niels Geertsen til møde med overingeniør Kristian Kirk hos JTAS: *“Kristian Kirk bad mig om at komme op på hans kontor. Da jeg kom, sagde Kristian Kirk til mig: “Jeg har en nyhed, jeg vil fortælle Dem. Jeg tror ikke, De bliver glad for den. Emil Møller har været oppe for at sælge fabrikken i Horsens til den gamle”. Så sagde jeg: “Så må han også hellere købe min fabrik”. Jeg var klar over, at købte JTAS telefonfabrikken i Horsens, ville JTAS flytte alt arbejde til Horsens”*.¹⁷

I Horsens involverede Emil Møller ikke andre i salgsplanerne. Emil Møllers to ingeniører undrede sig godt nok over hans mange rejser i maj 1917 til Aarhus: *“Driftsingeniør Hede fortæller, at Emil Møller i længere tid hver dag tog*

til Aarhus, uden at nogen vidste, hvad han egentligt lavede deroppe. En eftermiddag, da han var kommet hjem, sagde han til Hytten, at han havde en nyhed, som denne hellere måtte høre fra hans mund, før han læste den i avisen – og nyheden var dannelsen af aktieselskabet. Hytten blev meget fornærmet over således at have været holdt uden for.

For Emil Møller blev det begyndelsen til enden. De urolige tider var gået ham på nerverne – ikke mindst havde han haft vanskeligt ved at tage den mægtige produktionsforøgelse, som krigen skabte. Hertil kom, måske som hovedfaktor, skuffelsen over, at ingen af hans børn evnede at efterfølge ham. I aktieselskabet blev han direktør og formand for bestyrelsen. Det sidste var han til sin død; men som direktør afløstes han i 1923 af Kristian Kirk, der havde været medlem af bestyrelsen siden 1917”.¹⁸

Som det fremgår af Ejler Hedes erindring, var det ikke Gregers Kirk som købte Emil Møllers fabrik. Men hans søn, Kristian Kirk. Niels Geertsen blev to dage efter det første møde den 4. juni 1917 igen kaldt op til Kristian Kirk og fik da følgende tilbud: “Kristian Kirk sagde: “Det bliver ikke til noget. Den gamle vil ikke købe fabrikken i Horsens. Men nu skal De høre; jeg vil købe halvdelen af fabrikken i Horsens og halvdelen af Deres fabrik. Vi taler nærmere om dette i morgen, da kommer Emil Møller her”. Aktiekapitalen skulle være på 1,2 million kr. Den 6. juni 1917 rejste Kristian Kirk og jeg til Horsens. Det var Emil Møllers svigersøn, landsretssagfører Johannes Petersen, som skulle ordne papirerne. Vi skulle over på rådhuset på aktieselskabsregisteret og skrive under. Det nye selskab trådte ud i livet under navnet Emil Møllers Telefonfabriker A/S. Det chokerede mig lidt, at jeg havde været i smedelære i Horsens og nu var jeg medejer af Telefonfabrikken”.¹⁹

Bastians fyrbøder skaffer sin søn læreplads

Viggo Buhl kom den 19. oktober 1917 i lære “i det mekaniske Fag” hos Emil Møller. Hans far, Christian A. Buhl, blev i 1896 ansat som fyrbøder på Telefonfabrikken, så Viggo var i forvejen godt kendt på Bastian: “Far mødte en time før de almindelige arbejdere. Der havde han to kedler at fyre under og to dampmaskiner. Når de havde selskab hos Emil Møllers, så skulle far ned og fyre for at lave strøm til deres forbrug derovre.

Nærlige og småt har de altid været fra den side af. Der var en gang en mælkeemand, som leverede mælk til herskabet, som man siger. Pludselig en dag går mælkeemanden

Bastians fyrbøder “fyrer op”, og i tidsrummet fra 09.30 til 13.30 gik han hele fabrikken igennem for at sælge hvidtøl og sodavand.

ind på kontoret og siger til Emil Møller, han måtte undskylde. Men han havde nogen penge til gode. Nu kunne han ikke godt undvære dem længere. Jamen, hvordan han havde fået det. Ja, han måtte give fruen kredit. Så blev han tovlig, Emil Møller. Kaldte konen ind, og så fik hun sådan en skideballe: “Her går vi to arm i arm nede i Søndergade, så kan folk sige: Se der går de to der, det er dem, der aldrig kan betale deres mælkeregninger”.²⁰

Viggo fortæller om sin læreplads, som faderen skaffede ham: *“Vi var jo omtrent 40 drenge dengang, lærlinge. Vi skulle stå og lave drev, tandhjul til at køre induktoren. Der skulle man stå og lave i tusindvis af det. Det lærte man ingenting ved. Så kom man til at stå ved nogen skruebænke, hvor der var to pedaler nede på gulvet til fødderne. Den ene var til rechts og den anden til links, altså frem og tilbage. Der drejede man skruer for seks øre pr. hundrede og messingskruer, fire øre pr. hundrede. Så det var ikke den store timeløn, vi fik. Den dag, jeg blev udlært, var vi 11 der blev udlært på samme dag. De var ikke slemme til at fyre folk, men vi var for mange drenge der i 1922. Så der blev vi jo fyret så godt som alle sammen”.²¹*

Akkordpriser låses fast med en øvre grænse

Ejnar Schmidt stod i lære fra 1918 til 1923, hvorefter han var udlært maskinarbejder. I 1934 vendte han tilbage til Bastian, og blev der resten af sit liv som akkordarbejder. Ejnar fortæller: *“Efter soldatertiden, var jeg i København til lockouten 1925. Derefter var der intet arbejde, så jeg gik arbejdsløs i lang tid. Indtil 34, da jeg kom ned til Kirk igen. Jeg havde flere gange talt med overværkerføreren og en skønne dag, da kom han jo og sagde: “Nu kan du begynde i morgen”. Da havde de god beskæftigelse lige op til 1939, krigen kom. Jeg var almindelig akkordarbejder. Jeg havde et lille sliberi, hvor jeg var i mange år. Jeg havde al planslibning og forskellige ting, der blev savet ud og slebet til”*.²²

Smedenens Klub valgte en tillidsmand, som aftalte akkorderne med fabrikkens ingeniør. Klubbestyrelsen fastholdt, at de faglærtes timeløn på akkord højst måtte være 150 øre i timen. Ejnars holdning blev derfor, at det dermed blev den timeløn, han gik efter at opnå: *“Vi havde ikke en officiel aftale, men vi måtte ikke komme over 1 ½ krone i timen. Der var sgu ikke ret meget med at tage den med ro. Man kunne lige så godt prøve og tjene de her 1 ½ krone. Det var der ikke generende mange, der kunne det”*.²³

Tillidskvinder skal være hårde, aldrig nervøse eller bløde

I 1937 valgte de kvindelige fabriksarbejdere Helga Graff (f. 1903) som deres tillidskvinde. Helga var ansat på Kirk fra 8. marts 1930 til 15. januar 1957, indtil dårligt helbred tvang hende til at holde op. Om arbejdet som tillidskvinde fortæller Helga: *“I 1937 kom jeg i bestyrelsen. Og kom på Roskilde Højskole. Jeg har været tillidskvinde indtil jeg havde jubilæum dernede. Jeg blev valgt med næsten alle stemmer dengang. Men jeg vil jo godt sige, at de første gange, jeg var det, var jeg ikke så glad. Da gik der mange tårer, fordi jeg jo alligevel var nervøs og for blød. Man skal være hård, når man skal være tillidskvinde på en fabrik*.

Under krigen, da var det ikke sjovt at være tillidsmand. Ja, så blev der pludselig standset op for en vare, så for en anden vare. Og så var der ikke mere rugbrød – og så ville de jo hjem og købe. Jeg kunne jo ikke holde dem tilbage. De ville gå ud og handle. Det gik bedre i anden omgang, efter krigen var slut. Jeg fik lidt rutine i fagforeningsbestyrelsen og ved at gå til møder”.²⁴

Emil Møller døde som følge af en nervelidelse

Da Emil Møller i 1923 trak sig tilbage, blev Kristian Kirk udnævnt som administrerende direktør. I kort tid var Emil Møller bosat i Hellerup, men flyttede igen tilbage til Horsens. Ægteparret boede i Villa Sølyst på Sundvej, hvor de var flyttet ind i 1913. Horsens Avis skrev i nekrologen 11.02.1925: *“Emil Møller havde i nogen Tid ligget paa Professor Viggo Christiansens Privatklinik i Hellerup, hvor han var kommet hen, søgende Helbredelse for en Nervelidelse. Det var et Hjerteslag, som gjorde Ende paa hans Liv”*. Rygterne svirrede i Horsens om dødsårsagen. Maskinarbejder Ejner Schmidt, som i 1925 boede i København, havde også der hørt rygter om sin læremesters død: *“Ja, ja, han døde jo i København. Emil Møller, han faldt jo ud af bilen eller sprang ud af”*.²⁵

Kristian Kirk forblev bosat i Aarhus. Den 1. april 1931 trådte han ind i avisbranchen, da han finansierede redaktør H. Hansens overtagelse af Jyllands-Posten og Vejle Amts Avis.

I 1936 købte Kristian Kirk Schaub Radiofabrik samt rettighederne til produktion af dynamolygten Rotor. Begge dele blev flyttet til Bastian. Det blev bemærket af genboen, Niels Hede Nielsen (1879-1943), som i 1930 købte bygningskomplekset Crome & Goldschmidt, hvor han drev radio- og cykelfabrik. Firmaet var grundlagt i 1906 som cykelfabrik, i 1928 gik man i gang med at producere radioer under navnet Herofon. Ingen skriftlige kilder fortæller om de to fabrikkers tvist, men da Helga Graff i 1937 blev tillidskvinde, var produktionen af Schaub radioapparater hos Kristian Kirk ophørt. Til gengæld var produktionen af Rotor dynamolygter forøget og de blev forhandlet af Hede Niensens Fabriker.

Da Helga var nyvalgt tillidskvinde, skulle hun respektere følgende aftale, som var indgået imellem Hede Nielsen Fabriker og Kristian Kirk: *“Det var en overgang sådan, at de kun måtte tage de arbejdsløse, der var over fra Hede Nielsen, og hvis der var nogen ved os, så måtte Hede Nielsen tage dem. Vi måtte ikke tage dem fra gaden af. Det var en overgang, de ikke måtte det”*.²⁶

Kirk og Standard Electric udvikler automatiske centraler

I 1936 indledte Telefonfabrikken et samarbejde med Standard Electric A/S for levering af en stor del af de automatcentraler, der skulle anvendes fremover i Danmark, særlig i Jydsk Telefon-Aktieselskabs område. Standard Electric

Håndsnedkerværkstedet, hvor centralbordene fremstilles som et “møbel”.

havde fra fabrikker i Berlin allerede siden århundredeskiftet leveret centralanlæg til København. En skandinavisk afdeling blev i 1911 oprettet i Oslo, som i 1921 leverede Danmarks første automatiske telefoncentral, Amager. Og i 1931 fik firmaet en dansk afdeling i København, som i 1934 blev til en egentlig fabrik.²⁷ I øvrig blev det i 1972 Standard Electric, som efter Kirkconcernens sammenbrud, købte Kristian Kirks Telefonfabriker.

I 1937 gennemgik Emil Møllers Telefonfabriker en omfattende udvidelse og modernisering, både i Aarhus og Horsens. Et stort nybyggeri i Horsens på Bastian blev tegnet af arkitekt Viggo Norn. Derefter var fabriksarealet på 6.200 kvadratmeter. Efter krigen blev det igen nødvendigt med en udvidelse og i 1948 købte man Houmannsgade 59 af A/S Chr. Nielsens Armaturfabrik. De var i 1947 flyttet i en ny opført fabriksbygning på Høegh Guldbergsgade

over for Eksportstaldene. Ved køb af bygningerne i Houmannsgade, fik Kristian Kirk yderligere 1.000 kvadratmeter fabriksareal.

I 1935 fik Kristian Kirk sin efterfølger inden for familien, cand. polyt. Gregers Kirk (1903-1967), valgt ind i bestyrelsen for Emil Møllers Telefonfabriker A/S, idet han selv var barnløs. I 1937 blev firmanavnet i øvrigt ændret til Kristian Kirks Telefonfabriker A/S.

Høfdebyggeri skabte familien Kirks formue

Familieformuen var grundlagt af Gregers Kirks farfar af samme navn, født i Harbøre i 1845. Samme sted gik staten i 1872 i gang med at bygge de første diger og høfder langs den jyske vestkyst. Gregers Kirk blev storentreprenør, fik mange statsarbejder langs Vestkysten og lagde grundlaget for sin millionformue. Da JTAS i 1895 blev oprettet, blev han hovedaktionær. Aktieselskabet gav ikke overskud; så Gregers Kirk foreslog i 1899, at han selv blev direktør for JTAS, en stilling han havde frem til 1918.

Ved Gregers Kirks død i 1923, gik familieformuen videre til næste generation. Han havde to sønner: den tidligere omtalte Kristian Kirk (1881-1940), samt Kristian Kristensen Kirk (1874-1935), der varetog familiens betydelige ejendomsaktiviteter. Hans søn var opkaldt efter sin farfar, Gregers Kirk. Unge Kirk blev student i 1922, cand. polyt. i 1929.

I Horsens betød Telefonfabrikkens udvidelse i 1937, at overingeniør Ejnar Hytten blev udnævnt til driftsingeniør. I 1938 ansatte fabrikken endnu en ingeniør, elektroingeniør, Niels Peter Thøgersen (1911-1983), som kom fra en stilling i Københavns Belysningsvæsen.

Den 15. februar 1940 fandt Kristian Kirks husassistent sit herskab døde. Aarhus Kriminalpoliti blev tilkaldt til Kystvej 63 og konstaterede, at Kristian Kirk og hans hustru lå døde i deres soveværelse. Den efterfølgende undersøgelse viste, at Kristian Kirk først skød sin hustru, derefter sig selv med den samme revolver. Motivet blev aldrig opklaret.²⁸

Kristian Kirks brodersøn, Gregers Kirk, var enearving og overtog Kristian Kirks Telefonfabriker, familiens ejendomsselskab "Rosenlund" med hovedsæde på Værnedamsvej i København m.m. Den 5. marts 1941 fik vedtægterne for A/S Kristian Kirks Telefonfabriker en tilføjelse.: *"Fabrikation, endvidere Overtagelse af Andele i andre Forretninger, Køb og Drift af faste Ejendomme, Udlaan til Selskaber og lign. Køb og Salg af Samlinger, Kunstgenstande og lign"*.²⁹

Bestyrelsen for Kristian Kirks Telefonfabriker A/S bestod af tre personer: bestyrelsesformand Gregers Kirk, der ejede 98,5 % af aktiekapitalen, direktør Niels Geertsen, Aarhus, der ejede 1,5 % af aktiekapitalen på 1,2 mill. kr. Nyvalgt var Ejnar Hytten, efter Kristian Kirks død udnævnt til direktør for Kristian Kirks Telefonfabriker A/S. I 27 år styrede Gregers Kirk Kristian Kirks Telefonfabriker A/S og sine andre industriinteresser, som blev samlet i Kirk-koncernen. Han skyede offentlighed og forblev ukendt i offentligheden.³⁰

Stor mangel på telefonmateriel efter krigen

Kristian Kirks Telefonfabriker ansatte 2. oktober 1942 endnu en ingeniør i Horsens, maskiningeniør Andreas Bønding (1906-1979). Bønding tog eksamen i 1931, derefter blev han ansat som undervisningsassistent på Fysisk Laboratorium ved Polyteknisk Lærestanstalt. I 1934 blev han ansat i Dansk Signal Industri og der fremstillede han det elektriske signalanlæg til den nybyggede Fredericia Banegård, taget i brug 15. maj 1935. Derfra var han i syv år ansat på Jydsk Telefon-Aktieselskab. Hele tiden havde hans plan været at komme til København og blive ansat på Telefonfabrikken Automatic: *“I al den tid havde jeg et bestemt mål: At uddanne mig så meget i telefonteknik, at jeg kunne prøve at søge stilling i firmaet Automatic i København. Det var måske derfor, at man sørgede for, at jeg aldrig fik lejlighed til at besøge dette firma! Telefonfabrikken i Horsens fik jeg dog lov til at se. Jeg fik forbindelser her, og da de søgte en ingeniør, sprang jeg på efter svære overvejelser. Det har jeg aldrig fortrudt”*.³¹

Kirstine Hansen var fra 1918 til 1952 ansat på Telefonfabrikken. Da hun blev ansat, var der tre måneders oplæring. Derefter var alt arbejde på akkord og Kirstine fortæller her lidt om sit arbejde og forholdene under 2. Verdenskrig: *“Jeg kom på boreafdelingen. Jeg har boret og boret, også skåret gevind og forskelligt. Jeg er blevet flyttet, men så kom jeg på en anden plads på samme afdeling; skar gevind og sådan noget. Under krigen var der dårlige materialer. Vi kunne ikke få noget for vort arbejde og jeg tjente ikke noget. Jeg forlangte så timeløn. Mestersvenden var på vores parti, og indså at materialerne og borene var blevet ringere.*

Da jeg var 61 1/2 år, kunne jeg ikke holde tempoet på akkorderne ud. Så havde vi fået en ny værkfører og jeg sagde op. Han sagde: “Jeg synes da, at De følger godt med”. “Ja, men jeg kan nu ikke holde ud en hel dag. Bare jeg kunne få halvdags?” “Det kan jeg desværre ikke give Dem”, sagde han. Så var det ikke for tidligt, at man fik sin pension, dengang bed det aldersrente. Jeg fik 91 kr. om måneden”.³²

Boreafdelingen, hvor kvinderne sad side om side. Det krævede højt tempo at holde en god akkord.

Under krigen opstod der mangel på telefonudstyr og lige efter krigen var der 65.000 husstande, som ventede på at få telefon, i 1953 var det nedbragt til 36.000 – og man forventede først at efterspørgslen var fuldt opfyldt i 1956.³³ Det viste sig helt at komme til at passe. I 1956 var det slut med 10 års fortsat fremgang, og længe havde der ikke været så få ordrer hos Kristian Kirks Telefonfabriker.

Allerede i 1944 havde Kristian Kirks Telefonfabriker for at stå godt rustet til den forventede fremgang i efterkrigstiden, igen oprettet en filialfabrik i København. Placeringen blev Nikolaj Plads 25 og med 50 ansatte, ledet af overingeniør H.K. Roltved. Yderligere udvidelse fulgte i 1950. I vinteren

1949/1950 gik radiofabrikken American Apparate Co. i likvidation. Boet havde en ny fabriksbygning fra 1946 til salg i Glostrup, adressen var Kirkebjerg Allé 86. Horsens Social-Demokrat skrev 10. juni 1950 om Kirks planer i hovedstaden. Filialen på Nikolaj Plads skulle fortsætte sideløbende med den nye fabrik, hvor der skulle beskæftiges 150 telefonarbejdere og videre skrev avisen: *“Fabrikken har et etageareal på 2.350 kvadratmeter og består af en maskinhal, en monteringsbygning og en administrationsfløj, og da grundarealet er 13.180 kvadratmeter, er der store udvidelsesmuligheder”*.

Mændene på Bastian var faglærte, kvinderne ufaglærte

Bastian adskilte sig ikke i mellemkrigstiden fra de fleste andre danske fabrikker. Det var forbudt arbejderne at tale sammen i arbejdstiden. Hos Bastian var det vanskeliggjort ved, at det var en meget støjfyldt fabrik i afdelinger med mange maskiner. Maskinparken var før 1937 med mange maskiner fra fabrikkens

Købestævnet, Fredericia august 1946. I midten står direktør Ejnar Hytten, til venstre for ham (med let bøjet hoved) statsminister Knud Kristensen.

start i 1896. Der måtte råbes, hvis en arbejder skulle have en besked. Først ved moderniseringen i 1937, gik man over til at bruge elektromotorer på nye maskiner. Ellen Nielsen (f. 1913) var ansat fra 1933 til 1975 og fortæller her om sit arbejde og sin løn: *“Mit arbejde var montering. Det var hovedsagelig releer, der sidder i de store centraler. Dengang var vi et par hundrede. Der var ingen faglærte kvinder. Mændene var faglærte, maskinarbejdere, snekkere og tømrere. De havde sådan flere små værksteder dernede. Jeg har aldrig arbejde ved samlebånd. Da jeg kom derop, var det enkeltmandsarbejde. Man fik jo job, efter som man faktisk egnede sig til arbejdet. Min første ugeløn var 26 kroner og 80 øre, det husker man. Efterbånden kom man på akkord, og så fik man jo ret godt efter forholdene, vistnok 35 kr. om ugen”*.³⁴

Nyudnævnt værkfører “ændrer synspunkter”

Just Karding (1911-1999) stod i lære fra 1928 til 1933 som drejer på maskinfabrikken Ladegaard & Co., Odder. Han arbejdede derefter i København hos Burmeister & Wain. Under krigen var han i afdelingen for dieselmotorer, Bur-Wain. Blev i 1946 ansat hos Kirk som værkfører. Karding skrev hele sit voksenaliv dagbog. Jobskiftet fra drejer til arbejdsleder, fik ham i 1946 til at filosofere over hvilken forskel det kan gøre: *“Hvor er det forunderlig som man kan ændre synspunkter med stilling. Det er nemlig ikke ganske ligegyldig om man står ude i værkstedet, ved en maskine, eller man står der som værkfører. Hvad-rager-det-mig mentaliteten duer ikke mere, det er ikke nok at passe sit eget og stille sine krav, man står ikke mere som sig selv ... Man bliver nemlig hurtigt klar over, at et normalt arbejdsynspunkt, som jeg kender det, er et kort syn og et snævert syn. Det er ikke spørgsmålet om svendenes selvfølgelige interesse, det er også et spørgsmål om arbejdsmændenes, om kvindernes, om lærlingenes interesse, men også spørgsmålet om afdelingens drift, om afdelingens sammenspil med andre afdelinger. Om hele fabrikkens drift. Om kundernes tilfredsstillelse og forholdet til andre konkurrerende fabrikker”*.³⁵

Nye direktører fører Kirk godt ind i fremtiden

Der var stor forskel fra de to første år, Karding var værkfører og Ejnar Hytten var direktør for Kirk – til udviklingen fra 1948 til 1969 under det nye lederskab, som fulgte. I januar 1954 gav Just Karding i sin dagbog sit personlige tilbageblik på den udvikling, der hos Kr. Kirk var forløbet fra 1946 til 1953: *“Da jeg*

Ledelsen fotograferet i maj 1958 foran kontoret på Bastian. Fra venstre N.P. Thøgersen og A. Bønding, Horsens. Derefter Niels Geertsen, direktør Aarhus., fra Kirk København: Hjæresen, Iversen og Roltved. Yderst til højre Gregers Kirk, ejer.

kom til Horsens, havde Kristian Kirk en meget herskesyg direktør. En høj, charmerende mand med et meget aristokratisk udseende. En mand, der ikke var bange for at sige nej. Som et held for fabrikken døde han kort tid efter krigen (januar 1948). Og vejen var fri for omlægninger af driften. Vi fik derefter to yngre direktører. Det var direktørerne Thøgersen og Bønding. Begge meget dygtige og med moderne synspunkter. Maskinparken i hele fabrikken blev fornyet og en ny telefonmodel blev lanceret. I de senere år har vi leveret ca. 40.000 telefoner mod 12.-14.000 i den gamle direktørs tid.

I overgangstiden 1950-51, da vi måtte levere begge modeller, var vi ved at sprænge alle rammer for at bestride det hele. I dag mærkes en leverance på 30.-40.000 telefoner nærmest som en mangel på beskæftigelse. I den travle tid. beskæftigede vi over 500 mand, nu er det lidt under 300. Min afdeling, der i 1951 var oppe på 50 mand, er nu reduceret til 28. De belautomatiske drejebænke "Tormos" og "Index" har nu også megen skyld deri. Arbejdstiden på en telefon af ny model er også kun det halve som af en gammel. Det samme gælder forbruget af materiale. Den gamle model var med håndsving, mens den nye er med nummerskive".³⁶

I 1950 opgivet om Kristian Kirks Telefonfabriker, Horsens:

195 timelønnede, 23 funktionærer. De 195 timelønnede var 60 finmekanikere, 15 snedkere, 7 malere, 12 til 15 lærlinge, 1 kedelpasser, 2 ufaglærte mænd, 80 ufaglærte kvinder. De 23 funktionærer var 2 direktører, 1 fabrikschef, 5 ingeniører, 2 tekniske tegnere, 6 kontorpersonale, 7 værkførere.

I 1960 opgivet om Kristian Kirks Telefonfabriker, Horsens:

490 timelønnede, 60 funktionærer. Årets produktion blev 66.500 telefonapparater og fordeling i ydet produktion var: 60 % apparatmateriel, 30 % centralmateriel, 10 % reparationer.

I årene 1950 til 1960 leverede Kirk 350.000 telefonapparater. I 1960 var der i Danmark 1 million telefonapparater.

Efter studietur til USA indføres ny overfladebehandling

I foråret 1953 var direktør Niels Peter Thøgersen og en kollega fra Telefonfabrikken Automatic, København, på 10 ugers studietur i USA. Indbydelsen kom fra Mutual Security Agency i USA og formålet var at studere det amerikanske telekommunikationssystem. De to danske firmaer repræsenterede 80 procent af dansk telefonindustri; i 1952 blev der i Danmark fremstillet 60.000 telefonapparater; de 45.000 kom fra Kr. Kirk. Da Thøgersen var tilbage i Horsens, var han tilfreds med udbyttet af sin studietur *“Vi har ingen som helst grund til at føle os mindreværdige over for amerikanerne. Vi står fuldt ud på højde med dem og i nogle tilfælde endda over. Men amerikanerne ofrer hvert år millionbeløb på forskning til forbedring af deres telefonsystem. Og der kan vi naturligvis slet ikke være med. Erfaringerne i Amerika viser, at visse sjældne og dyre metaller udmærket kan undværes i fremstillingen, uden at det gå ud over kvaliteten af apparaterne. Telefonfabrikkerne vil kunne fremstille apparaterne langt billigere end nu, når denne besparelse bliver gjort”*.³⁷

Hjemme i Horsens indkaldte direktør Thøgersen Peter Heikendorff til møde. Han fik at vide, at amerikanerne var holdt op med at cadmiere jerndelev, da cadmium var giftigt. I stedet bruger de en billigere metode, forzinkning med en efterfølgende dypning af delene i en væske. Det skulle forhindre jerndelev i at ruste. I sine erindringer skriver Heikendorff: *“Vi havde dengang problemer med vort nye bakelitapparat 47 E. Bundpladen her er en jernplade, som bliver forniklet. Kommer et sådan apparat til at stå i en fiskeforretning på Vestkysten, så får havgusen bundpladen til at ruste.*

Apparatafdelingen i Houmannsgade, hvor damer færdiggør de nye bakelittelefoner.

Så direktør Thøgersen gav mig frie hænder til at finde en metode til at overfladebehandle bundpladen, så den ikke rustede. Vi havde en overfladeafdeling i Horsens (ledet af værkfører Karding). Jeg valgte en ung sliber, Thorkild Nielsen, til at lave forsøgene for mig i Horsens. I vor afdeling i Horsens arbejdede vi daglig med cadmiering, forsølvning og fornikling. Så jeg måtte i gang med et forsøg med et bad for forzinkning.

Vi fandt frem til et zinkbad, der kunne lægge ca. 1 μ zink på pr. minut med en strømtæthed på 5 A/dm². Jydsk Telefon accepterede, og jeg besluttede at alle jerndele, der skulle ZK behandles skulle have en tid i badet på 20 min. Thorkild Nielsen, der havde hjulpet mig, blev udnevnt som værkfører for vor overfladebehandling.

Nu blev vor cadmiering af jernemner nedlagt og erstattet af zinkbehandling. Det var også en miljømæssig fordel, at det giftige cadmium udgik. Firmaet brugte min opskrift på forzinkning og zinkkromatbehandling i mange år”.³⁸

Sliber Thorkild Nielsen (f. 1925) blev ansat hos Kr. Kirk i august 1945. Der var divergerende meninger imellem ingeniøren og værkføreren, om den unge sliber fortjente forfremmelse eller ej. De to parter havde hvert sit modsatte

Fornikleriet blev ledet af værkfører Just Karding. Her foregik med succes fabrikkens forsøg med ny overfladebehandling.

synspunkt. I 1960 skrev Just Karding i dagbogen: *“Mine afdelinger på fabrikken har hidtil bestået af automatværkstedet, syrehuset, sliberiet og fornikleriet. I flere år har jeg stadig søgt at aktivere en arbejdsmand. I efteråret 1956 udvirkede jeg, at han blev udnævnt som formand for fornikleriet. Han er den type som af og til kan “være lidt for dygtig” og forstår at vinde direktør Thøgersens særlige opmærksomhed. Det kom til en krise, da han vandt terræn ud over det, jeg havde tænkt. Sagen kom for hos direktøren, hvor der opnåedes følgende forlig: Th. Nielsen skal overtage fornikleriets drift, men stadig kun fungere som formand i sliberiet, indtil der skal bygges og flere afdelinger omordnes.”*³⁹

Dansk miljøpolitik indtil 1964: “Ude af øje, ude af sind”

I 1800-tallet var rendestenen det sted, fabrikker og private husholdninger kom af med vand og andre flydende affaldsprodukter. Dengang havde man store problemer med vandbårne sygdomme, der florerede. I 1882 førte det til, at man i Horsens begyndte at kloakere. Da kloaksystemet var færdigt i 1887/88, blev spildevandet ledt ud i Bygholm Å til Hansted Å og Dagnæs Å. I begyndelsen af 1960'erne blev lugten fra vandløbene for ram, og det var heller ikke længere noget kønt syn. Første ændring kom i 1959, hvor der blev bygget en afskærende kloakledning i Jyllandsgade. Den skulle sørge for, at kloakvandet fremover blev ledt ud i Horsens Fjord.⁴⁰

I 1961 besluttede Kristian Kirks Telefonfabriker at bygge en ny telefonfabrik. Direktør Thøgersen bad Heikendorff finde ud af, hvad man så måtte lede ud i kommunens kloaksystem af kemikalier og med hvilket pH: *“Jeg skrev til Kommunen og bad om, hvor mange mg/l liter Cu (kobber) – Zn (zink) – Fe (jern) m.m. og med hvilket PH, der måtte udledes i kloaksystemet. Kommuneingeniør Erling Jensen kom op til mig og spurgte, om der var andre fabrikker i byen, der ledte kemikalier ud. Ja, der er eksempelvis Robdemejer, Hede Nielsen, Metalætseværket, Rudolf Zeberg, Slagteriet m.fl.*

Der gik nogle måneder. Så blev der indkaldt til et møde på det gamle rådhus. Kommunen havde fået en mand fra Ministeriet over til at svare på spørgsmålene. Det var en dommer fra Silkeborg, der ledte mødet. Men på et direkte spørgsmål til Statens repræsentant, kunne denne kun svare, at han havde hørt at tyskerne havde begyndt at stille krav for udledning af spildevand i Rhinen og svenskerne var vist også begyndt at udarbejde retningslinjer for metal i spildevand. Dommeren slog i bordet og sagde: “Her taler vi som blinde om farver”. Til Statens repræsentant sagde han: “De møder her om et halvt år, så må De møde op med tal for tilladte mængde”.⁴¹

Som det klart fremgår, var der i 1961 i Danmark ingen politik for udledning af farlige kemikalier. Eller politisk stillingtagen omkring forurening eller miljø i det hele taget. Samfundets holdning var: “Ude af øje, ude af sind”.

Horsens Kommune gør noget ved afløbsproblemer

Spørgsmålet om udledningstilladelser fik ikke lov til at forsinke fabrikkens byggeplaner, indtil staten fik ny lovgivning på plads. Heikendorff skriver: *“Direktør Thøgersen sagde til mig: “Så må vi bygge en kælder under vor overfladeafdeling og*

så lave fald i gulvet”. Det vil sige, gik der hul på et kar f.eks. cyan, vil det løbe ned i et kar i kælderen, hvorfra der ikke var noget afløb (skal tømmes ved udpumpning). Hvis der kommer cyan i forbindelse med syre, får man den cyanid gas, som tyskerne slog jøderne ihjel med. Det er meget farligt. Faldet var indrettet, så syre løb ned for sig og cyan for sig, hvis der gik hul i karrene i overfladeafdelingen. Alle afløbsrør under hele fabrikken blev udført i emaljerede rør, så de ikke blev tæret op af surt afløb”.⁴²

Som forudset af direktør Thøgersen, tog det tid, inden den nye lovgivning om normer for udledning af kemikalier i offentlige afløb var på plads. Samtidig med skulle det vise sig, at fabrikkens egne forholdsregler på Bastian var gode nok. Heikendorff skriver videre: *“Der gik yderligere et år, før der kom nogle normer for, hvor mange my/ltr. af Cu – Zn – Fe med videre, vi måtte lukke ud. Det gav genlyd i hele Horsens og gav røre i Horsens by. Robdemejer stoppede forchromning m.m. og slog helt ind på anodisering. Hede Nielsens Fabriker stoppede deres overfladeafdeling. Rudolf Zeberg solgte sit firma. Metalatseværket solgte til Arne Jensen, Chemitalic. Normerne for udledning kunne vi sagtens overholde, for vi udledte en masse kølevand fra vor plastafdeling. Så den henvendelse til Horsens Kommune om vores byggeri på Ane Stauningsvej gav uanede følger. Horsens var egentlig den første kommune i Danmark, der begyndte at gøre noget ved afløbsproblemerne og dermed også ved miljøet”.*

I 1964 besluttede Horsens Byråd efter en kendelse fra Landvæsenskommissionen, at alt spildevand i Horsens skulle samles i et nyt rensningsanlæg. I 1965 kom en afskæring langs Dagnæs Bæk, i 1967 afskæringsledning øst, så spildevandet ikke længere løb direkte ud i havnen og i 1968 afskæringen langs Torsted Bæk. I 1972 stod Horsens Centralrenseanlæg færdigt, og dermed var det slut med, at spildevand løb ud i Horsens Fjord uden nogen form for rensning.⁴³

Byggeriet på Ane Stauningsvej tog fire år

Den 16. november 1961 skrev Horsens Social-Demokrat: *“Kr. Kirks Telefonfabrikker vil bygge ny fabrik. Indledende arbejder til kæmpebyggeri ved Langmarksvej er netop indledt. Direktør Anders Bønding udtaler: Byggeriet skal være i ét plan, administrationsbygningen i flere etager og et bebygget areal på 12.000 kvadratmeter. Vi disponerer i øjeblikket over 8-10.000 kvadratmeter fabriksareal”.* I juni 1963 begyndte selve opførelsen af den store fabriksbygning, og i 1965 flyttede den første afdeling fra Bastian til Ane Stauningsvej. Værkfører Just Karding skrev i efteråret i 1965 i sin dagbog: *“Den 26. juli kl. 7.30 påbegyndte jeg flytningen af mit værksted, “Automaten”. Fabriksbygningen er med shedtag; den afsatte firkant hvori*

Centralafdelingen 1950, kabelform for PABX 7025 under fremstilling, bagved fremstilling af 4-tråds net.

jeg skal installeres er 562 m². Der står allerede en glasboks til mig, 2,35 × 2,75 m. Min afdeling kommer næsten udelukkende til at indeholde drejebænke, i alt 65 enheder. Den 16. september var alt flyttet og var i fuld sving. Det er synd at sige, at det er med noget begejstring jeg flytter. I over 19 år har jeg haft det mest pragtfulde lille solbelyste kontor og en afsidesliggende afdeling. Der var over det hele en rigtig privat bygge. Jeg har endnu personlig frihed til at skabe gode forhold, men hvor længe. Derimod er der rige muligheder for indblanding oven fra i form af kontrol med alt muligt. Tidsstudier er påbegyndt, men langt fra gennemført”⁴⁴

Samme år valgte de danske telefonselskaber et telefonapparat fra L.M. Ericsson. Det blev tilpasset det danske marked og fik navnet F 66. Jydsk Telefon sikrede, at hele ordren blev lavet på dansk licens, fordelt efter forholdstal for de sidste 10 års leverancer af telefonapparater i Danmark. Kristian Kirk

September 1972, sidste arbejdsdag på “Automatværkstedet”, som blev opløst. Der var en snes ansatte, i midten med briller værkfører Just Karding.

leverede 65 %, Automatic 35 %, licensaftalen løb frem til begyndelsen af kalenderåret 1972.

Der varede to år, inden alle afdelinger med 500 ansatte var overflyttet til Ane Stauningsvej. I maj 1967 blev de sidste kontorer flyttet. Bebygget areal blev på 19.000 m², fabriksareal udgjorde 13.000 m², kontorareal 2.700 m² og det samlede etageareal var 24.000 m². Byggeriet havde kostet 25 millioner kroner og fabrikken var fremtidssikret, med plads til 1.000 ansatte. Produktionen var telefonapparater, telefoncentraler, elektronisk udstyr og omstillingsborde.

I afdelingen i Aarhus var der 250 ansatte, og man fremstillede fordelingsmateriel, telefonskabe, telefonsvarere, vekselautomater og indbetalingskasser til omnibusser. Kirks Glostrup havde 100 ansatte og fremstillede kommunikationsudstyr til skoler, plejehjem og sygehuse. I 1968 blev en del af produktionen fra Glostrup flyttet til Horsens. I 1969 dækkede Kristian Kirks Telefonfabrikker 56 % af det danske marked for telefonapparater, omsætningen var 140 millioner kr., eller 40 % af Kirk-koncernens samlede omsætning.

I Aarhus var man tæt på at slutte opførelsen af en ny telefonfabrik. Den 1. marts 1970 blev de 250 Kirk-arbejdere i Aarhus indkaldt til møde – og

præsenteret for planer om lukning af Aarhusafdelingen, med overflytning af produktionen til Horsens. Efterfølgende gav kun 30 arbejdere tilsagn om at skifte arbejdsplads. Det gav problemer i Horsens, for her var der ingen ledige specialarbejdere med kendskab til elektronikindustri. Til Horsens Folkeblad udtalte Kirks direktør, at så måtte man i Horsens være nødsaget til at ansætte fremmedarbejdere: *“I dag beskæftiger koncernen allerede adskillige fremmedarbejdere. Der er arbejdere fra både Polen, Tyrkiet, Israel og Jugoslavien”*.⁴⁵ For at undgå mangel på arbejdskraft opretholdt man afdelingen i Aarhus.

Steen stod for transport af bakelit og halvfabrikata

Arbejdsmand Steen Lykkeberg (1924-2006) var fra 1956 til 1972 ansat hos Kirk. Han fortæller her lidt om sit arbejde: *“De manglede en mand. Jeg fik at vide, at jeg kunne blive der i 4 uger, men det blev til 15 år. Jeg kørte materialer til bakelitten fra nogle gamle garager. Det var virkelig knokkelarbejde. Der kom bakelit en gang om måneden. Det var i to anhangere, som skulle tømmes for bakelitpulver.*

Luftfoto, den nye Telefonfabrik på Ane Stauningsvej, taget i brug i årene 1965 til 1967.

Jeg havde slet ikke kræfter til det. Jeg tror at sækkene vejede 75 kg. Sommer og vinter kørte jeg udendørs med min 4-hjulede vogn. Med sække til bakelittens støbemaskiner. Og holdt regnskab med hvad de fik. Og bragte så de færdige ting rundt på fabrikken, hvor de nu skulle bruges. Det var mit arbejde. Jeg kom rundt på fabrikken og havde altså en kontaktflade af den anden verden. Var der ikke noget, var jeg over i stansen og kørte materialer fra og til. I lange perioder hjalp jeg en maskinarbejder, når han skulle ud og lave et eller andet. Så sagde han til værkføreren: "Jeg skal have Steen". Jeg blev hans foretrukne håndlanger. Det var en rigtig loppetjans".⁴⁶

Kirks fællestillidsmand skal være handlekraftig

Gerda Larsen (f. 1903) var ansat hos Kirk fra 1946 til 1970 og fortæller lidt om tillidsmandsordningen på Kirk: *"Der var en tillidsmand indenfor hver gruppe. Altså arbejdsmandene havde en og smedene en og Kvindeligt Arbejderforbund en. Og så havde vi en fællestillidsmand. Skulle vi snakke med tillidsmanden, foregik det nede i garderoben. Oppe på det ny var der jo en stor kantine. Jeg tror vi kunne være 4-500 mand. Så den var jo stor nok til at holde møde i, hvis det skulle være. Vi har valgt dem ind efter, at de egnede sig for det. Og det har været meget dygtige fellestillidsmænd. Det var underordnet hvad de var, hvis de bare varetog vore interesser".⁴⁷*

Da Steen Lykkebergs afdeling blev flyttet til Ane Stauningsvej i 1966, blev han valgt som tillidsmand: *"Så flyttede vi fabrik. Jeg blev tillidsmand og så fik jeg mit eget lille indelukke med telefon, ved siden af værkførerens bur, så han kunne passe på mig. Vi havde jo en helt moderne, supermoderne fabrik. Mit arbejde fik en lidt anden karakter. Jeg havde al forsendelsen fra den værkførers område, stanseværkstedet og bakelitten. Alt hvad der indgik på værkstedet fra andre afdelinger, skulle skrives på kartotekskort. Jeg gik også til hånd, hvis en af kvinderne gik på toilettet. Så passede jeg deres maskiner. Det blev mit arbejde, ved siden af mit tillidsjob".⁴⁸*

Steen Lykkeberg havde siden han som 14-årig blev arbejdsdreng været ansat på industrivirksomheder i Horsens og var faglig aktiv. Også et ophold i tysk koncentrationslejr, Neuengamme, kom til at præge hans livssyn. Kollegaerne hos Kirk valgte ham til fællestillidsmand. Og Lykkeberg var med sin baggrund antagelig mere proaktiv, end arbejdsgivere på industrivirksomhederne i Horsens normalt var vant til. Steen fortæller her om sit virke som fællestillidsmand: *"Jeg følte det som min pligt, men det voldte mig også bryderier, spekulationer og nerver. Fabrikken så gerne en bestemt linje, men det varede jo ikke længe inden jeg kom i konflikt med dem. Jeg skulle varetage kammeraternes inte-*

Der var ingen kantine på Bastian, men det blev der på Ane Stauningsvej, stor og smuk som hele byggeriet, med plads til 500 personer.

resser. Der var sådan et sammenhold og kammeratskab, at de ikke kunne røre mig. Som fællestillidsmand for 6-700 arbejdere burde jeg ikke have lavet andet. Hvert skridt jeg tog blev afluret. Værkførerne ringede og indberettede, hvis jeg stillede mig an. Alligevel var driftslederen sleskbeden selv: "Lykkeberg, kom lige ind, vi skal lige have en sludder. Jeg tænkte på om vi ikke lige kunne løse det problem der".⁴⁹

Lykkeberg kom hurtigt i modsætningsforhold til den traditionelle konservativ lederstil, der dengang herskede på Kirk. En konfrontation i samarbejdsudvalget betød, at direktøren tilbød fællestillidsmanden at overtage "fabrikkens nøgler". Steen Lykkeberg fortæller: "Da jeg første gang kom til samarbejdsudvalgsmøde, sad arbejderne ved et bord, direktionen der og funktionærene der. Der var kun én der holdt enetale. Ellers blev der ikke sagt noget. Og så kom vi ind. Mødet kom ind på noget med forurening og jeg tog ordet med det samme: "Det er noget der interesserer mig meget. Hvad er det for noget, mesteren går og hælder i jorden berude?" Hold kæft, de var lige ved at falde ned af stolene. Og det var aldrig sket før. Så en dag blev jeg kaldt ind til direktøren. Så tog han sine nøgler op og smed dem op: "Her er nøglerne til fabrikken, Lykkeberg. For det er jo dem, De vil have. Det er det eneste, I vil, overtage fabrikken. Og vi har ikke råd til det. Vi kører på pumperne". Og så fik jeg et langt foredrag. Jeg skulle have taget dem".⁵⁰

Der har i industrien været episoder, hvor en arbejdsleder udnyttede sin magt forkert over sine ansatte. En sådan sag stod på i flere år på Kirk. Steen fortæller: *“Vi havde en mester, der udnyttede kvinder. Det var en sag, der optog den halve by. Men der blev aldrig skrevet noget ned. Der var lir fra morgen til aften og mesteren blev frakkere og frakkere og betragtede pigerne som sit harem. De kunne tillade sig at komme og gå, som det passede dem. Fællesklubben ville have ham ud. Jeg gik op til en af direktørerne og forlangte ham fjernet: “Hvis han ikke er ude fra værkstedet inden kl. 10, så lukker fabrikken”. Så kom han ud. En dag jeg stod nede på mit arbejde, kom direktør Thøgersen og forsøgte at få en “ordning”. De kunne ikke komme over at vi havde vundet en sejr. Så sagde jeg: “Nu skal jeg sige Dem en ting, Thøgersen. Hvad De gør eller ikke gør, han kommer aldrig herind, så længe jeg er fellestillidsmand. Han kommer det heller ikke, hvis jeg ikke er fellestillidsmand”. Så snurrede han lige rundt og gik”.*⁵¹

Kirk-koncernen skal fortsætte som et fond

Den 21. november 1967 døde fabrikkens ejer, Gregers Kirk, blot 64 år gammel. Gregers Kirk var barnløs og ifølge hans testamente skulle Ole Nygaard-Andersen (f. 1929) besætte alle nøgleposter i Kirk-koncernen. Børsen skrev 25. april 1969, at Gregers Kirks Fond nu var oprettet, og avisen gennemgik Kirk-koncernens aktiviteter. Fondet ejede 32 selskaber, havde 1.862 ansatte og i sidste regnskabsår var der en omsætning på 350 millioner kr.⁵²

Ole Nygaard-Andersen var revisionsuddannet og blev i 1958 som 28-årig headhuntet af Gregers Kirk. Karrieren gik derefter i raket fart: Først direktør i 1958 i Kirk-koncernen. I 1964 direktør for Kirk Electric A/S og Kristian Kirks Telefonfabrikers finansafdeling, samt stedfortræder for Gregers Kirk. I 1967 administrerede direktør for alle koncernens selskaber.

Mens boet i perioden fra november 1967 til marts 1969 blev gjort op, kørte Kirk-koncernen uforandret videre, hvorefter fondet blev oprettet. Ole Nygaard-Andersen var i testamentet indsat som uafsættelig formand og de øvrige tre bestyrelsesmedlemmer udpeget. Fondets formålsparagraf lød, at den skulle yde bidrag til kulturhistoriske værdier, både indenlands og udenlands.

I et interview udtalte Ole Nygaard-Andersen om egne erfaringer som topmand i dansk erhvervsliv: *“Det er afgørende, at man har selvtillid, viser fornødne kvalifikationer og har evnen til fuldstændig at gå ind for en sag”.*⁵³ Der findes kun enkelte kilder fra fondsbestyrelsens møder. En avis skrev: *“I Kirk-koncernen*

indtog direktør Ole Nygaard-Andersen en suveræn magtstilling dels som administrerende direktør, dels som formand for Kirk-fondet, og mange af hans dispositioner var ikke kendt af hverken bestyrelse eller revision”.⁵⁴ To af bestyrelsesmedlemmerne i fondet kom fra Kirk i Horsens, Niels Peter Thøgersen og Andreas Bønding. Samarbejdet i fondsbestyrelsen kom ikke til at fungere, og Niels Peter Thøgersen gik i protest af som direktør i Horsens. Ole Nygaard-Andersen udsendte den 2. juni 1969 en pressemeddelelse på vegne af Gregers Kirks Fond. Horsens Folkeblad skrev: *“Kirk rationaliserer; direktørskifte sker. Direktør N.P. Thøgesen får andre opgaver. Konkurrencen fra udenlandske fabrikker alvorlig. Som led heri sker der med virkning fra 15. juni i år følgende ændringer af vores Horsens-fabriks ledelse: Direktør N.P. Thøgersen fratræder sin stilling som direktør og overgår til andre direktionsopgaver indenfor Kirk-koncernen og Gregers Kirks Fond. Direktør Andreas Bøndings fremtidige opgaver i Horsens koncentrerer om fabrikkens udviklingsprojekter. Vicedirektør D. Dirks udnævnes til afdelingsdirektør og leder af produktionsafsnittet i Horsens-fabrikken”*.⁵⁵ Den 15. juni 1969 fratrådte både Thøgersen og Bønding deres direktørstillinger, men kun Andreas Bønding forblev på fabrikken, indtil han i 1973 gik på pension. De fortsatte begge i fondsbestyrelsen. Vicedirektør Dirk Dirks (1914-1983) som blev forfremmet til ny afdelingsdirektør, havde været ansat på Kirk siden 1950.

Økonomisk kollaps i Gregers Kirks Fond fører til likvidation

Kirk-koncernens kreditorer fik i eftersommeren 1970 alarmerende økonomiplysninger. Produktionen af vaskemaskiner var voldsomt forøget, hvorefter den var indstillet. Tabet blev på 60 millioner kr. Ole Nygaard-Andersen gik ind i et forgæves spekulationsboom på metaller, for at skaffe kontanter til sin nødlidende koncern. Dermed fik Kirk-koncernen et yderligere tab på ca. 15 millioner. Bankgælden løb op i 80 millioner.⁵⁶

Mandag den 5. oktober 1970 gik Gregers Kirks Fond i likvidation. Søndag nat havde der forgæves været forhandlet om en kapitalindsprøjtning på 7,5 millioner kr. for at “ride stormen af”. I november 1970 skrev Jyllands-Posten: *“Kirk-koncernen har gæld på 150 millioner. Kreditor-tallet er snart på 1000. Antageligt nødvendigt at sælge telefonfabrikkerne”*.⁵⁷ Den 5. maj 1971 skrev Jyllands-Posten: *“Kirk-fondens simple kreditorer får højst 1 pct. Ifølge foreløbige beregninger udgør fondens aktiver 577.000 kr. men her over for står fordringer fra kreditorerne*

på 51 mill. kr.”⁵⁸ “Resultatet i løbet af et aar”, skrev Niels Peter Thøgersen i sin scrapbog til denne notits fra Jyllandsposten, klæbet op på samme side med en artikel fra 1969 om Ole Nygaard-Andersen med ordene: “Mødte stor industrimand ... og blev hans efterfølger, med enorm selvtillid, er nu chef for 39 direktører”. Det kan man kalde tyk ironi.

Fællestillidsmanden medvirker til at sikre Kirk i Horsens

Da Kirk-koncernens gik i likvidation den 5. oktober 1970, blev Kristian Kirks Telefonfabriker A/S med Københavns Handelsbanks mellemkomst, udskilt af krakket dagen før, og undgik dermed lukning. Der var da 800 ansatte på Kirks Telefonfabriker, som absolut havde grund til at være nervøse for deres arbejdsplads.

Fællestillidsmand Steen Lykkeberg, Kirk Horsens, kontaktede forbundsformand Anker Jørgensen, DASF. Den senere statsminister fik folketingsmand Erling Dinesen til at spørge daværende statsminister Hilmar Baunsgaard, om han i samarbejde med telefonselskaberne vil sikre, at Kirk forblev dansk ejendom. Den 15. juni 1971 svarede statsministeren: *“Efter hvad der er oplyst over for mig, er likvidatorerne da også fortsat indstillet på at søge en videreførelse af telefonfabrikernes virksomhed. De dansk fremstillede telefonapparater har hidtil været både prismæssigt og kvalitetsmæssigt konkurrencedygtige mod udenlandske fabrikanter. Likvidatorerne har fuldt kendskab til indholdet af licensaftalen mellem de danske telefonadministrationer og firmaet L. M. Ericsson A/B. På denne baggrund synes der at være grund til at antage, at en afhændelse af aktierne i Kristian Kirks Telefonfabriker af 1970 A/S vil ske på en sådan måde, at licensproduktionen og dermed beskæftigelsen af de ansatte kan bevares”*.⁵⁹

Den 26. juni 1971 havde fællestillidsmand Steen Lykkeberg et kort møde i Horsens med forbundsformand Anker Jørgensen, DASF. Lykkeberg fulgte op i brev af 08.07.71 til Anker Jørgensen: *“Fællesklubbens syn på situationen er, at vi er i fare for at blive solgt til konkurrerende udenlandske (ikke svenske) store koncerner. Ønske: At telefonfremstilling i Danmark udføres på en af telefonselskaberne ejet telefonfabrik. Jydsk Telefon vil købe aktier for 5 mill. KTAS er arg modstander af omtalte plan. Vi ved f. eks., at der bag kulisserne føres intense forhandlinger med ITT, afdeling af Standard Electric. Dette brev er gennemlæst af fællesklubbestyrelsen og godkendt, endvidere er firmaets øverste ledelse gjort bekendt med dets indhold. Med kammeratlig hilsen, Steen Lykkeberg, fællestillidsmand”*.⁶⁰

Kirk blev solgt til udlandet. Det skete den 15. oktober 1971, salgsprisen var 18,3 mill. kr. og køberen var den amerikanske koncern International Standard Electric Corporation, ejet af ITT. Fabrikken blev overtaget med virkning fra 1. januar 1972. ITT var verdens største selskab inden for telefon og telegraf, havde afdelinger i 67 lande og en årsomsætning på 55 milliarder kroner.⁶¹ Bastian indgik ikke i salget til ITT og likvidatorerne solgte Bastian i foråret 1970 for 160.000 kr. til Sjællandske Bank A/S. Banken fik i 1972 solgte Bastian for 250.000 kr. til møbelfabrikant Ejvind Jensen, Horsens. Han indrettede en del af Bastian som møbelpolstringsfabrik, resten af bygningskomplekset blev udlejet til Hjemmeværnet, Nissens Møbelfabrik, Holmboes Lakfabrik og andre. I 1986 blev Bastian fredet, i 2006 smukt restaureret.

Noter:

1. Artiklen er skrevet af registrator John Juhler Hansen (f. 1953), Danmarks Industrimuseum, Horsens. Her findes artiklens baggrundsmateriale og fotografier.
2. I 1885 var Horsens Telefonselskab en ren lokal central. I 1889 blev der oprettet en telefonlinje Skanderborg, Aarhus, Randers og Hobro. Derefter fulgte Silkeborg, så Vejle. Af et kort udgivet af Horsens Telefonselskab 1892, fremgår det, at der var mellemstation i Bygholm og som man kaldte det: "Land-Centralstation" i Egebjerg, Gedved, Tvingstrup, Hovedgård, Stensballe, Søvind og Tyrrestrup. Fra 1894 kunne abonnenter i Horsens Telefonselskab ringe fra og til København, Kolding samt til Hamborg. I 1896 havde Horsens Telefoncentral 236 abonnenter, og der kunne telefoneres til samtlige centraler i Jylland, på Fyn, Lolland Falster og i København – samt til hele Nordtyskland. Kilde: Birgitte Wistoft: Tyrannisk, men uundværlig. Telefonen i Danmark før 1920. Post & Tele Museum, København 2007, s. 70, s. 79. I 1922 blev Horsens Telefonselskab med 1.700 abonnenter solgt til Jydsk Telefon Aktieselskab, Aarhus. I 1953 var der i Horsens 5.000 abonnenter, i 1981 øget til 19.000 abonnenter. Horsens Central blev automatiseret 28. oktober 1956 (områdenummer 056 og femcifrede telefonnumre).
3. Udateret avisannonce (ca. 1885) for Emil Møller, Smedegade 6, Horsens, annoncens tekst lyder: *"Alle Slags elektriske Anlæg, Lynafledere, Telefoner, Elektriske Ringeledninger. Overslag gratis og franko"*.
4. I 2019 ligger Emil Møllers ejendom fra 1890, Nørregade 28 forhus og sidebygning, udefra set ikke væsentligt forandret. Sidebygning i dag anvendes til lejligheder.
5. Kristoffer Jensen, Kirsten Rykind-Eriksen: Træ og visioner. Trævarefabrikken "Bastian" 1875-1895". Odense 2009. Forfatteren opgør s. 26-27 de samlede omkostninger til at bygge og igangsætte Bastian i 1875 til 250.000 kr. Emil Møller købte i 1896 Bastian for 40.000 kr., uden maskiner, dog med dampmaskine. Bastian var som telefonfabrik i drift fra 1896 til 1966. Den ny treetagers fabriksbygning blev opført 1896, udvidelser foregik i 1911, 1916 og nybyggeri i 1937, hvorefter det bebyggede areal er på 2.027 m².
6. Urmager Martin Borup (f. 1876). Levnedsskildring 1876 – 1951, 36 blade. Nationalmuseets arbejder-, håndværker og industrierindringer nr. 792, modtaget 18.05.1951 og 17.10.1951, s. 21-22.
7. Birgitte Wistoft, side 147, s. 191.

8. Birgitte Wistoft, side 147, s. 191.
9. Telefon Fabrik Automatic A/S 1892 – 5. Juli – 1942. 47 s., København 1942, s. 7: I 1903 begyndte Automatic at fremstille telefonmateriel, fra 1908 tilvirkede man udelukkende telefonmateriel. Automatic solgt 01.01.1968 til Store Nordiske Telegraf.
10. Avisudklip juli 1910 om KTAS udskiftning af telefonapparater, hvoraf det fremgår, at 50 telefonmontører fra juni 1910 til september 1910 var ansat til at udskifte alle telefonapparater hos KTAS med nye telefonapparater, leveret af Automatic og Emil Møller. Samt at de to fabrikker ikke helt kunne holde trit med den stærkt forcerede opsætning af nye apparater.
11. Peter H. Heickendorff (1922-2018), levnedsskildring og beskrivelse af dansk telefonindustri, 2016. Heri citeres brev fra M. B. Richter (1868-1943) s. 14, mens selve interessekontrakt af 04.03.1909 ligger som bilag i erindringerne. Heickendorff kom i lære 1940 hos Kr. Kirk, Aarhus, udlært 1944, blev i oktober 1947 diplomingeniør i elektronik med speciale i svagstrøm, ansat 1. november 1947 hos Kr. Kirk i Horsens som maskiningeniør. I 1966 udnævnt som driftschef, pensioneret 1988.
12. Heickendorff, s. 14: F. Herløv blev efter sin fyring i september 1911, pr. 1. januar 1912 ansat i Frankrig på Societe Telephones et Télégraphes de Lyon.
13. Martin Borup, s. 23, 24.
14. Martin Borup, s. 28-29. I "Beretning over Dansk Smede- og Maskinarbejder Forbunds Virksomhed i Aarene 1899-1900" og de efterfølgende år, kan man se antal smedesvende, lærlinge og hvor mange som stod i fagforening på Emil Møllers Telefonfabrik: 1899-1900: 3 svende. 1901-1902: 5 svende, 30 lærlinge, 1 organiseret. 1903-1904: 7 svende, 15 lærlinge, 4 organiseret. 1905-1906: 20 svende, 23 lærlinge, 12 organiseret. Først i 1903 er mere end halvdelen af de faglærte hos Emil Møller medlem af Smedenes Fagforening i Horsens. De kvindelige bryggeriarbejdere på Horsens Bryghus oprettede i 1899 Kvindeligt Arbejder Forbund Horsens (herefter KAD). Fabrikсарbejder Fanny Jensen (1890-1969) var fra 1912 til 1935 kvindernes tillidsmand hos Emil Møller og lokalformand for KAD, fra 1935 til 1947 landsformand for KAD, 1947 til 1950 minister i Regeringen Hedtoft.
15. Telegrafonen, Patent Poulsen stiftet 1899 og skulle drage indtægt af de til selskabet overdragne patenter vedr. telegrafonen.
16. Finn H. Lauridsen: Arbejderminder fra A/S Kristian Kirks Telefonfabrikker. 56 s. Utrykt manuskript udarbejdet 1953-54, her citeret fra s. 30. Tribler var ansat på Telefonfabrikken fra 1906 til 1946.
17. Heickendorff, erindringer, afsnit om Niels Geertsen Fabrik, Aarhus, s. 8- 9.
18. Finn H. Lauridsen, s. 51-52, meddelt Lauridsen af driftsingeniør Ejgil Hede.
19. Heickendorff, erindringer fra Niels Geertsen, Aarhus, s. 8.
20. Arbejdererindring, j. nr. 181: Maskinarbejder Viggo Buhl, f. 1903. Side 4. Disse arbejdererindringer er indsamlet af Industrimuseet i 1980-1981.
21. Viggo Buhl, s. 5-7.
22. Arbejdererindring j. nr. 182: Maskinarbejder Ejnar Schmidt, f. 1904. S. 12.
23. Ejnar Schmidt, f. 1904, s. 13.
24. Arbejdererindring j. nr. 180: Fabrikсарbejderske Helga Graff, f. 1903. S. 32, 25.
25. Ejnar Schmidt, f. 1904, s. 25.
26. Helga Graf, f. 1903, s. 34.
27. Standard Electric A/S 6. Februar 1931-1941. Koncernens Virksomhed i Danmark gennem 40 Aar. 25 s. København 1941, s. 2.

28. Social-Demokraten 16.02.1940: Aarhus-Millionæren Direktør Kirk skyder sin Hustru og sig selv. I artiklen hedder det: "Det er muligt, at Direktør Kirk har begaaet sin frygtelige Handling i et pludseligt Anfald af Sindsforvirring".
29. Greens Danske Fonds og Aktier bind 2, 1941, s. 115: Kristian Kirks Telefonfabriker, A/S, Horsens og Aarhus. Nr. 14.499 i A/S Reg. Hjemsted Horsens, her det citerede i ændringer af fabrikkens formål.
30. Nekrolog torsdag 23. november 1967 i Jyllands-Posten. Gregers Kirk var efter sin onkels død i 1940 Jyllands-Postens hovedaktionær, ændrede i maj 1953 avisen til et aktieselskab. Han var bestyrelsesmedlem i Jyllands-Posten fra 1940, var fra 1956 til 1967 avisens bestyrelsesformand.
31. Andreas Bønding 25-års jubilæumsinterview, Horsens Folkeblad 29.09.1967.
32. Arbejdererindring j. nr. 110, Kirstine Hansen, f. 1891. S. 2, s. 5, s. 16., sprogligt tilrettet.
33. Berlingske Tidende, 1. januar 1953: Vi telefonerer i Danmark hvert Aar syv et halvt Døgn pr. Abonnent.
34. Arbejdererindring j. nr. 109, Ellen Nielsen, f. 1913. S. 1, s. 2.
35. Just Kardings dagbøger, bind I – VI, samt et opsamlingsbind, ført fra 1929 til 1991. Venligst udlånt af Kardings datter Lisbeth Villefrance, Espergærde. Citat, opsamlingsbind, s. 50.
36. Just Kardings dagbøger, citat, opsamlingsbind, s. 51. I 1912 blev Magneto telefonapparatet lanceret og var på markedet indtil 1952. Dets afløser blev 47 E bakelitapparat, leveret fra 1950. Nummerskivetelefon i sort, grå eller hvid, for anvendelse ved centralautomatisering. Op til 1953 havde Kirk 500 ansatte, idet Aarhus Central med 20.000 abonnenter og lokalområdets øvrige bycentraler med 11.000 abonnenter blev automatiseret natten mellem 1. og 2. maj 1953. Derefter faldt beskæftigelsen i Horsens til 300 ansatte.
37. Brev uden dato og afsender, Niels Peter Thøgersen om sin studietur til USA i foråret 1953, to sider, Industrimuseets arkiv.
38. Heikendorffs erindringer, s. 22, s. 23.
39. Just Kardings dagbøger, bind IV, citat 7. september og 9. september 1960.
40. Horsens Folkeblad, 08.11.1997.
41. Heikendorffs erindringer, s. 23.
42. Heikendorffs erindringer, s. 23.
43. Horsens Folkeblad, 08.11.1997.
44. Just Kardings dagbøger, bind V, citat efteråret 1965.
45. Horsens Folkeblad 16.05.1970: Direktør Dirks, Kirks Telefonfabriker, Horsens: Mangelen på arbejdskraft er vort største problem.
46. Interview 03.09.1984 med arbejdsmand Steen Lykkeberg, f. 1924. S. 14, s. 23, s. 24.
47. Arbejdererindring j. nr. 72, fabriksarbejderske Gerda Larsen, f. 1914, s. 27, s. 34.
48. Steen Lykkebergs erindringer, s. 25.
49. Steen Lykkebergs erindringer, s. 27.
50. Steen Lykkebergs erindringer, s. 27.
51. Steen Lykkebergs erindringer, s. 28, s. 29. Omtalte mester, N.N. (1904-1974) blev mester på Kirk i 1944, fratrådte 2. februar 1968.
52. Børsen, 25. april 1969. Ekstra Bladet 28.11.1970: Indtil 18.09.1969 anså bestyrelsesmedlem i Haka-Kirk, landsretssagfører Poul Schlüter, at Kirk-koncernens egenkapital var 53 millioner kr. Schlüter skulle sælge Kirk-koncernens vaskemaskinefabrik i Glostrup, Haka-Kirk, til Zanussi, som havde modtaget meget ugunstige bankoplysninger. Schlüter ringede til Henning Gade, Handelsbanken, der

bekræftede at situationen var uoverskuelig. Salgsforhandlingerne med Zanussi blev afbrudt.

53. Erhvervs-Bladet, maj 1969.
54. Ekstra Bladet 28.11.1970, s. 5 om Kirks krise.
55. Horsens Folkeblad 3. juni 1969.
56. Aktuelt Horsens Vejle, onsdag 7. oktober 1971.
57. Jyllands-Posten 22.11.1970: Af de 150 mill. i gæld, var ca. 90 mill. indgivet af seks firmaer: Handelsbanken 37 mill., Sjællandske Bank 23 mill., Zanussi 13 mill., Codan 10 mill., Thrige-Titan 4 mill. og Commerzbank et uoplyst millionbeløb.
58. Jyllands-Posten 5. maj 1971.
59. Folketingsmedlem Erling Dinesens skriftlige spørgsmål, statsminister Hilmar Baunsgaard skriftlige svar af 15.06.1971. I Steen Lykkebergs arkiv, Industrimuseet.
60. Steen Lykkebergs arkiv, Industrimuseet: Korrespondance 1971 mellem Steen Lykkeberg og forbundsformand Anker Jørgensen, Dansk Arbejdsmands og Specialarbejderforbund om salg af Kirks Telefonfabrikker.
61. **Telefonfabrikkens ejerforhold 1972 til 2015, jf. avisartikler:** A: 1972 til 1987 ITT, ved overtagelsen i 1972 under navnet: Standard Electric A/S, navneskift 1978: Standard Electric Kirk A/S. 730 ansatte i 1974, deraf 153 funktionærer. 1.270 ansatte i 1980, deraf 373 funktionærer. B: Fransk ejerskab 1987 til 1991: Alcatel Kirk med 550 ansatte. C: 1991-2005: KIRK telecom A/S. 107 ansatte i 1991, 174 i 2005. D: 2005-2007: SpectraLink Corp., Boulder, Colorado, USA. E: 2007-2012: Polycom Inc., San Francisco, USA under navnet Polycom Denmark. F: 2012-2015: Spectralink. Ved lukning i december 2015 var der 45 timelønnede. Produktionen flyttet til Kina, udviklingsafdeling ligger i 2019 stadig i Horsens.

Uldum Mølle

– historien om en mølle, som ikke ville dø

Ilden omspændte hurtigt hele Møllen, saa det var vanskeligt at komme den nær. Man kunde kun i tilbørlig Frastand være Vidne til, at Skroget styrtede sammen med et veldigt Brag.¹

AF JACOB HANQUIST PETERSEN

I skellet mellem Hesselballe og Uldum ejerlav lå i gammel tid en stråtækt vindmølle. Den gamle mølle var opført i 1867,² få år efter mølleprivilegiet, som bl.a. havde til formål at kontrollere antallet af møller i Danmark, var ophørt. Det var den driftige gård- og teglværksejer Knud Jensen, som med en vindmølle nu også skulle titulere sig som mølle ejer. Med et par kilometer til nærmeste mølle, kunne han forarbejde de lokale bønders korn til grutning (dyrefoder) samt fint hvedemel til husholdningerne.

Således forholdte det sig på møllen frem til 1886, hvor Knud Jensen solgte Møllegården og møllen til sønnen Ole Knudsen,³ som på denne tid var 26 år. Til at varetage møllens daglige drift var der naturligvis ansat en møllersvend, så det har ikke været hverken Knud eller Ole, som selv har forestået malingen af kornet. I 8 år gik det godt på møllen, indtil den skæbnesvangre sommer i 1894.

Til venstre på dette gamle målebordsblad ses Hesselballe Mølle tæt ved Tglv (teglværk). Copyright: Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering.

Lynet slår ned!

Det hele startede de første dage af august 1894. Vejmeldingerne i datidens aviser meldte om ustadigt vejr. Mandag d. 6. august begyndte et frygteligt uvejr, beretter Horsens Avis. Det startede kl. ca. 5 om eftermiddagen og varede resten af døgnet. Lidt før kl. 8 i aftenstunden forlod møllersvenden møllen. Ole Knudsen stod i Møllegården og betragtede vejret, hyrdedrengen var gået i marken efter kreaturerne og netop på vej hjem, da lynet slog ned i møllen. Nedslaget ramte en af vingerne, som splintredes og sendte træstumper 100 meter væk. Ilden fik hurtigt fat i stråtaget, som efter kort tid skred af møllen og spærrede alle adgange til møllen. Ilden havde godt fat i møllen, og det varede alligevel længe før vingerne faldt af. Regnskabsbøgerne lå i møllen samt en del korn, begge dele gik tabt. Hyrden i marken, som var Ole Knudsens egen søn, mærkede lynets kraft og blev kastet i grøften, selv om han var flere hundrede meter fra møllen. Næste dag kunne brandvæsnet i Uldum konstatere, at der blot var en forkullet aksel med en halv vinge tilbage. Møllestenene lå i ruinen og var fuldstændig knust.⁴ At det gik hårdt ud over den gamle mølle er tydeligt. Flere andre steder i Østjylland berettes om skybrud, lynnedslag og ejendomsbrande. Det skulle vise sig at blive en periode med store mængder regn, så meget at Gudenåen voksede til ukendt størrelse. Næsten hele kærstrækningen mellem Tørring og Uldum var omdannet til én sø, så meget vand havde det givet på 2 uger.

Ole Knudsen havde heldigvis været ordentlig forsikret – 7.910 kr. lød summen på. I brandforhørsprotokollen⁵ blev nogle af brokkerne fra den grundmurede sokkel samt andre små stumper værdisat og modregnet. Således fik Ole Knudsen tildelt 7.571,74 kr.

Den nye mølle

Alt tyder på, at det har været Ole Knudsens ønske at få en ny mølle i gang hurtigt. Men i stedet for at genopføre den på stedet søgte han tættere på den voksende stationsby Uldum. Nu skulle der så findes et areal, som var til salg. Det lykkedes at finde en sådan placering hos gårdejer Elias Rosendahl. Det drejede sig om ca. 2 tønder land ved et område, som blev kaldet hyldebusken, og prisen blev aftalt til 1200 kr. pr. tønder land.⁶ Denne aftale blev indgået allerede i de første dage af september, mindre end en måned efter branden.

Til at opføre møllen blev møllebygger Johansen fra Ørum ved Stouby hyret. I slutningen af november stod den nye mølle allerede i en højde af 9 meter.⁷ Trods vinterens møje blev der d. 5. marts foretaget en forsikringsmæssig vurdering af møllen, som nu var færdig og klar til brug. Den nye mølle blev tækket med egespån, møllehatten var selvkrøjende og havde hele 5 lofter. Den gamle mølle havde haft stråtag, var manuelt krøjet og med blot 2 lofter. Der var altså tale om en stor mølle, med et vingefang på 22 meter.⁸

I årene efter den nye mølle blev opført, anlagdes en ny møllegård ganske tæt ved møllen. Den gamle møllegård i Hesselballe blev solgt, og Ole Knudsen slog nu kursen ind på at drive mølle og så have lidt landbrug ved siden af. Dermed blev mølleriet det primære erhverv, hvor det før havde været et supplement til faderens gård. I de første 10 år blev møllen udelukkende drevet med vindkraft, men den store mølle var ved at blive overhalet af udviklingen, som kom i form af stabil motorkraft. Derfor blev der i april 1908 bygget et motorhus få meter fra møllen. Her blev der installeret en 12 HK petroleumsmotor (Møller og Jokumsen fabrikat) i den ene kælder. I den anden kælder var monteret et stativ til en kværn, som stod i rummet ovenover. Fra møllen blev der lavet en åbning med en gangbro, som forbandt motorhus med møllen.⁹

Dødsfaldene

Den nye mølle stod klar i 1895, men allerede året efter døde Ole Knudsens kone, blot 30 år gammel. Til at varetage husførelsen blev der hyret en hus-

Møller Ole Knudsen, Uldum.

holderske, Olga, som han i november 1899 giftede sig med. Dermed syntes lykken tilbage i hjemmet. I den nye møllegård boede også den gamle møllejer Knud Jensen, som på denne tid var 85 år gl. En sommerdag i år 1900 kørte han en tur med hestevogn til Uldum kær, men på vejen blev hesten bange, fordi en trillebør faldt af vognen. Hesten sprang op af et dige, hvorved vognen væltede. Knud Jensen faldt under vognen, og en dreng, som havde været med, røg ind under hesten.¹⁰ Der findes flere fremstillinger af sagen, men i sidste ende overlevede både den gamle og den unge. Men tiden var ved at rinde ud for gamle Knud, der afgik ved døden i september samme år.

I 1912 indtraf så næste ulykke, idet Olga og Ole Knudsens datter, Helga på knap 7 år, døde i januar.

Stille og vanskelige tider

Livet på møllegården foregik stille og roligt. Børnene blev store, forældrene var involveret i både afholdsbevægelsen samt højskolen i Uldum. Ikke mange kilder fortæller om driften af møllen – men den som lever stille lever godt – lyder det gamle ordsprog. En møllersvend varetog stadig det daglige slid – mens mølleren kom lidt lettere gennem arbejdsdagen.

I nogle erindringer skildrer en søn af Ole Knudsen, Svend H. Møller, en episode, der fandt sted under den første verdenskrig 1914-18. Man var da – som også senere – pålagt visse restriktioner. Bønderne skulle således aflevere al den byg og hvede, de avlede. Men det hændte, at de “glemte” at aflevere en del af det. Møllerne blev derved udsat for et vældigt pres, idet man bad dem om at male byg- og hvedemel af det “glemte” korn. Mange møller måtte overhovedet ikke male mel, men Uldum Mølle havde fået lov til at male bygmel, naturligvis kun efter kontrol fra levnedsmiddelkontoret. Hvede måtte man under ingen omstændigheder male. Netop en dag, hvor møllen havde fået en god portion hvede til formaling, dukkede en af statens kontrollanter op. Mølleren, Ole Knudsen, var ved at lave en indhegning, men møllersvenden inde på møllen var kvik nok til at indse, at hveden måtte gemmes væk i en fart. Ole Knudsen bad kontrollanten om lov til at blive færdig med indhegningen, og det havde den intetanende kontrollant da ikke noget imod. Imens havde møllersvenden travlt inde i møllen, så da Ole Knudsen og kontrollanten et kvarters tid senere kom op på møllen, svedte svenden, så vandet drev af ham. “Jamen det er da forfærdeligt, som din møllersvend sveder”. “Ja” svarede Ole

Uldum Mølle omkring 1910. Foto: Uldum Lokalhistorisk Forening.

Knudsen “han er ualmindelig flink og gør altid en stor indsats, og det er jeg jo taknemlig for”.¹¹

I 1929 var Ole Knudsen blevet 70 år og ønskede at afhænde møllen, noget som dog ikke lykkedes. Måneder senere kom den store økonomiske nedtur i den finansielle verden, hvilket ikke gjorde et salg lettere. Efterhånden var møllens 12 HK petroleumsmotor udskiftningsklar og i 1931 blev der indkøbt en 30 HK dieselmotor (Møller og Jokumsen Aktieselskab – M.I.A.S). Den blev placeret i samme motorhus som den gamle. Men ellers skete der ikke megen udvikling af møllen og dens drift. Ejendommen, som hørte til møllegården, var efterhånden vokset til 11,5 tønder land.¹²

Usikre tider – skiftende ejere

I en alder af 79 år lykkedes det Ole Knudsen at få solgt møllen i 1939, forstået på den måde at møllen med ca. ½ tønder land blev frasolgt møllegården (Skolegade 23), hvor han selv blev boende. Den nye ejer var Iver Jensen, gårdejer på Hvolgaard Mark, og prisen var 10.000 kr.¹³

Flyfoto af Uldum Mølle ca. 1950. Forrest ses Ole Knudsens møllegård fra 1890erne. Bagest til venstre ses møllerboligen fra 1939. Foto: Uldum Lokalhistorisk Forening.

Idet møllegården blev adskilt fra møllen, så opførte Iver Jensen en bolig, Hesselballevej 1, i røde mursten. Her boede de skiftende møllere med familie i de kommende årtier.

I midten af juli 1940 kørte en jumpegig med gårdejer Johannes Andersen og 3 unge mennesker forbi møllen. Bag jumpen blev en hest trukket i en grime. Turen gik fra Uldum mod Tørring. Møllens vinger drejede rundt og skræmte hesten foran giggen. Hesten løb løbsk, tømme sprang, de 3 unge sprang af giggen, gårdejeren forsøgte ligeså, men han var en svær mand. I faldet slog han sin skulder ret alvorlig. Hesten rendte gårdejer Thorvald Petersen ned, han blev liggende bevidstløs på vejen. Falcks redningskorps blev tilkaldt og bragte begge mænd til sygehuset i Horsens. Her blev de behandlet for hjerne-nerystelse, læsioner og en skulder, som blev sat på plads.¹⁴

Iver Jensens tid som møllelejer blev kort, for allerede i 1942 solgte han møllen til Peter Foged. Men heller ikke han driver det vidt med møllen, idet han sælger allerede året efter til Ove Schurmann. Den nye ejer var ud af en møllerfamilie, og igennem flere generationer havde familien Schurmann drevet Lindved Mølle – ikke langt fra Uldum. Med en Schurmann som ejer skete der i høj grad nye tiltag på møllen, som satte et markant præg på Uldum Mølle.

Ove Schurmann – den sidste møller

Under krigen var det vanskeligt at drive møllen, der var rationering af mangt og meget, men i krigens sidste dage, blev der truffet aftale om at købe en 30 HK Deutz dieselmotor fra 1929. Det var Dalby Mølle, syd for Kolding, som havde haft den fra ny, men nu ønskede den solgt. Schurmann købte den for en pris af 2.500 kr. i maj 1945. Størrelsen på motoren gjorde dog, at den måtte sættes udenfor både møllen og det gamle motorhus. Henover den nyindkøbte motor blev der så bygget et nyt motorhus. Møllebygger E. Hansen i Tørring foretog vedligeholdelse og forbedringer i 1946 på møllen, sådan at Deutz-motoren kunne trække møllens maskineri, så det blev muligt, at man kunne veksle mellem vind og motorkraft. Dermed var der ikke længere behov for kværnen i det gamle motorhus. Flere gamle og nu overflødige ting fra de første motorer blev nu solgt.

I 1953 brækker den ene vinge af møllen og ødelægger en del af rundgangen. Langsomt, men sikkert, begynder møllen – som så mange andre møller på denne tid – at forfalde. Klapperne på den tilbageværende vinge bliver afmonteret, rundgangen forsvinder og nogle år senere er vindrosen uden træ. Virk-

Forrest ses den gamle Deutz-motor og bagerst BUKH-motoren. Foto: Uldum Mølle.

somheden Uldum Mølle blev mere og mere en foderstofforretning, forstået på den måde, at der blev etableret en silo inde i selve møllen med plads til 40 tons. Siloen var placeret på det gamle kværnloft, og de efterfølgende to lofter blev fjernet for at give plads. Materialet, som var afmonteret, blev lagt ud i siden af møllen – det er håndværk af den gamle skole. Schurmann kendte jo alt til fagets stolthed, og gemte hellere de gamle møllestenene, fremfor at smide dem væk.

Omkring 1960 blev der indkøbt en 28 HK BUKH dieselmotor, som blev placeret i motorrummet. Denne 2 cylindrede motor var blevet fremstillet i 1938 og havde i en del år stået på Roskilde Madrasfabrik, for senere hen at få nyt hjemsted, inden den kom til Uldum. Både BUKH-motoren og den gamle Deutz står stadig på møllen og kan i dag trække mølleriet på vindstille dage.

I løbet af 1960'erne og 1970'erne blev der lavet en vejstation med brovægt, det gamle pakhuis blev udbygget, der blev lavet en silo udenfor møllen og flere andre tiltag. Selve produktionen på møllen var ophørt, og nu fremstod den gamle mølle som en skygge af sig selv. I 1979 solgte Schurmann så møllen til Midtjysk Korn, men igen blev bolig og mølle skilt ad. Møllen blev i en årrække brugt som lager, men selve møllebygningen blev ikke vedligeholdt og forfaldt nu stærk.

Tre år senere – nemlig i 1982 – stod møllen ganske trist. Der var blandt nogle Uldum-borgere et ønske om at redde den gamle mølle fra totalt forfald. Derfor blev der indgået forhandlinger om køb af møllen – prisen blev forhandlet ned til 61.996,31.¹⁵ Ikke alle i byen troede på projektet. Under indsamlingen af penge til møllen var der flere, der tilbød en æske tændstikker, så møllen hurtigt kunne brændes af. Andre sagde tydeligt, at det aldrig kunne lade sig gøre. Men møllen blev til en selvejende institution – trods lidt modvind.

Møllen var bygget om med høje siloer, bl. a. med en stor silo op gennem møllen. Der var også tilføjet et par sidefløje til foderstoflager. Tagspånene var rådnet, og hatten var uden tækning og med rådne bjælker. Stjernehjulet var

skåret i 4 dele, kongeakslen i 2 og flere store jerntandhjul manglede, ligesom asketræstænderne var faldet ud af kronhjulet i hatten. Sølle så det ud.

Den selvejende institution Uldum Møllens første bilag var naturligvis købet af selve møllen. Foto: Uldum Mølle.

En af møllens gamle kværne som endnu maler mel. Foto: Uldum Mølle.

Heldigvis kunne alt laves, og heldigvis havde mølleren brugt 2 tandhjul til gelænder på den private fortrappe. Det store spidstandhjul i hatten var solgt til produkthandler Philmann i Nim, som ikke havde kunnet nænne at sælge det videre. Han forærede uden videre hjulet tilbage.

Herefter begyndte en ti år lang proces med at få fjernet de store siloer og brovægten. Selve møllen blev i første omgang gjort tæt. Langsomt men sikkert begyndte arbejdet at skride fremad. Med hjælp fra lokale, kommunen og ihærdige kræfter, lykkedes det at få nyt tag på møllen, nye vinger og bragt tingene i en stand, så den 23. maj 1992 kunne møllen åbne som museum.

Den sidste møller, Ove Schurmann, hjalp til i starten med at få projektet i gang, så man fik en kyndig hjælp. Men desværre afgik han ved døden som 72 årig i 1990. Til at lede den daglige drift af museet, vedligeholdelse osv. blev der i 1994 ansat en uddannet smed med hænderne rigtig "skruet på" – Jørgen Hansen hed han og havde bopæl i Uldum. Han fik gang i melproduktionen igen, noget som skulle øge indtjeningsmulighederne for møllemuseet. Efter nogle år med anden beskæftigelse vendte Jørgen tilbage til møllen og bestred jobbet som daglig leder/møller i en årrække. Senere er opgaven overdraget til Torben Olsen, som i 2017 blev afløst af den nuværende Jacob Hanquist Petersen.

Møllen drives i dag som et arbejdende møllemuseum, med salg af mel, formidling af den kulturhistoriske møllearv samt hjemsted for Uldum Kærs historie i fortid og nutid.

Uldum Mølle tilhører den sidste generation af en lang række af hollandske møller, som gennem århundreder er opført i Danmark – og repræsenterer en tid med driftudvikling af landbrugssamfundet i tiden umiddelbart før år 1900.

125-års jubilæet markeres på Uldum Mølle i løbet af sommeren 2020 – programmet kan læses på www.uldummolle.dk

Noter:

1. Horsens Folkeblad d. 17. august 1894
2. Forsikringsarkivalier på Uldum Mølle
3. Realregister til skøde og panteprotokol, 8a, Hesselballe, Uldum sogn.
4. Horsens Avis og Horsens Folkeblads beretninger i dagene efter branden.
5. Kopier i Uldum Møllens eget arkiv.
6. Horsens arbejderblad d. 6. september 1894.
7. Vejle Amts Folkeblad d. 30. november 1894.
8. Forsikringsarkivalier, Uldum Mølle arkiv
9. Vurderingsprotokol, Vejle Branddirektorat 1907-13. Da møllen var færdigbygget var højden 18 meter.
10. Vejle Amts Folkeblad d. 18. juli 1900
11. Lokalthistorisk Forening for Uldum sogn
12. Danske Møller, 1934.
13. Horsens Folkeblad d. 13. januar 1939
14. Horsens Folkeblad d. 18. juli 1940
15. Bilag n. 1, 1982 – Uldum Mølle Arkiv

Besat – de jyske kvinders 1864

AF MONIKA SØLTOFT

“Det er en stormfuld Aften, Jord og Himmel staar i et, og store Sneskyer flyver mod Vinduerne. Naar jeg ikke var saa modig en Kvinde, som Naturen nu engang har dannet mig til, kunde jeg godt lade mig skræmme og antage det for Masser af Tyskere, som stormede mod Ruderne; det lyder afskyeligt og Stormen hyler som Brøl af Vilde Sværme.”¹ Således skrev en ung lærerinde om sine følelser og oplevelser i krigen der begyndte i 1864s februarkulde, og som fik definerende betydning for den danske stat.

Hun var ikke alene – en række jyske kvinder, der oplevede krigen og besættelsen på nærmeste hold, skrev deres oplevelser ned. Disse krigsoplevelser har i vid udstrækning været overset i den almindelige behandling af 1864, og når kilderne er blevet husket er det primært som let kolorit, når soldaternes

Marie Halby.

og politikernes blodige og betydningsfulde historier skulle fortælles. Men de indeholder et bredt spektrum af menneskelige følelser, tanker og oplevelser – de fortæller historier om vrede, glæde, om identitet og indre og ydre konflikter, og giver os et anderledes og detaljeret indblik i livet under tysk besættelse i det lille år krigen varede.

Her vil fem borgerskabskvindes dagbøger og erindringer blive gravet frem, så deres historier kan blive genopdaget.

Den danske hær forlod forsvarsstillingen Dannevirke d. 5 – 6. februar, og jyderne afventede nu fjenden. Frygten for hvordan mødet med de tyske hære skulle blive og den tiltagende desillusion over den danske hærs chancer for at forsvare kongeriget, gjorde denne venten både bitter og angstfyldt. I en præstegård på den jyske hede boede fornævnte lærerinde. Som datter af en københavnsk embedsmand havde hun og søsteren ved faderens død taget plads langt fra hjemmet.² I præstegården blev det d. 12. februar besluttet, at hun skulle føre dagbog: "(...) i denne Tid, saa rig paa Tanker og Følelser, Haab og Frygt –",³ og som det første gengav hun den triste stemning i tiden omkring Dannevirkes rømning: "Her i Præstegaarden er ubeskrivelig Sorg; Søster Julie er her, og vi sad ved Middagsbordet, da Budskabet kom; vore Livretter, Suppe og Haresteg, dampede, men hvem kunde have Tanke for Bordets Glæder! Vi havde alle kun én Følelse, en dyb, isnende Sorg: vor Stilling tabt, Døren aaben for Fjenden!"⁴

Tilbagetrækningen fra Dannevirke var et hårdt slag for store dele af befolkningen. Der var en udbredt opfattelse af, at forsvarsværket spillede en central rolle i forsvaret af Danmark; en forestilling der var ude af trit med virkeligheden og havde rødder i skabelsen af en næsten mytisk opfattelse af grænsen for den danske nation.⁵ For familien i præstegården var det ikke blot tabet af et nationalt symbol – de vidste nu at der var en reel risiko for, at den tyske forbundshær ville nå deres hjem.

Krigen i Kolding og Vejle

Allerede d. 18. februar måtte beboerne i Kolding se deres hjem besat af preussiske styrker.

På under et døgn havde de danske tropper forladt byen, og tyskerne var rykket ind i stedet, og befolkningen måtte tage imod store fjendtlige indkvarteringer. I februarkulden var der omfattende behov for at få de mange

Agnes Gad. (Børkob lokalhistoriske Arkiv).

soldater indenfor i læ, og de blev stuvet sammen i alle byens huse og stalde. 25 årige Marie Halby, gift med købmand Halby, måtte håndtere chokket over invasionen, som hun i sin dagbog selv beskrev som “et frygteligt Øjeblik (...)”,⁶ og den indkvartering af 10 mand og en husarofficer i deres hjem, som hun nu pludselig skulle sørge for forplejning til: “Jeg købte ferskt Flæsk til Hvidkålsuppe til Soldaterne og mente den hellige Grav velforvaret (...)”⁷ Kort efter fik familien imidlertid yderligere 20 mand med deres løjtnant indkvarteret hos dem, og arbejdsbyrden på fru Halbys skuldre blev tilsvarende forøget. Efter en lang dags hårdt arbejde hvor hun havde forsøgt at tilpasse sig de nye vilkår og sørge for 30 fremmede mænd i hjemmet, fik hun pludselig at vide at familien skulle tage yderligere 12 mand i kvarter: “Saa havde vi 42. Det var ej underligt, at jeg gav mig til at græde.”⁸

I Vejle indtog østrigerne byen efter kampe d. 8. marts. Cathrine Fogtmann

blev inviteret op til den engelske ingeniør mr. Crowe, der logerede i broderens hus. Fra hans vinduer kunne de betragte kampene i byen. Da røgen var tyk i gaden, åbnede de et vindue, hvorefter en kanonkugle pilede Fogtmann om ørene.⁹ En 20 årig embedsmandsdatter fra byen skrev hvordan hendes fader ville have hende og moderen til at køre ud på landet, da kampene begyndte: "(...) men idet vi tog Tøjet paa, sprang der en Granat her lige udenfor paa Gaden. 14 Vinduesruder sønderloges, Gardinet hang i Pjalter, Vinduessprossen gik itu, og en stor Granatstump sprang ind i Dagligstuen. Hele Familien gik da efter Md. S.'s Anmodning ned i Kælderen, hvor vi stod i den rædsomste Angst og under den rædsomste Kanon- og Geværtorden."¹⁰

Da de østrigske tropper samme aften påbegyndte en plyndring af byen, havde kampene kostet adskillige militære og civile liv.¹¹ Utrygge over hvad første nat under fjendtlig besættelse ville bringe, valgte Cathrine Fogtmann og hendes familie at sove med tøjet på.¹² Husstanden fik 30 mand i kvarter i kølvandet på indtagelsen af byen. For beboerne i Vejle og Kolding blev det starten på opslidende år: Amtet var det område, der kom under størst pres fra den preussiske og østrigske hær.¹³

Krigen i præstegårdene

Hos 25 årige Agnes Gad i faderens præstegård i Gauerslund ved Vejle fandt den første indkvartering sted d. 18. marts. I præstegården forløb det langt mere fredeligt end hos familierne i de strategisk vigtige byer. D. 18. marts havde Agnes sat sig et øjeblik med sit sytøj, da det begyndte at vælte ind i præstegården med tyske tropper. Familien fik 10 menige og et par officerer i kvarter, hvilket var et beskedent antal i forhold til andre steder på egnen.¹⁴ Agnes skrev i sin dagbog: "At vi alligevel fik uhyre travlt, falder af sig selv. Folkene vare sultne og havde saa godt som ingen Mad med. Der maatte straks koges kaffe og skjæres Mad."¹⁵ Da præsten måtte tage på sygebesøg, var Agnes og Jomfru Hansen alene om at få indkvarteringen til at forløbe gnidningsfrit.

I præstegården på den jyske hede indfandt besættelsen sig først i slutningen af maj. D. 24. maj fik de at vide, at de skulle modtage en østrigsk officer med oppasser og 14 mand. Mellem d. 24. og 28. maj ankom deres indkvartering, for den 28. maj skrev lærerinden: "Nu er altsaa Huset fyldt med Tyskere, og hvad vi længe har ventet som noget forfærdeligt, er nu sket, og som det saa ofte gaar i Livet, nu vi er i det, er det ikke saa slemt."¹⁶ Præstegårdens

oplevelse af besættelsen blev aldrig så intens og udmattende, som den besættelse de overfornævnte kvinder oplevede i Vejle og Kolding. Forskellen på indkvarteringernes intensitet afspejler selve krigsforløbet. I den første periode foregik indkvarteringerne i og omkring de vigtige købstæder, efterhånden som de blev indtaget. Disse byer fungerede som logistiske centre hvorfra rekvireringer af forsyninger blev foretaget, og tropper blev sendt videre på kampagner. Hen på foråret, efterhånden som kampene lagde sig og i perioder med våbenhviler, blev soldaterne fordelt ud på større områder for at undgå en for stor koncentration af tropper i købstæderne. Det var i den preussiske og østrigske hærs interesse at lempe presset på byerne, og fordele tropperne og dermed også ansvaret for deres forplejning ud på befolkningen udenfor byerne, for at sikre et vedvarende underhold af tropperne såvel som kontrol med landområderne.¹⁷

Hverdag under besættelsen

Besættelsen var en direkte krænkelse af kvindernes hjem og privatsfærer, og pladsen til familieliv og daglige gøremål blev mærkbart reduceret.

Agnes Gad beskrev d. 9. marts de foranstaltninger familien foretog, mens de ventede på at modtage fremmed indkvartering: "Vi have nu travlt med at flytte sammen og gjøre Plads for den befrygtede fjendtlige Indkvartering. Sofie og jeg skulle ligge i den store gl: brune Seng ind i Tantes Værelse. Jomfruen inde hos Moder, Fader i Spisestuen, hvorfra Sofaen flyttes ind i Havestuen, hvor Fader har sit Archiev og de nødvendigste sager inde. – Maatte vi nu dog blot i Ro beholde dette Par Værelser og det ovenpaa, – ellers veed jeg virkelig ikke, hvorledes vi skulle ordne os?"¹⁸

Indkvarteringen umuliggjorde den type familieliv som kvinderne var vant til at opfatte som ideelle levevilkår. Ikke nok med at deres rum til familieliv blev indskrænket, de risikerede også konstant, at de mest intime dele af deres liv blev eksponeret for vildt fremmede mænd.

D. 31. marts skrev Agnes Gad hvorledes en natlig patrulje vækkede huset, mens Agnes søster var i færd med at klæde sig på, "(...) blev Døren stødt op; en Bajonet kom først ind: saa hele Gevæhret med samt Personen, der førte det (...) Det var fire Østrigere, som foregav at lede om "de Danske"¹⁹ Agnes konkluderede tørt, at de åbenbart dermed ikke mente damerne, og at de "trisede" af igen – men kun efter at have bestilt morgenmad til, når de vendte

tilbage kl. 8. Besættelsesmagtens adfærd udfordrede kvindernes følelser af sikkerhed, og havde et klart krænkende element over sig.

Krigen pressede kvinderne til at acceptere adfærd i hjemmet, der grundlæggende stred mod deres egne værdier. Marie Halby i Kolding oplevede d. 21. marts at være tvunget til at opvarte 7 østrigske husarer og en kvinde, der var engageret i et for hende åbenlyst uanstændigt forhold: "Saa, nu fik vi 7 østrigske Husarer og en Markentenderske. Hun havde mistet sin Mand (hvis hun har haft en) for en Uge siden og fulgte nu med denne Trup. Hvor hun gestikulerede og pjattede med dem. Vi kogte Suppe til dem. Hun spiste med dem; men det morsomste var, at da Husarerne om Aftenen samlede deres Tøj for at gaa til Ro i Halmen, tog hun sit og gik med dem, og det hele gik saa stille af, som om det ikke kunde være anderledes."²⁰

Med så mange fremmede mennesker i huset måtte kvinderne have særligt øje på deres ejendele, og de fleste af kilderne nævner omfattende tyverier. I købmandsbutikken hos hr. og fru Halby kunne tyverierne antage helt subtile former. D. 11. juli skrev Marie Halby om 6 preussiske soldater, som: "købte 1 Pund Smør, som de vilde betale naar de fik skillinget sammen dertil. Næste Morgen Kl. 5 rejste de uden at betale –"²¹ Tyverierne var præget af vilkårlighed. De var ikke organiseret fra centralt hold i den preussiske og østrigske hær, men var udelukkende begrænset af de enkelte officerers holdninger til, hvem der måtte berøves og hvordan.

Derimod var den omfattende rekvirering af heste, foder, fødevarer og vogne og beslaglæggelse af arbejdskraft organiseret af hærene.²² Rekvireringerne var et stort økonomisk tab for befolkningen, men Agnes Gads beskrivelse af overdragelsen af præstegårdens hest viser, at det også ramte ømme nerver i følelssystemet: "(...) Hvad der gik os Alle endnu nærmere til Hjerte, vores kjære gode røde Enspænderhest! – Jeg var nær ved at græde, da jeg saa de slemme Tydskere trække af med den. –"²³ Det siger sig selv, at berøvede ejendele ikke kun betød et tab af genstandenes værdi, men at det også betød tabet af genstande af affektionsværdi til en forhadet fjende og besætter.

Som direkte konsekvens af rekvireringerne og beslaglæggelsen af arbejdskraft steg fødevarerpriserne. Marie Halby skrev d. 26. februar: "Nu har vi skrabet vor Smørkrukke og maa købe til 3 Mark Pundet. Der kan jo ingen Bønder komme til Byen, jo nok ind, men ikke hjem igen."²⁴ Få uger senere, d. 15. marts, skrev Agnes Gad: "Mangel på Kjød og Fødevarer stiger naturligvis stadig. Her, midt paa Landet bydes rask 3 Mk: for 1 Pund Smør og 2 Sk for 1 Æg –".²⁵

Fødevarerknapheden og de deraf stigende fødevarerpriser var med til at besværliggøre hverdagen for den jyske civilbefolkning. Situationen skærpedes yderligere af de sygdomsepidemier der florerede i byerne: Både Marie Halby og Agnes Gad beskrev udbrud af tyfus i Kolding,²⁶ og Agnes beskrev tyfusudbrud, skarlagensfeber og blodgang i omegnen af Børkop.²⁷ Disse anstrengende forhold var de konsekvenser af krigen, civilbefolkningen måtte leve med fra det tidlige forår 1864 og frem til fredsftalen samme år i november.

Den militære virkelighed

At kvinderne i så høj grad accepterede disse omstændigheder, skal forstås i kontekst af besættelsesmagtens kontrol over de civiles fysiske sikkerhed. Ved første øjekast kan kvinderne ses som ualmindeligt beredvillige til at imødekomme besættelsesmagtens fordringer, men civilbefolkningens accept af tingenes tilstand havde rod i et grundlæggende uligevægtigt forhold. Civilbefolkningen befandt sig i et anstrengt krydsfelt mellem deres egne følelser, og den fjendtlige overmagt, de var tvunget til at føje.

Marie Halby beskrev flere gange, hvorledes den tyske besættelses militære karakter vakte bekymring hos hende. Natten mellem d. 7. og 8. marts afventede store dele af hæren i Kolding afmarch mod Fredericia, og Halby beskrev hvordan aftenen og natten forløb med plyndringer og ituslåede ruder, indtil: "Kl 3. blev de atter opstillede og stod saa tæt i Gaderne, at Pikkelhuerne og Geværerne hvert Øjeblik skrabede mod Ruderne."²⁸ Efter Dybbøls fald og Fredericias rømning kunne hun betragte våben blive fragtet igennem byen: "Det store Morderskyts er ogsaa passeret forbi vore Vinduer, og de arme Ægtbønder ved Vogne fulde af Bomber og Granater – og naar man saa véd, at de er bestemt for vore Landsmænd! Det er uhyggeligt!"²⁹ Halbys følelser af afmagt blev forstærket af de vedblivende danske nederlag. De var overladt til fjendens nåde, og måtte navigere situationen bedst muligt. Halby skrev med uro om konflikterne i deres købmandsbutik hendes mand og soldater imellem, når han ville afværge plyndringer eller modsætte sig indkvarteringer, familien ikke havde plads eller økonomi til.³⁰

Når soldaterne ikke opførte sig galant og venligt blev de civile mindet om besættelsens militære karakter. Den 20 årige kvinde fra Vejle beskrev d. 12. april, hvordan hun fandt ære i at møde den slags situationer med mod og fatning "(...) paa Kirkegaarden stod da opstillet 12 à 14 Prøjsere, som, idet

jeg lige kom forbi dem, lagde Geværet til Kinden, som om de vilde skyde; der stod en Løjtnant ved Siden af dem, men jeg var modig og gik ikke et Skridt hurtigere end før, og Prøjserne saå med Forbavselse efter mig; de mente vist, jeg skulde have løbet af Sted.”³¹

Venskaber på trods

I løbet af krigen opsøgte de tyske soldater civilbefolkningen for at etablere, om end midlertidige, venskabelige relationer.

Soldaterne søgte ikke kun adspredelse fra kedsomheden de oplevede i perioder med få kamphandlinger, men også for at undslippe de barske psykologiske forhold, der fundamentalt er forbundet med krigsførelse.³²

Især børnene i familierne blev meget hurtigt interessante for officererne, der legede med dem og bragte dem gaver. Guvernanten i præstegården kobled den østrigske hauptmanns interesse i præstens lille Hans med hans hjemve: “Han (...) har en lille Søn som Hans, derfor holder han saa meget af ham.”³³

I kvindernes dagbøger toner et billede af mennesket bag uniformen frem. Et menneske med hjem, familie, afsavn og behov for at have positive interaktioner med andre mennesker.

Marie Halby og hendes mand etablerede under krigen et venskab til løjtnant Friederich Dohnal. Han blev efter alt at dømme indkvarteret hos dem i april, og blev boende hos familien med enkelte afbrydelser frem til d. 7. august.³⁴

D. 12. april havde Marie Halby sin første samtale med ham, da han opsøgte hende for at hilse på husfruen: “Jeg blev meget overrasket, da sligt ikke var hændet før. Han gav sit Kort og sad her en lille Time, hvorpaa han anbefalede sig.”³⁵ Da han få dage senere opsøgte hr. og fru Halby igen, fortsatte selskabet til langt ud på aftenen.³⁶ Forholdet mellem familien og Dohnal kom hurtigt til at antage en varm venskabelig tone, og Halbys datter Magda blev løjtnantens øjesten: “Han holder saa meget af Magda og kommer daglig med Smaating til hende. I Dag har han spadseret med hende nede paa Pladsen.”³⁷ Da han d. 7. august forlod familien, skrev hun sørgmodigt: “Skønt han var her som Fjende, skal jeg altid tænke paa ham som en god Ven, for det fortjener han. Saa godt et Menneske har jeg ikke længe truffet paa.”³⁸

I præstegården på den jyske hede var det ikke kun præstesønnen Hans deres hauptmann fik et venskabeligt forhold til. D. 11. juni havde lærerinden

sin første samtale med ham, da han havde “fanget” hende i haven. Hun fandt ham “mageløs livlig” og “det var, som man tog Tappen af en Tønde, men naturligvis er det god Vin, som kommer fra Tønden. Han er vakker baade at se og høre paa, og Samtalen varede ikke kort (...)”.³⁹

Et uvenskabeligt venskab

Kontakten med den tyske besættelsesmagt kunne være ganske konfliktfuld. De tyske soldater var en del af den besættelses- og militærmagt, der truede civilbefolkningen på livet og var med til at forringe deres levevilkår. Men konflikten handlede om andet og mere end besættelsens byrde på civilbefolkningens skuldre. Krigen var som udgangspunkt en krig om national identitet i grænselandet mellem dansk og tysk, og det var særligt de kvinder, der havde en stærk nationalfølelse, der reagerede negativt på kontakten mellem den danske civilbefolkning og besættelsesmagten. Forestillingen om Danmark som en afgrænset nation var en forholdsvis ny tanke, der i løbet af første halvdel af 1800tallet greb landets uddannede borgerskab, og på sigt blev spredt ud til de øvrige dele af befolkningen. Selvom den nationale idé, i både Det Tyske Forbund og i Danmark, grundlæggende var udgangspunktet for de to slesvigske krige, vil det være forkert at antage at tanken var udbredt til den samlede danske befolkning, og endnu mere forkert at antage, at der på dette tidspunkt var enighed om, hvad det ville sige at være “danskisindet”. De jyske borgerkvinders dagbøger illustrerer dette.

Agnes Gad i Gauerlund var en overbevist nationalist, og dedikerede adskillige passager i sin dagbog til at beskrive fædrelandskærligheden eller manglen på samme hos de mennesker, hun var omgivet af. For Agnes var især kontakten med de tyske soldater med til at beskrive graden af patriotisme. Hun skrev om assessoren på Karensdal, at han var venskabelig med fjenden, men var også dybt forundret over, at han også græd ved beskeden om Dybbølstillingens opgivelse: “Jeg véed sandelig ikke, hvad man skal tænke om den Mand?”⁴⁰ For Agnes var kontakt med fjenden, udover hvad der var strengt nødvendigt, det samme som at forråde den danske sag. Hun havde kun ringe forståelse for andres ambivalens og lod aldrig sig selv skabe relationer til fjenden: “(...) disse haarde Tider lader En intet Minut glemme, at det er en Fjende man taler med.”⁴¹ For Agnes var der så godt som ingen formildnende omstændigheder, især hvis kontakten var romantisk eller seksuel. Kontakten mellem

tyske soldater og danske kvinder havde et særligt problematisk skær over sig. De danske kvinder kom hurtigt til at stå som symbol på den nationale ære, og intim kontakt med fjenden kunne dermed tolkes som det danskes symbolske underkastelse for det tyske. D. 2. oktober skrev hun: "Et Rygte vil endogsaa vide vor muntre Kusine forlovet med en Østriger; men det haaber jeg dog er Bagtalelse. At Elisa's Veninde, Frk. Otilia Møller i Holstebro er forlovet med en østrigsk Oberlieutenant er desværre en offentlig deklareret Skandale, som blandt Andre ogsaa vor Indkvartering roser sig af for os."⁴²

At Agnes langt fra var ene i sin kritik af unødigt kontakt mellem danske og tyske, ses i stort set alle kilderne. Under et besøg i Ribe skrev lærerinden med indignation om kontakten mellem danske kvinder og fjendens soldater, og iagttog hvordan byens kvinder koketterede for og gik til bal med fjenden. Hun konstaterede at "(...) det havde været Damerne til større Ære, om de havde siddet hjemme bag nedrullede Gardiner."⁴³ Hun vurderede, at kontakten mellem civilbefolkningen og besættelsesmagten burde holdes på et minimum. Denne grundlæggende holdning ændrede sig ikke, da hun kort tid efter stiftede bekendtskab med førnævnte østrigske hauptmann: Hun brugte anseelig energi i sin dagbog på at retfærdiggøre hvordan netop *deres* kontakt var acceptabel: han var østriger og ønskede ikke at deltage i krigen, han blev aldrig inviteret ind i deres stue, og var i det hele taget en høflig og net mand.⁴⁴

For lærerinden som for Gad var kontakten grundlæggende upatriotisk og krævede omfattende forklaring, når den foregik.

Men denne opfattelse af hvor grænsen gik, blev langt fra delt af alle. Marie Halby havde både et nært venskab til Dohnal, og nærede dybe patriotiske følelser. D. 19. april, dybt rystet over Dybbøls fald, udtrykte hun bittert: "Aah, hvor jeg ønsker ondt over Prøjsjerne. De er til evig Tid vore værste Fjender."⁴⁵ Det var ikke muligt at slå en lige streg for, hvor grænsen for kontakt mellem civilbefolkningen og besættelsesmagten gik. Problemstillingen afspejler i hvor høj grad, der var tale om en dybt subjektiv vurdering af hver enkelt situation og person, hvorfor sondringerne mellem passende og upassende i dagbøgerne konsekvent ikke stemmer overens med hinanden. For den ene kvinde gik grænsen ved døren til stuen, for den anden var grænsen karakteriseret af nultolerance, og den tredje forholdt sig først og fremmest til manden bag uniformen.

Østrigske soldater i Vejle 1864. (Vejle Stadsarkiv).

Krigens afslutning

Da det blev november var krigen forbi. En fredsaftale blev underskrevet i Wien og med afståelsen af hertugdømmerne, blev Danmark til en amputeret lilleputstat. I dagbøgerne ebbede skriveentusiasmen ud hen ad vejen. Nyhedsværdien forsvandt, de tyske tropper blev faste gæster og den flammende patriotisme blev erstattet af hverdagens misfornøjelse. Da de forbundstyske tropper forlod de jyske byer og gårde, greb kvinderne atter deres penne for at gøre status over årets oplevelser. Ved krigens afslutning skrev lærerinden fra præstegården: “Saaledes endte altsaa denne Krig, som har kostet saa meget dyrebart Blod, saa mange Taarer, og ak! saa megen Skændsel, thi at Forræderi har været iblandt vort Folk, derom haves ingen Tvivl, siger de, som har Indsigt, og denne ulykkelige Tid vil staa med sorte Pletter i vor Historie. (...) Jeg kan ikke taale at synge Fædrelandssange eller sligt; det er saa skærende – naar vil Danmark forvinde det? For Øjeblikket har man en Følelse, som vil det aldrig forvindes. –”⁴⁶

Kvindernes nedskrevne oplevelser og tanker giver et spændende indblik i hverdagen under tysk besættelse, og giver os en anderledes fortælling om krigen i 1864. Kvindernes dagbøger fortæller om mødet med fjenden på tæt hold, invasionen af private hjem, beslaglæggelsen af kvindernes huslige arbejdskraft, de økonomiske konsekvenser krigen havde på den enkelte familie og det pres familierne igennem krigen levede under. Men de viser også elementer af den spænding og den interesse der kunne opstå i mødet med fjenden, om de relationer der kunne opbygges og om de modstridende følelser situationen vakte i civilbefolkningen. Tematikker som fortjener at blive set og husket, når vi forsøger at forstå krigen i 1864.

Forfatteroplysninger:

Monika Søltoft er cand. mag. i historie fra Københavns Universitet 2018.

Hun beskæftiger sig med forestillinger om køn og identitet i krig, og arbejder med særligt fokus på krigen 1864.

Bibliografi:

Antologier:

Hering, Rainer; Schultz Hansen, Hans; Imberger, Elke: *1864 – Menschen zwischen den Mächten, 1864 – mennesker mellem magterne*, Ladesarchiv Schleswig-Holstein & Rigsarkivet, Åbenrå 2015:

Elmer Jørgensen, Steffen: "Et amt i krig – administrationen, civilbefolkningen og besættelsesmagterne i Vejle Amt i 1864." s. 287-367.

Monografier:

Adriansen, Inge: *Nationale Symboler i Det Danske Rige 1830-2000 Bind II Fra undersætter til nation*, Museum Tusulanums Forlag 2003.

Goldstein, Joshua S.: *War and Gender; How Gender Shapes the War System and Vice Versa*, Cambridge University Press 2001.

Kilder:

Fogtmann, Cathrine: Minder fra Vejle 1864, i *Vejle amts aarbøger 1907*, Vejle amts historiske samfund, København 1907.

Gad, Agnes: *Dagbog 1864*, Børkop lokalhistoriske arkiv, 1864.

Halby, Marie Louise Sofie & Eliassen P.: "En Dames Dagbog fra 1864; billeder fra Kolding med indledning og noter af P. Eliassen", i *Vejle amts aarbøger*, Vejle amts historiske samfund, København 1923-24.

Larsen, Karl: *Under vor sidste krig; samtidige Dagsbogsoptegnelser og Breve fra Mænd og Kvinder af alle Stænder*, Gyldendalske boghandels forlag, Kjøbenhavn 1897: "I en Præstegaard paa Jyllands Hede", s. 44-101. "Mellem Fjender i Vejle", s. 149-172.

Noter:

1. Larsen: 1897, s. 44.
2. Larsen: 1897, Forord.
3. Larsen: 1897, s. 44.
4. Larsen: 1897, s. 49.
5. Adriansen: 2003, s. 206-208.
6. Halby; Eliassen: 1923-24, s. 25.
7. IBID
8. Halby; Eliassen: 1923-24, s. 27.
9. Fogtmann: 1907, s. 137-138.
10. Larsen: 1897, s. 152. Kvinden er anonymiseret i Larsens udgivelse.
11. Fogtmann: 1907, s. 137-138.
12. IBID
13. Jørgensen: 2015, s. 317.
14. Gad: 1864, 18. marts.
15. IBID
16. Larsen: 1897, s. 85.
17. Jørgensen: 2015, s. 320.
18. Gad: 1894, 9. marts.
19. Gad: 1864, 31. marts.
20. Halby; Eliassen: 1923-24, s. 55.
21. Halby; Eliassen: 1923-24, s. 83-84.
22. Jørgensen: 2015, s. 318.
23. Gad: 1864, 18. juli.
24. Halby; Eliassen: 1923-24, s. 37.
25. Gad: 1864, 15. marts.
26. Halby, Eliassen: 1923-24, s. 62; Gad: 1864, 1. august.
27. Gad: 1864, 14. september.
28. Halby; Eliassen: 1923-24, s. 45.
29. Halby; Eliassen: 1923-24, s. 73.
30. Halby; Eliassen: 1923-24, s. 54.
31. Larsen: 1897, s. 158.
32. Goldstein: 2001, s. 253; 254; 258; 259.
33. Larsen: 1897, s. 86.
34. Halby; Eliassen: 1923-24, s. 64.
35. Halby; Eliassen: 1923-24, s. 65.
36. Halby; Eliassen: 1923-24, s. 77.
37. IBID
38. Halby; Eliassen: 1923-24, s. 87.
39. Larsen: 1897, s. 90.
40. Gad: 1864, 20. april.
41. Gad: 1864, 3. maj.
42. Gad: 1864, 2. oktober.
43. Larsen: 1897, s. 83.
44. Larsen: 1897, s. 86, s. 97, s. 83.
45. Halby; Eliassen: 1923-24, s. 68.
46. Larsen: 1897, s. 100.

Nyt fra historien

Historisk Samfund for Sydøstjylland opfordrer hvert år arkiver og museer til at fortælle om nogle af deres aktiviteter i årets løb eller en god historie baseret på deres samlinger. I de nuværende store kommuner har lokalområder ofte ekstra brug for huskekräften blandt de lokalhistorisk interesserede, og det er håbet, at fortællingerne kan bidrage til inspiration og udveksling af erfaringer mellem de lokale arkiver og museer.

Brædstrupegnens Hjemstavnsforening

Brædstrupegnens Hjemstavnsforening rummer tre vidt forskellige typer aktiviteter, nemlig gårdmuseet Stjernholm, Skanderborgvej 1, Nim, 7 km fra Brædstrup – samt Frihedssamlingen og Lokalhistorisk Arkiv, som begge har til huse i det gamle tinghus, Østergade 9, Brædstrup. Alle afdelingers aktiviteter kan ses på www.braedstruparkiv.dk

Stjernholm Museet har sommeren over løbende udstillinger af vidt forskellig art og slutter sæsonen 2019 med Store Æbledag, søndag den 29. september kl. 11-16 samt Museumsjul lørdag-søndag den 23. og 24. november kl. 11-16.

Frihedssamlingen, der drives af Hjemmeværnet, har til formål at indsamle våben, effekter og litteratur fra 2. verdenskrig, fra modstandsbevægelsens tid og virke. Samlingen befinder sig i de gamle fængselsceller på Tinghuset. Se åbningstider på nettet.

Lokalhistorisk Arkiv: I de historiske rammer i den gamle retsbygning indsamler og registrerer vi fotos og arkivalier fra hele det gamle Brædstrup-område. Åbningstider hver torsdag undtagen helligdage kl. 13.30-18. Ved særlige lejligheder holdes åbent hus, når der er andre arrangementer i huset. I

november 2018 udkom endnu et årsskrift i den ubrudte række siden 1987, og denne gang var emnerne følgende: Brædstrup Sygehus' sidste tid; Fortællingen om Karl Salomonsen og hans store familie i Sdr. Vissing; Østjysk Visefestival i Brædstrup; Hem, en lille landsby syd for Mossø 1784-1929; 'Luftskipper i VOH (Vestbirk Oplands Højspændingsanlæg); Rovmord i Træden Skov; samt udgravninger på Vissing Klosters tomt. Herudover forord ved Preben Norup, begivenheder i Brædstrup-området samlet af Brædstrup Avis og endelig lidt om foreningen ved formanden.

Kontakt:

Brædstrupegnens Hjemstavnsforening, Østergade 9, 8740 Brædstrup.

Mail: hjemstavn@mail.dk

Else Bundgaard, sekretær. Mail: elsebundgaard@outlook.dk, tlf. 75 75 18 63.

Egtved Lokalhistoriske Arkiv

Siden udgivelsen af Lokalhistorie fra Sydøstjylland 2018 er der sket en hel del i Egtved.

Egtvedpigens identitetskrise fortsatte, idet to geologer fra Aarhus Universitet hævdede, at det nyligt germaniserede nationalklenodie alligevel kunne være en lokal født pige. Tyskerne havde ellers i begejstring taget imod germaniseringen og kvitteret med den tyske billedkunstner Udo Wûrtenbergs interessante træsnitudstilling om Egtvedpigens 'Adela' på Egtved Museum i Fest- og Kulturugen.

Sørgeligt var det, da Egtved Posten lukkede sit kontor på Aftensang 4. Så var det mere opmuntrende, da den arkæologiske udgravning i forbindelse med udbygningen af Egtved Kirkehus førte til interessante vikingefund.

Egtved kunne desuden den 1. december 2018 fejre en særlig 90 års fødselsdag. I 1907 vedtog Egtved Menighedsråd at arbejde for at få opført et alderdomshjem. Men den næste snes år skete der intet. Først da den energiske læge Frode Wurring og Egtved Borgerforening trådte til, begyndte man at virkeliggøre tanken om et alderdomshjem. En stor basar blev afholdt, og pengegaver på i alt 7.000 kroner blev skænket. Man henvendte sig til Egtved Sogneråd, der var villig til at opføre hjemmet. Grunden med bygninger og inventar kostede ca. 50.000 kroner. De Gamles Hjem stod færdigt i 1928, og indvielsen fandt sted den 1. december 1928. Der var plads til 20 beboere.

Blandt de indbudte gæster ved indvielsen var amtmand, kammerherre Valløe, der oplyste, at han aldrig før havde været til indvielse af et alderdomshjem. I sin tale gav han udtryk for, at "den offentlige Forsorg har baade lys- og skyggesider. Børnene kan ofte vælte Ansvaret af sig og lade det offentlige overtage Forsørgelsen af deres Forældre, ligesom adskillige kan fristes til for tidligt at lægge Hænderne i Skødet; men hvor Forsorgen fra det offentliges Side virker, som den skal, er der kun godt at sige, om at der ydes Hjælp." Han udtrykte håb for, at det smukke hjem ville blive til glæde og gavn for Egtved Sogn.

I 1972 blev der opført en tilbygning, så der blev plads til 24 beboere. I 1982 blev der tilbygget yderligere, således at De Gamles Hjem nu blev omdannet til et plejehjem med plads til 43 beboere. Socialudvalget bad beboerne om at

De gamles hjem i Egtved.

komme med forslag til et nyt navn, og blandt forslagene blev navnet 'Plejecenter Egetoft' valgt.

I 2005 blev Plejecenter Hejlskov opført, og beboerne kom fra Egetoft, der blev omdannet til aktivitetscenter med navnet Egetoft Aktivitet og Træning. Siden er der i årenes løb oprettet et stort antal aktiviteter baseret på frivillige som tovholdere og med personalet som igangsættere og koordinatore og med stor deltagelse af efterlønsmodtagere, pensionister og 60+ borgere i Vejle Kommune.

Som kammerherren håbede, har det smukke hjem været til glæde og gavn for Egtved Sogn og er det i højeste grad stadigvæk.

Egtved Lokalhistoriske Arkiv har nydt stor glæde af donationer fra Velux Fonden og Super Brugsen i Egtved til en ny bærbar computer. Dagens to læsesalsvagter kan nu arbejde på hver sin computer, hvilket giver en mere flydende arbejdsgang på arkivet.

I februar 2019 åbnede vi en udstilling i forhallen på Roberthus med fotos fra 2004 af Egtveds forretninger og virksomheder. Der er sket meget på disse blot 15 år.

I 2018 tog Egtved Lokalhistoriske Arkiv imod 38 afleveringer. Den største aflevering havde desværre en sørgelig baggrund. Jysk Fynske mediers beslutning om at lukke Egtved Postens kontor i Egtved betød, at avisen donerede deres avissamling og en stak vejvisere til arkivet. I alt ca. 12 hylde meter, hvilket fyldte en del af hullerne i vores avissamling. Der er dog fortsat store huller i de første mange årgange.

Egtved Posten fortsætter heldigvis med at udkomme, og vi håber, at nedskæringen ikke vil få al for stor betydning for avisens dækning af lokalområdet. Avisen er jo en helt essentiel historisk kilde til dagligdagshistorien i gl. Egtved

kommune. Egtved Posten er også en uvurderlig hjælp til lokalhistorien, idet den bringer indlæg og artikler fra lokalarkiverne. Vores gode samarbejde med avisen er fortsat i 2018 med en lille håndfuld artikler og indlæg.

44 gæster har besøgt vores læsesal i 2018 mod 31 besøgende i 2017. De fleste er kommet for at aflevere materiale. Ni forespørgsler er det blevet til, hvilket er over en halvering i forhold til 2017, hvor vi havde 26 forespørgsler. Til gengæld har vi haft 4.889 unikke visninger på arkiv.dk. I 2017 havde vi 774 unikke visninger.

Arkivet fortsætter med samme bemanning i 2019. Arbejdsopgaverne vil være arbejde med at ompakke og omregistrere alle de gamle A-registreringer, der ikke lever op til nutidens krav, artikelregistreringer fra arkivets ældste årgange af Egtved Posten samt registrering af gamle billeder i Arkibas m.m.

Kontaktoplysninger:

Egtved Lokalhistoriske Arkiv, Roberthus, Tybovej 2, 6040 Egtved.

Email: egtved-arkiv@vejle.dk

Åbningstid: torsdag 13-16.

Egtved Museumsforening

Året 2018 har været et godt og aktivt år for Egtved Museumsforening med mange arrangementer

Aktivitetsdagen den 15. februar på Egtved Museum var årets første. Dagen blev afviklet i samarbejde med Handelsforeningen. Tilbuddene var mange, og børnene kunne prøve deres kreative evner ved aktiviteter som f.eks. stenmaling, håndvævning, garnkunst, nålefiltning og snitning af pilefløjter. Der var også ansigtsmaling, hvor børnene selv fik lov til at bestemme, hvilket dyr eller menneske, de gerne ville ligne. Det resulterede i mange flotte resultater.

Rigtig mange børn deltog i arrangementet sammen med forældre/bedsteforældre. Mens børnene var kreative, kunne de voksne få genopfrisket deres historiske kundskaber ved at besøge museets udstillinger.

Onsdag den 14. marts blev der afholdt ordinær generalforsamling på Højvang. Peter Matthesen valgtes som dirigent, og generalforsamlingen blev gennemført under hans kyndige ledelse.

Carl Christian Thomsen, Kurt Schmidt, og Hans Jørgen Ladefoged samt bestyrelsessuppleant Kjeld Vestergaard blev alle genvalgt.

Ved den efterfølgende konstituering fik bestyrelsen følgende sammensætning:

Formand: Hans Jørgen Ladefoged

Næstformand: Carl Christian Thomsen

Kasserer: Ingeborg Matthesen

Sekretær: Ingeborg Matthesen

Bestyrelsesmedlemmer: Hans Jørgen Hjort, Hanne Iversen, Finn Laursen og Kurt Schmidt

I forbindelse med kulturugen 2018 havde udstillingsudvalget lavet en flot udstilling, der viser hvordan arbejdet i landbruget foregik i begyndelsen af 1900 tallet. Illustreret gennem udstilling af mange landbrugsmaskiner og fine plancher.

Den 5. maj blev Egtvedpigens dag afholdt for 6. gang i samarbejde mellem Egtved Museum og Handelsforeningen. Vejles borgmester Jens Ejner Christensen holdt åbningstalen, hvor han bl.a. kom ind på frivilligheden og dens

betydning for lokalsamfundet. Efter åbningstalen var der rig mulighed for at se de mange salgsboder og udstillinger. Som et nyt indslag var der “byting”, hvor byens borgere kunne komme og få en snak med eller stille spørgsmål til mange af byrådspolitikerne fra Vejle byråd.

Egtvedpigens dag var begunstiget af flot sommervejr, som fik rigtig mange mennesker til at komme.

I hele museumsforeningens historie er Sankthans Aften blevet fejret med sammenkomst og bålafbrænding på engen foran Højvang. 2018 vil gå over i historien som det år, hvor denne tradition var ved at blive brudt for første gang i museets historie. Sommeren startede allerede i maj, og da der samtidig ingen nedbør kom i hele perioden frem til Sankt Hans, blev der indført afbrændingsforbud – gældende for hele Vejle Kommune. Bare 8 dage før Sankt Hans forbarmede vejrguderne sig. Den forløsende regn kom, så aftenen kunne gennemføres som vanligt. Inden bålet blev tændt holdt Dan Arnløv Jørgensen, Vejle båletalen. Igen i år var der, selv om museumsforeningen skulle konkurrere med byfesten i Egtved, god tilslutning.

Torsdag den 18. oktober blev der afholdt børnedyrskue på Egtved Museum i samarbejde med dyrlægerne i Egtved, handelsforeningen og Egtved Museumsforening. I år var der tilmeldt 19 dyr. Flot tilslutning. Dyrene blev bedømt og børnene belønnet med diplomer og rosetter.

I nordfløjen var der forskellige aktiviteter for børn, hvor de kunne bruge deres kreative evner.

Som altid var der stor interesse for at få en køretur med museets Allgaier Porche, forspændt en af museets gamle vogne. Det var en rigtig god dag i det flotte efterårsvejr.

Traditionen tro blev der afholdt julemarked lørdag den 8. og søndag den 9. december på Højvang. Vejret var på ingen måde det julevejr, man ønsker i forbindelse med jul. Gråt, trist og regnfuldt. Alligevel var det samlede besøgstal fint. Museet var åbent. I smedjen arbejdede smeden, og de besøgende fik indblik i, hvordan dette håndværk blev udført i gamle dage. På gårdspladsen kunne der købes juletræer, og i Nordfløjen var der arbejdende værksteder og boder, hvor håndlavede ting kunne købes. Museumscafeen havde også mange besøgende. Der var godt salg af gløgg, friskbagte æbleskiver, vafler og kaffe. Der var begyndende julehygge blandt gæsterne.

De mange besøgende i cafeen og overskuddet fra tombolaen genererede pænt overskud til museet.

Torsdag den 14. februar i vinterferien var der igen inviteret til aktivitetsdag

på museet, hvor mange kreative aktiviteter, som f. eks. ansigtsmaling, nålefilting, garnkunst og stenmaling, kunne prøves. De historisk interesserede kunne få en rundvisning på museet. Sammen med frivillige, der stod for aktiviteterne, fik de mange besøgende en fantastisk dag. Når gæsterne trængte til en fortjent lille pause, kunne de i cafeen nyde en gratis forfriskning. Arrangementet blev afviklet i samarbejde mellem Museums- og Handelsforeningen.

Ud over disse aktiviteter, har vi også haft åbent på museet lørdag, søndag og helligdage fra påske til udgangen af august. I alt 59 åbningsdage. Ca. 500 gæster har besøgt museet i sæsonen 2018. Der ud over er der en del grupper, foreninger og skoleklasser, som har fået rundvisning på museet af vores frivillige rundvisere.

Vil I vide mere om museet og kommende arrangementer, kan I besøge vores hjemmeside [www. Egtvedmuseum.dk](http://www.Egtvedmuseum.dk)

Til sidst en stor tak til alle for gaver til julemarkedets tombola og andre aktiviteter. De mange frivillige hjælpere, udstillingsudvalg og bestyrelse for deres indsats for museet i årets løb.

Uden jeres bidrag og frivillighed intet museum.

Hans Jørgen Ladefoged

Hjortsvang Museum

“Jeg er en hader af store ord og stærke drikke”

I det forgangne år 2018 har vi på Hjortsvang Museum haft fornøjelsen af at fejre stuehuset på “Vroldgaards” 200-års fødselsdag. I forbindelse med festligheden, præsenterede det lokalhistoriske arkiv på museet en udredning af gårdens ejerforhold, herunder ophavsmanden til festivitassen, gårdejer Morten Jensen af Hjortsvang.

Han overtog den 2. oktober 1813 Vroldgaard, og ægtede samme måned den tidligere adkomsthaver enken Marie Christensdatter. De to ægtefolk fik sammen 2 børn, Anders født 1814 og Jens født 1817. Et halvt år efter den sidstes fødsel i 1817 døde Marie, og Morten Jensen foretog skifte med sine børn.

Morten Jensen levede dog ikke længe som enkemand, idet han giftede sig igen i Hammer kirke den 2. maj 1818 med Karen Christensdatter, døbt 5/5 1785 og datter af Christen Jensen i Hage. Samme år igangsatte han opførelsen

Stuehuset 100 år efter opførelse. Piblingetræet i forgrunden er af samme årgang som huset.

af det nye stuehus på Vroldgaard, der i modsætning til det gamle hus, der var nordvendt, blev placeret sydvendt, så opholdsrummene virkelig kunne drage nytte af dagslyset.

I dette sit 2. ægteskab fik Morten Jensen nu 3 børn. Jens, Christen og Anne Marie. Den sidste født den 26. december 1824. Specielt denne datter er der knyttet en speciel anekdote til:

Ved hendes barnedåb i Linnerup Kirke var en af fadderne ungarl Niels Martinussen fra Linnerup, der sammen med sin bror Anders deltog i dåbsfestligheden. Anders Martinussen, der på det tidspunkt var 27 år, blev fascineret af dåbsbarnet, og fremsagde i et øjeblik plaserlig¹ begejstring udsagnet “Denne pige vil jeg giftes med!”. En udtalelse festdeltagerne måske ikke antog for særlig kløgtig og valid, men alligevel en forudsigelse, der blev en realitet, idet brylluppet stod i Linnerup Kirke den 19/9 1846. Han var da 49 og hun 22 år.

Anders var søn af Barbara Andersdatter og Martinus Nielsen i Linnerup, og han overtog sit fødehjem “Grøndamsgaard” den 13. april 1844. Begge forældre forblev som aftægtsfolk på gården til deres død. Om Anders Martinussen hele sin ungdom igennem har gået og ventet på, at pigen skulle blive giftefærdig, skal være usagt. Grunden kunne måske i stedet være meget stærke familieband i slægten fra Linnerup. Folketællingen 1845 fortæller da også, at der foruden de gamle forældre var 5 ugifte voksne børn i alderen fra 29 til 49 fastboende i hjemmet i Linnerup.

Først efter moderens død i 1846 skete der forandringer. En datter blev gift, og der blev plads til en ung kone. Anne Marie rykkede ind og blev kone og madmor på gården.

Historien om Anne Marie og Anders’ giftermål er selvfølgelig enestående. Men også Anders’ meriter i sit liv på fødegården er enestående. Gennem beretninger nedskrevet af sønnen fra en af nabogårdene – Jens Johansen – får vi

Folketælling 1845: Linnerup By (Arkivalieron-line.dk)

et indtryk af det usædvanlige menneske Anders Martinussen. Beretningerne er samtidige, så vi kan betragte dem med rimelig grad af troværdighed.

Jens Johansen skriver: *“Anders Martinussen i Linnerup busker jeg ikke ret tydeligt. Det står for mig, at jeg engang fulgtes med ham ude på gårdspladsen, og at det var en stor, bred og noget duknakket mand, men jeg har hørt en del beretninger om ham. Han var vist en jævn solid bonde, og en god husbond var han også. Sine karle havde han ofte i en lang årrække. Peder Tærsker fra Aale var der i 7 år og en anden i 22 år. Det, der karakteriserede ham mest, var dog hans fenomenale styrke”*.²

Herefter genfortælles en række pragtfulde historier om Anders Martinussen, som giver et billede dels af manden, men også det liv, der levedes i landsbyerne Linnerup og Hjortsvang.

Anders var musikalsk, og det var ham, der leverede musikken ved førnævnte dåbsfest for sin senere hustru. Han havde også forretningstalent. Han begyndte tidligt at handle med stude, men måtte, mens faderen levede, tillige passe arbejdet på fødegården, selvom han ofte var kommet træt hjem sent dagen i forvejen på grund af studehandelen.

En dag havde de gang i hjemkørsel af hør, der skulle forkes ind gennem en gjævling³ over kostalden. Anders havde kørt høvognen så skødesløst til, at den stod et lille stykke fra huset med bagenden. Hans far Martinus, der forkede af, knurrede lidt over, at Anders ikke kunne køre vognen ordentlig til. Anders sprang da ned fra høløftet og gik om til vognens bagende. Han satte ryggen under vognen og løftede hele læsset ind mod huset. Hans far, der fortalte hændelsen til en bekendt, sagde: “A’ bløw da hiel sær ve’ed”. Han vidste jo godt nok, at han havde en stærk søn, men en sådan kraftudfoldelse var jo helt overmenneskelig.

Anders havde en lille rød hest, som han red på til markederne. Den kunne han løfte fra jorden, når han red gennem fødegårdens port ved at fatte med hænderne om porthammeren og løfte hesten med benene.⁴ Om denne erindring er pålidelig, kan man kun gisne om, idet beskrivelsen tilforladeligt ligner St. Steensen Blicher’s samtidige beskrivelse af herremanden på Aunsbjerg Jørgen Marsvin i novellen “De tre Helligaftener” fra 1841.

Da Anders engang red over den øde hede på vej til Vorbasse Marked, blev han antruffet af to landevejsrøvere. Den ene greb fat i hestens hovedtøj, og den anden greb fat i Anders’ ben for at trække ham af sadlen og ned fra hesten. På disse rideture medbragte Anders altid en kort knortekæp, og med den slog han den ene røver i hovedet, mens han med sporen gav den anden røver, der havde fat i benet, en ridse. Begge røvere slap deres tag og flygtede, og Anders

slap derved fra dem. Han genkendte dem begge dagen efter på markedet på skaderne efter det mislykkede angreb.

Da han en anden gang på hjemturen fra et marked red forbi et ensomt beliggende hus, kom der en mand ud fra huset og spurgte, hvad klokken var. "Det skulle en snarere spørge dig om, der kommer lige indefra" svarede Anders og sporede hesten, for at få manden, der nok interesserede sig mere for "katten" end for klokken, på afstand. På den tid brugtes ikke pengesedler, men sølvmonter man havde i en stor pung, der kaldtes en "kat", og som enten var fastspændt til sadeltøjet, eller blev båret af en rem spændt om livet på handelsmændene. Disse katte kunne jo være både omfangsrige og tunge, og kunne nok være en fristelse for ugerningsmænd. Det var derfor også almindeligt, at to handelsmænd gik sammen og fulgtes ad på turene til markeder rundt omkring. Anders Martinussen handlede således også sammen med flere.

En tid handlede han sammen med Holger fra Dalsgaard ved Sønderdal i Klovborg. De rastede på vej fra et marked i en landevejskro, hvor skænkestuen var fyldt godt op med handelsfolk fra nær og fjern. En af gæsterne råbte, så det kunne høres i hele skænkestuen, at hvis der var en derinde, der kunne lægge ham hans arm mod bordet, ville han give en omgang til hele selskabet. "Det skulle du prøve Anders, for du kan jo gøre det" sagde Holger, men Anders forsøgte at undvige opfordringen. Til sidst lod han sig overtale, og lagde da mandens hånd mod bordet og tjente omgangen til selskabet.

Et bevis på Anders Martinussen's enorme styrke blev atter demonstreret på et marked, hvor Anders' nabo Jens Laursen fra gården "Ballehøj" var blevet beruset, og var ved at komme i klammeri med nogle andre berusede markeds-gæster. Jens Laursen, der var en kraftig mand, sad indeklemt mod væggen med sine modstandere ved siden af sig til begge sider. Anders Martinussen, der ville have ham med hjem, rakte da ind over bordet, tog fat i skuldrene på Jens Laursen og løftede ham over bordet til den frie side, på trods af mandens vægt på næsten 100 kg.

Handelsmændene var generelt ikke så fint klædte dengang, og alt tyder på, at Anders ikke sled på stadsklæderne, når han tog på marked. Før han fik den lille røde ridehest, spadserede han til markederne. Når han skulle på markedet i Viborg, gik han aftenen før. Han var engang inde i en kro for at få noget mad. Han spurgte så kromanden, om nogle kendte studehandlere var kommet forbi. Kromanden sagde da: "Du vil måske gerne have nogle stude at trække med". Anders, der var klædt i en islandsk striktrøje, der gik ned og dækkede over pengekatte, svarede, at det ville han da helst. Da han dagen

efter kom trækkende med en stor kobbøl stude, var han igen inde i kroen og ville købe noget reb. Folk brugte dengang hjemmelavet reb, der var flettet af gyvel til at trække stude til marked med, og det holdt naturligvis ikke så godt, når studene skulle kobles sammen. Kromanden ville da vide, hvis studene var. "Det er mine" sagde Anders. "Så har jeg taget fejl af dig" sagde kromanden beklagende.

En dag var Peder Tærsker med Anders til marked for at hjælpe med at trække studene hjem efter handelen. De gik ind på en beværtning, for at få noget at spise inden hjemturen. Der var mange andre handelsmænd, der fouragerede inden deres afrejse. På disse markeder kom der folk fra vidt forskellige egne af Jylland, og ved samtaler og handler indledtes mange bekendtskaber og undertiden endda venskaber, der aldrig blev glemt. Der sad så et par mænd, der talte om ægteskabsplaner mellem den enes søn og den andens datter. De var blevet enige om, hvor stor medgift såvel brud som gom skulle have med fra hjemmene, men den ene udtrykte nu betænkelighed ved, hvorvidt det kunne gå, at de to ægtefolk aldrig havde set hinanden før giftermålet. Manden spurgte nu Anders Martinussen, der sad ved siden af og havde hørt ægteskabsaftalen, om han mente, det kunne gå.

Anders svarede: "Det skal nok gå. Jeg købte forleden en stud i Viborg og en i Salten. De gik godt sammen, selvom de aldrig havde set hinanden før". Selvfølgelig var svaret en morsomhed, men den dækkede sikkert meget godt Anders' syn på den sag. På den tid var det mest almindelige synspunkt, at det var vigtigt, at de unges økonomiske forhold var så betryggende som muligt om ikke det vigtigste. De ægteskaber, der var stiftet fornuftsmæssigt, holdt sandsynligvis lige så godt som de følelsesmæssigt indstiftede. Forelskelse og kærlighed eksisterede naturligvis også på landet i 1800-tallet, men kom i anden række.

Ordsproget siger: "Man skal finde sig en kæreste i et dejtrug, ikke i en springdans".⁵ Pardannelsen var i høj grad bestemt i forhold til gårdens drift mere end i forhold til ægtefolkenes personlige følelser.

Anders Martinussens far var ikke begejstret for den studehandel sønnen drev, og var også utilfreds med, at studene åd græsset fra gårdens besætning. Anders købte da et stykke jord på 30 tdr. land i Klovborg, hvorpå han græsede studene. Da mosen, der var ejet af Linnerup og Klovborg lodsejere i fællesskab, skulle udskiftes og opdeles, kunne Anders juridisk tilkomme et engskifte, da han ejede det nævnte areal i Klovborg. Det brød han sig ikke om, da han i forvejen fik to store skifter af den del, der tilfaldt Linnerup. Da så

klovborgmændene havde fået deres del af mosen opdelt, havde de et engskifte i overskud. Det tilbød de Anders Martinussen for en halv pot brændevin, men han ville ikke have det. Årsagen hertil kunne diskuteres, men det kunne måske være forbundet med nogle papiromkostninger, at få det tilskødet.

Handelsmænd var tidligere ikke så lidt udsat for at blive drikfældige, da det var almindeligt, at der fulgte et lidkøb⁶ efter enhver større handel i Anders Martinussen's tid. Folk fremstillede selv brændevinen, og opvartede med den både til daglig, og når der kom fremmede – præcis som vi i dag bruger kaffen. Det var heller ikke ualmindeligt, at ældre mennesker dengang var både halv- og helalkoholikere.

Med industrialiseringen (midten af 1800-tallet til første halvdel af 1900-tallet) kom derfor, hvad der af fagfolk er betegnet som en samfundsmæssig revolution nemlig spritafgiften i 1917. Den satte omgående en prop i forbruget til gavn for både samfundsøkonomi og befolknings sundhed. Anders Martinussen var ikke en af alkoholsynderne, idet han er refereret for udtalelsen: "Jeg er en hader af store ord og stærke drikke"!

I sandhed en rigtig jyde af styrke såvel fysisk som mentalt.

Hjortsvang Museum, den 15. marts 2019

Verner Markussen

Arkivar

Kilder:

Jens Johansens skrifter. Lokalhistorisk Arkiv, Hjortsvang Museum

Gårdhistorie Hæfte nr. 3 1992. Hjortsvang Museum

Arkivalieronline.dk

Kontaktoplysninger:

Bækvej 20, 7160 Tørring. Tlf. 75676455. Mail: kontakt@hjortsvangmuseum.dk

Noter:

1. Fornøjelig, morsom
2. Refererende redigerede gengivelser af Jens Johansens nedskrevne erindringer
3. En lille kvist med 2 luger
4. En træbjælke anbragt som portens overdel
5. Danske Ordsprog og Mundheld. Evald Tang Kristensen 1. januar 1890
6. Bekræftelse eller fejring af en mundtligt indgået handel ved at sælger eller køber giver en omgang øl el.lign.

Randbøl Sogns Lokalarkiv og Museumsforening

Det forløbne “museumsår” 2018-2019 har været præget af en del aktivitet:

Den 22.5. 2018 var alle de frivillige på museet og arkivet inviteret til en tur til Lysholt Konserveringscenter i Vejle, hvor vi først fik morgenkaffe for derefter at opleve konserveringsværkstedet. Blandt andet hørte vi om arbejdet med at kopiere den fysiske spidsbarre, museets stolte klenodie, der nu er overført til VejleMuseernes samling. Det har vist sig at være en yderst vanskelig opgave. Et lærerigt besøg. – Kopien er efterfølgende blevet færdig, og den fuldstændig nøjagtige kopi er installeret i udstillingen i magasinkælderen.

Den 8.6. havde foreningen i samarbejde med tidligere museumsinspektør Anker Thygesen arrangeret en personaletur med rundvisning i “det skønne Haderslev”. Anker har vist rundt og fortalt om byen mange gange, ja, han har endda været i fjernsynet dermed, og det blev en herlig dag, hvor han øste ud af sin store viden. Selvfølgelig var vi også inde at se domkirken, og tænk, – da det hele foregik en fredag, – blev vi vidner til, at Slesvigske Musikkorps kom og spillede en lille koncert uden for kirken. Hver fredag marcherer musik-korpset fra kasernen til domkirken, hvor der vendes et blad i mindebogen for faldne sønderjyske soldater gennem tiden.

I år havde bestyrelsen valgt at der skulle holdes åbent alle torsdage i skolerens ferier.

Museet / lokalarkivet har fremover åbent hver torsdag året rundt, dog undtaget ugen mellem jul og nytår.

I november afholdtes for de frivillige ved lokalarkiv og museum en kursusaften. Frank Laursen gennemgik i museets skolestue matrikelsystemet for de fremmødte. En spændende aften, hvor alle blev klogere.

Generalforsamlingen sidst i november 2018 var som altid velbesøgt. Ca. 40 medlemmer af foreningen var tilmeldt den indledende julefrokost. Derefter generalforsamling efter vedtægterne og underholdning: Fup eller Fakta om museumsgenstande.

Første søndag i advent var der det traditionelle jule-åbent hus. Der var pænt fremmøde af lokale gæster, som kiggede på det julepyntede museum og hyggede sig med kaffe og hjemmebagte æbleskiver. Denne gang var der desuden mulighed for at støbe stearinlys og lave en juledekoration. Ved lukketid tændtes Vandel Borgerforenings juletræ i museets have.

Foreningen tog i 2018 et nyt initiativ i samarbejde med Vandel Idrætshal: "Antik, Samler og Kræmmermarked" i Vandelhallen i februar. Det blev til trods for lidt nervøse anelser en kæmpesucces. Alle stader var udsolgt, og selvom man først lukkede op kl. 9.00, strømmede publikum allerede fra klokken halv ni ind i hallen, som snart blev fyldt. Ved 12-tiden blev der en lille pause i tilstrømningen, hvorefter hallen hurtigt fyldtes igen. – Med de gode erfaringer fra 2018 besluttede bestyrelsen at gøre kræmmerarrangementet til en tilbagevendende begivenhed.

I februar 2019 afholdtes således årets kræmmermarked, igen med godt resultat. Indtjeningen ved salg af "lopper" + leje af kræmmerboder er et godt tilskud til det selvstændige museums økonomi.

Orkesteret "Præstens Blues Band" har lånt øvelokale på museet i Vandel. I taknemmelighed valgte de igen i 2019 at donere foreningen en koncert, som blev afholdt i samarbejde med Randbøldal Camping. Der blev totalt udsolgt på aftenen, den 5. april, der startede med dejlig aftensmad og derefter underholdning til kl. 23. En herlig aften både for publikum og musikere. Som noget nyt blev der afholdt amerikansk lotteri, som gæsterne tog vel imod.

I forbindelse med Fest- & Kulturugen i gl. Egtved Kommune gennemførtes en velbesøgt historisk naturvandring i marts med naturvejleder og bestyrelsesmedlem, Peer Høgsberg som guide i Frederikshåb Plantage med røsefeltet, den tidligere planteskole m.m. Det var en kold, men velbesøgt tur. 39 personer trodsende kulden for at høre om plantagens spændende historie.

Jeg vil ikke undlade lige at løfte sløret for, hvad vi i 2019 arbejder med på Randbøl Sogns Museum:

I legetøjsafdelingen arbejdes der på at lave en udstilling forestillende et ungpigeværrelse fra 1980'erne, og i kælderen, hvor tidligere Bendixens møbler og en broderiudstilling var anbragt, er disse nu fjernet. Bendixens møbler stammede fra Bredsten Sogn og er i dag overtaget af VejleMuseerne. Broderiudstillingen er flyttet op på museets 1. sal. Herved er der opstået et aflangt lokale, hvor vi er i gang med at indrette en udstilling om Vandel Flyveplads – startende med, at tyskerne kom og anlagde denne. Perioden efter krigen, hvor

flyvestationen nu blev overtaget af Nato, som i årenes løb udbyggede stedet, lige indtil flyvestationen blev nedlagt og overgik til privat regi, vil også blive belyst.

Der vil blive en lille afdeling omhandlende lancasterflyet, der blev skudt ned af tyskerne, de originale gravkors for den omkomne besætning – og et propelblad fra flyet.

Udstillingen forventes åbnet til efteråret 2019. Navnet vil nok blive “Vandel som fæstningsby”.

Svend Aage Hansen

Formand for Randbøl Sogns Lokalarkiv og Museumsforening.

Kontaktoplysninger:

Randbøl Sogns Lokalarkiv og Museumsforening

Grindstedvej 30

7184 Vandel

Tlf.: 75 88 54 89

Mail: rslm.vandel@gmail.com

Sindbjerg Sogns Lokalhistoriske Forening og arkiv

Man kan vist godt slå fast, at der er mange forskellige måder at drive et lille lokalarkiv på. I sognene i den gamle Tørring-Uldum kommune, som nu hører under Hedensted kommune, er der et lokalarkiv for hvert sogn, og de er hver især drevet af en lokalhistorisk forening. Denne decentrale struktur betyder, at vi kan opfylde foreningens formål på mange forskellige måder. Vores formålparagraf ser således ud: *At fremme og styrke den almene interesse for områdets historie og medvirke til at bevare egnens historiske værdier samt drive et arkiv, at indsamle, registrere og bevare arkivalier, billeder, billed- og lydoptagelser, trykt materiale og andre data uanset medium af ikke statslig herkomst med tilknytning til området, dets borgere, foreninger, virksomheder og institutioner i fortid og nutid. At stille det indsamlede materiale til rådighed for offentligheden efter gældende regler for tilgængelighed.*

Nogle af lokalarkiverne er kun lige begyndt at bruge de moderne midler som fx hjemmeside, Facebook, Min Landsby, Arkibas, Arkiv.dk, men laver billedudstillinger på plancher og fx byvandring. I andre arkiver bruger man næsten alle ressourcerne på at scanne billeder, dokumenter og avisudklip for at få dem lagt ind i Arkibas, så de på Arkiv.dk kan ses over hele verden.

I Sindbjerg har vi valgt begge dele: både at bruge de digitale medier og at lave lokale arrangementer. Vores medlemmer og det medlemsblad, som vi laver hvert år, er meget vigtige for os. I Sindbjerg sogn er der 1937 indbyggere, og vi har 570 medlemmer. De er ikke alle sammen bosiddende i sognet, men har en tilknytning til det. De, der bor langt væk, sender vi medlemsbladet til, men ellers kommer bestyrelsen og andre hjælpere rundt med medlemsbladet, hvor der på bagsiden er medlemskort. Medlemsbladet en gennem årene vokset fra 4 A5 sider til de senere år 28 og i år 32 sider.

Arkivets åbningstider, en eftermiddag og en aften i hver måned, er også vigtige. I disse timer er det gæsterne, som er i fokus, og så må arkivarbejdet foregå på andre tidspunkter. Vi er så heldige, at vi nu har pænt store lokaler, hvor der er rigtig mange store billeder, fx luftfotos, ophængt.

Til både vores generalforsamling i marts og Arkivernes Dag i november, hvor vi altid har et lokalt foredrag på programmet, kommer der over 100 mennesker.

Hvert år laver vi også en lokalhistorisk byvandring eller cykeltur, som også er populære.

Vi tror på, at det har stor betydning, at vi benytter mange forskellige metoder til både indsamling og formidling. Man skal jo huske, at det trods alt ikke er alle – og slet ikke ældre mennesker, der er superbrugere på de digitale medier.

Sindbjerg Sogns Lokalhistoriske Arkiv har lokaler på Sognegårdsvej 3, Lindved, 7100 Vejle.

Åbningstider: Anden mandag i hver måned kl. 15-17 og sidste mandag i måneden kl. 19-22.

Hjemmeside: www.Sindbjerg-lokalarkiv.dk

Mail: Sindbjerglokalarkiv@gmail.com

Facebook: Sindbjerg Lokalarkiv

Telefon til formanden: 3190 2921

Ole Jørgensen

En usædvanlig gravsten på Sindbjerg kirkegård

Sindbjerg kirke ligger tæt på motorvejen Vejle-Herning ved afkørsel 2 mod Lindved. Her ses den gamle romanske kirke med det høje tårn, der er bygget til kirken i 1885.

På kirkegården står en usædvanlig gravsten. Der er fire navne på den: **dr. phil. J.P. Jacobsen** og hans hustru **dr. phil. Lis Jacobsen** samt deres to døtre forlagsleder Grete Jacobsen og tegner Karen Jacobsen. Det er ikke alene de to dokortitler, der gør stenen så usædvanlig på en landsbykirkegård – det er også de menneskeskæbner, der skjuler sig bag navnene. To særprægede mennesker fra to slægter af vidt forskellig oprindelse mødtes her.

J.P. Jacobsen 1869-1918

Jacob Peter Jacobsen blev født i 1869 på slægtsgården i Ulkær, Sindbjerg sogn. Hans far, Hans Jacobsen, flyttede gården ud fra landsbyen til sin nuværende plads på Højgårdvej 2 og gav den navnet “Salemgaard” efter det hebraiske ord, der betyder fred.

Der sad et godt hoved på Jacob, og han havde stor lyst til at læse. Han blev derfor som 15-årig sendt til katedralskolen i Viborg. Her blev han skolekammerat med Peter Munch, som senere blev medstifter af det radikale venstre, forsvarsminister 1913-20 og udenrigsminister 1929-40. De to blev nære venner, og de prøvede deres holdninger af i mange lange breve, som de jævnligt skrev til hinanden. Denne brevvæksling blev samlet og udgivet i 1964.

Jacob begyndte på Københavns universitet filologi-studiet med fransk, latin og historie. I 1897 efter at være blevet cand.mag. blev han tildelt universitetets guldmedalje for en større afhandling om fransk farcedigtning, og i 1903 færdiggjorde han sin doktordisputats og blev herefter dr. phil.

Han levede som så mange andre bondestuderter i krydsfeltet mellem det bondeliv, han var rodfæstet i og det intellektuelle bymiljø, som han hurtigt blev en del af. Af forskellige grunde fik han aldrig et professorat, men en beskedent stilling som sekretær på Danmarks Lærerhøjskole gjorde, at han kunne bruge megen tid på sin forskning og sit videnskabelige arbejde.

J.P. Jacobsen.

I 1903 giftede han sig med Elisabeth (Lis) Rubin. Lis tog Jacobs slægtsnavn og kaldte sig Lis Jacobsen.

Lis Jacobsen 1882-1961

Lis Jacobsen var ældste datter af Marcus Rubin, der var ansat i en høj stilling i statsadministrationen. Han avancerede senere til nationalbankdirektør. Begge hendes forældre var jøder. Hun blev født i København i 1882 og fik navnet Elisabeth Rubin, men blev kaldt Lis Rubin.

Efter studentereksamen meldte hun sig ind i foreningen, Studentersamfundet. Her mødte hun sit livs kærlighed, bondesønnen fra Ulkær ved Vejle, nu cand. mag Jacob P. Jacobsen.

Hun har selv beskrevet det møde, som blev skelsættende for hendes liv:

Ved mødet faldt mit blik på en ung mand, jeg ikke mindedes før at have set. Han var ret høj, hans hoved var meget smukt. Håret faldt silkeblødt om isse og nakke med en lok ned i panden. Omkring kind og hage havde han et ligeledes silkeblødt skæg, også over læben, skæget omkransede læberne og fremhævede den amorbuede, røde læbe. Hans kind var rundet og blød at se til, hans øjne var blå og dybe, lidt vemodige, lidt længselsfulde, men med en anelse af skæmt. Omkring halsen havde han bundet et højt sort silkeslips, der gik nedover den toradede vest. Alle andre gik med enradet vest. Han fængslede mig, han var anderledes end alle andre i salen, end alle andre unge mænd, jeg havde kendt eller set. Vort blik mødtes!!

Efter denne aften var de to ofte sammen, og Lis skrev glødende kærlighedsbreve til Jacob. Hans svarbreve er ikke bevaret, men af sammenhængen i hendes breve til ham kan man se at han, der var næsten 13 år ældre end Lis, blev overvældet af hendes stærke trang til erotik og hendes følelsesladede ord til ham. Den stille og indadvendte Jacob fik så at sige nyt liv. Han havde netop indleveret sin doktordisputats, så den begavede og forelskede unge pige fik foruden et flot mandfolk også et intellektuelt modspil, der måtte imponere både Lis og hendes forældre. De blev gift allerede i 1903 – Jacob var da 34 år og Lis 21. Året efter fik de datteren Grete og i 1905 blev datteren Karen født.

Lis Jacobsen.

De ansatte en ung pige, Elise, som barnepige, da Lis efter opfordring fra sin mand begyndte at studere nordiske sprog på universitetet.

Den 5. marts 1910 kunne man læse i avisen:

Dr. phil. J.P. Jacobsen har virkelig ære af sin hustru. Hun er kun 28 år, student i 1900, kommunelærerinde i 1903, magister i 1908 og i mellemtiden har hun giftet sig og fået 2 dejlige børn og modtaget universitetets guldmedalje, og nu har hun forsvaret sin doktordisputats og er dr. phil.

Ja, det lyder som en fabel, men det morsomste er, at fruhen trods lærdom, medalje og eksamener ser så nydelig ud.

Københavnerpigens møde med Jacobs jyske barndomshjem

Jacobs følte en stærk tilknytning til barndomshjemmet i Ulkær og til slægten. Han havde også et tæt forhold til sin bror Kristen, som i 1892 havde overtaget gården efter faderens død. Den stærke slægtsfølelse gjorde, at de to brødre i 1917 i hundredåret for faderens fødsel (Hans Jacobsen 1817-1892) skænkede

en syvarmet lystestage til Sindbjerg kirke. På stagen stod bl.a. *i taknemlighed* og nogle latinske ord, der betød *til minde om forfædrenes hellige sjæle*. Heldigvis værdsatte Lis sin mands hjemstavns- og slægtsfølelse.

Hun fortalte følgende om sit møde med slægten på "Salemgaard"

Jeg kom fra et snævert københavnsk akademisk miljø ind i en stor og for mig ukendt verden, og på så at sige alle områder var denne verden næsten en åbenbaring for mig. Jeg husker det som var det i går mit første møde med gården i Ulkær. De smukke firlængede bygninger, der indkredsede gårdspladsen med græsplænen i midten med flagstangen, hvor flaget var gået til tops til min ære. I stuehusets dør stod min mands gamle mor og hans stovte bror, der styrede gården. Jeg kom hen under aften og porten mod vest stod åben og jeg så der – i oktoberdagens svindende lys – bakkerne ned mod Holtum bræmmet af sol. – Københavnerpigen blev taget godt imod af hele Jacobs familie.

Bredhøj

I 1916 fik Lis og Jacob en ide om at bygge en sommerbolig ved gården. I de år havde Jacob problemer med sit helbred, og Lis mente, landluften ville gøre ham godt. Det var også trangt med pladsen til at holde den årlige sommerferie på "Salemgaard," hvor familien nu talte seks børn.

En af bakkerne vest for gården hed Bredhøj, og her blev sommerboligen opført, og huset fik navnet "Bredhøj" (nu Højgårdvej 4). Byggeriet indledtes i efteråret 1917, og der sendtes mange breve fra København om praktiske ting i forbindelse med byggeriet, men der kom også angstelige meldinger om Jakobs sygdom.

Først på sommeren 1918 flyttede familien ind i det nye hus. Jacob fik kun godt 2 måneder i huset. Han blev indlagt på Vejle sygehus, og her døde han den 10. september 1918 kun 48 år gammel. Han blev begravet *i fædrenes jord*. De ord lod Lis hugge på gravstenen.

De første år efter Jacobs død boede Lis og døtrene i huset om sommeren. Herefter blev det lejet ud.

I sommeren 1922 boede forfatteren Henrik Pontoppidan i "Bredhøj". Herefter var der hvert år forskellige sommergæster, indtil Lis Jacobsen solgte huset til Oluf Jacobsen, som var søn af Jacobs bror Kristen. I dag er huset ikke længere i slægtens eje.

Gravsten på Sindbjerg kirkegård.

Lis Jacobsen – alle ordbøgers moder

Allerede i 1911 havde Lis Jacobsen taget initiativ til oprettelse af Det Danske Sprog- og Litteratur selskab, som udgav “Ordbog over det danske sprog” i 28 bind i perioden 1919-1956. Her stod Lis Jacobsen for administration og markedsføring.

Hun fik også ideen til Politikens Nudansk ordbog i 2 bind. Efter 2010 udkom ordbogen ikke mere på tryk, men en online udgave bliver stadig vedligeholdt. Det er også Lis Jacobsen, vi kan takke for synonym-ordbogen og slang-ordbogen. Derudover blev hun en af landets førende runeforskere.

Som 70-årig blev hun hyldet med et festskrift – “Runer og rids”. Over 500 videnskabsmænd og andre fremtrædende personer i hele Norden lykønskede hende her – fra Niels Bohr til ledende politikere og kendte højskoleforstandere.

Lis Jacobsen døde i 1961 79 år gammel. Hun havde da været enke i 43 år og blev efter eget ønske begravet i familiegravstedet på Sindbjerg kirkegård. Med dette valg tilsluttede hun sig J.P. Jacobsens hengivenhed for slægten.

Lis og Jacob fik et lykkeligt ægteskab på trods af de vidt forskellige miljøer, de kom fra.

Lis Jacobsen udtrykte sit ægteskab med Jacob så kort:

Han gjorde mig ikke blot til kvinde, men til et menneske.

Birgith Havreballe, Sindbjerg Sogns Lokalhistoriske Forening

Et udvalg af litteratur om Lis og Jacob. P. Jacobsen

Religionshistorisk brevvæksling

Institut for dansk Kirkehistorie 1964 (Peter Munch-Jacob P. Jacobsen)

Bo Bramsen “Også håndbøger kan have historie” – 1971

Mogens Brøndsted “Lis Jacobsen på hundredårsdagen” 1982

Runer og rids “Festskrift til Lis Jacobsen” 1952

“Bredhøjs historie” Torkild Jacobsen 2010 (Sindbjerg Sogns Lokalhistoriske Arkiv)

Leif Ingvorsen “Fædrenes jord – et dobbeltportræt”

Amtscentralen for undervisningsmidler Vejle Amt – julehilsen 1987

Peter Munch “Erindringer bind I” 1959

En doktordisputats for 50 år siden – Lis Jacobsen

Politiken 6. marts 1960

Kristian Hvidt “Forsker, furie, frontkæmper. En bog om Lis Jacobsen” 2011

Smidstrup & Omegns Lokalhistoriske Forening

Museets udstillinger i 2019:

I 2019 er der flere jubilæer at fejre. I museet er der mindre udstillinger om hver enkelt.

Smidstrup – Skærup skolen blev indviet november 1959.

KFUM spejdernes hytte blev indviet juni 1969 og samtidig blev KFUK spejderne i Smidstrup stiftet.

Smidstrup Hallen blev indviet november 1979.

Det har været af stor betydning for sognets liv, at disse bygninger har været samlingssteder for unge i alle aldre.

I vinter måtte vi tage afsked med byens maler Kjeld Nørregaard Jeppesen, der var 3. generation af malerforretnings indehavere i Smidstrup.

Derfor er der lavet en permanent udstilling om malerforretningen i museet.

Det er lykkedes at lave en QR kode, hvor der kan høres Kjelds fortælling om dengang man fra Den gamle by i Århus kom for at få genstande til deres malerværksted.

Arbejdet med minibyen, som viser husene i Smidstrup omkring 1950 i 1:100 format, arbejdes der fortsat på. På nuværende tidspunkt er der bygget 26 huse, der nu danner et godt billede af byen.

Fra arkivets side arbejdes på at skrive historien bag hvert enkelt hus.

Hvornår er de bygget og hvem har ejet dem?

Denne sommer får arkivet besøg fra Canada. En familie der søger slægtens rødder her i sognet.

Det ser vi meget frem til.

Kontaktoplysninger:

Museets åbningstider er i tiden 1. maj- 30. september søndag og torsdag fra kl.14-17 (besøg uden for åbningstiden kan aftales på tlf. 20582960)

Arkivet er åbent d. 2. tirsdag i hver måned fra kl.15-17

Besøg foreningens hjemmeside www.smidstrupmuseum.dk

Bestyrelsens beretning for året 26. maj 2018 – 25. maj 2019

Årsmødet blev holdt lørdag den 26. maj 2018 i mødelokalet på Uldum Mølle med 27 deltagere. Niels Kolind blev valgt som dirigent. Der var fem bestyrelsesmedlemmer på valg: Benny Andersen, Arne Bendixen, Poul Ulrich Jensen, Vigand Rasmussen og jeg, og vi blev alle genvalgt.

Efter årsmødet var der kaffebord. Derefter fortalte museumsleder Rasmus Kreth om Glud Museums historie og status i dag som Hedensted Kommunes museum, og derpå fortalte mølleren Jacob Hanquist Petersen, der er historiker, om møllen. Den oprindelige mølle brændte i 1894, blev genopbygget i 1895 og var i brug indtil 1981. Siden har lokale ildsjæle arbejdet med at få restaureret møllen, der i dag er en af de få hollandske møller, der er i drift. Til sidst viste mølleren os rundt i møllen, hvor vi fra omgangen kunne se de vældige møllevinger – og udsigten.

Vores sommerudflugt den 8. september 2018 var en tur på de historiske volde i Fredericia og i Fredericia midtbys lige gader. Museumsleder Karsten Merrald Sørensen førte os rundt og fortalte kyndigt og med god stemmekraft om, hvad vi så. Vi begyndte ved statuen Den Tapre Landsoldat og fortsatte op på volden, hvor vi bl. a. var oppe i det store vandtårn. Derpå så vi nogle af de gamle gårde og huse i byen. Vi sluttede med kaffe i Seniorhuset I.P. Schmidt. Vi var 35 deltagere.

Den 20. september 2018 havde Horsens Kulturhistoriske Forening og vi et besøg på herregården Bidstrup ved Langå. Det var en naturlig opfølgning af mødet den 15. marts 2018, hvor historikeren Annette Hoff havde fortalt om “Karen Rosenkrantz de Lichtenbergs hverdagsliv i 1771-96 på herregården Bidstrup og i Horsens”. Karen Rosenkrantz de Lichtenbergs omhyggeligt førte regnskaber fra 1771 til 1796 er bevaret, og endvidere er der bevaret to års dagbøger. På Bidstrup blev vi vist rundt i hovedbygningen og i herskabsstalden af ejeren Geert Honnens de Lichtenberg, niende generation af slægten, og hans hustru. Vi så det vældige gårdanlæg, og vi så de velbevarede små sale i hovedbygningen, der står med indretning fra 1700-tallet. Godsejeren var en meget veloplagt og munter fortæller, der underholdt os, også mens vi drak kaffen i hovedbygningen. Her var vi 46 deltagere.

Årets helt ekstraordinære arrangement og begivenhed var den historiske

togtur med damptog lørdag den 6. oktober 2018: Kolding – Fredericia – Børkop – Vejle – Horsens og retur. Turen blev tilrettelagt til markering af 150-året for den første togkørsel på den nye jernbane mellem Fredericia og Aarhus. Vi havde dristet os til at leje et 100 år gammelt damplokomotiv og fire gamle, brune DSB vogne fra 1930'erne hos "Syddjyllands Veterantog." Den ene af vognene var i øvrigt en restaurantvogn, der har været med i en Olsenbande-film. Det kostede en hel del at leje sådan et tog, men vi fik et betydeligt tilskud hertil fra Bodil og Jørgen Munch-Christensens Kulturlegat. Inden turen var vi spændte på, om der ville være nok deltagere, men der viste sig at være rigtig stor interesse. Der var fuldt hus, dvs. ca. 180 deltagere, herunder mange jernbaneentusiaster fra hele landet. Men også bedsteforældre og forældre med børn. I toget var der togfører og konduktører i gamle uniformer. I Børkop var der musikkorps og en masse mennesker på perronen, og tidligere borgmester Leif Skov holdt en tale, som den kunne være holdt i 1868, hvis toget dengang havde gjort holdt i Børkop. Ved ankomsten til stationerne var der mange jernbaneentusiaster, som fotograferede. Og inde i toget sad vi hyggeligt – som i gamle dage- og småsludrede med medpassagererne. På Horsens Station holdt bestyrelsens jernbaneekspert Vigand Rasmussen, stående på en medbragt sodavandskasse, en lille tale om, hvorledes jernbaneindvielsen i sin tid var blevet fejret. Så var der et ophold i Horsens, hvor vi kunne gå en lille tur, inden tilbagereisen, hvor vi så igen fik et klip i de originale billetter.

Der var en masse god presseomtale af begivenheden, og vi havde egentlig tænkt, at det kunne virke som reklame for Historisk Samfund og skaffe os nogle nye medlemmer. Men det har dog ikke givet en stor medlemstilgang. Vi syntes, at vi var modige, da vi kastede os ud i arrangementet. Og bagefter er vi meget glade for hele forløbet.

Årbogen Lokalhistorie fra Sydøstjylland 2018 blev præsenteret ved en reception torsdag den 25. oktober 2018 på Egtved Museum med mange deltagere i det hyggelige lokale. Mange af forfatterne var med. Museumsinspektør Jannie Uhre Ejstrud, der har skrevet en artikel om en trolddomssag på Egtvedegnen i 1620 fortalte spændende – og gruopvækkende – om troldomsprocesser, herunder om, hvor farligt det kunne være at få ry for at have overnaturlige evner. Receptionen var egentlig planlagt til en dato 14 dage tidligere, men da der var sket et uheld med tilskæringen, blev leveringen af årbogen forsinket, og receptionen måtte derfor udskydes. Trykkeriet eftergav os derfor hele trykkeudgiften, hvilket jo var en flot gestus.

Onsdag den 28. november 2018 havde vi i samarbejde med Horsens Kultur-

historiske Forening et møde på Horsens Bibliotek, hvor historikeren og tidligere direktør for Fiskeri- og søfartsmuseet i Esbjerg, Morten Hahn-Petersen holdt foredrag om Martin Spangsberg, Vitus Berings næstkommanderende. Vi hørte en spændende beretning om ekspeditionerne til Kamtjatka og det nordlige Stillehav, og de utrolige forberedelser, der måtte foretages for at gennemføre årelange ekspeditioner over ukendte områder. Bl.a. medbragte man materialer, så man var i stand til at bygge skibe, når man nåede frem til det havområde, man vidste, man skulle passere. Morten Spangsberg stammede fra Sydvestjylland, hvor ved man ikke præcist. Der var 44 deltagere.

Tirsdag den 15. januar 2019 havde vi – igen sammen med vor gode partner Horsens Kulturhistoriske Forening – arrangeret et møde på Horsens Museum, hvor historikeren Bodil Møller Knudsen holdt foredrag med titlen “Alt det, danskerne fik til at sætte på bordet og til at spise fra kontinenter langt fra vores eget i årene mellem 1400 og 1850”. Bodil Møller Knudsen påviste en større og større spredning af “udenlandsk” mad og drikke. Mange af de varer, som kun de allerrigeste spiste omkring år 1600, blev noget, alle spiste et par hundrede år senere. Her var der 52 deltagere.

På “afstemningsdagen”, den 10. februar 2019, holdt vi som sædvanlig møde i samarbejde med Grænseforeningen Vejle Vesteregn. Mødet blev holdt på Vingsted Mølle. Den endnu ret nyudnævnte danske generalkonsul i Flensborg, Kim Andersen, talte om den aktuelle situation i grænselandet og om generalkonsulatets historie og opgaver. Det var spændende at høre om samarbejdet og de mulige interessekonflikter bl.a. om økonomi mellem den danske stat repræsenteret af generalkonsulatet og mindretallets foreninger. Her var vi 38 deltagere.

Mandag den 18. februar 2019 havde vi den årlige lokalhistoriske inspirationsdag i Roberthus i Egtved. Emnerne var “bevaring og registrering af genstande” og “samarbejde mellem skoler og lokalhistoriske arkiver og museer”.

Konservator Michael Højlund Rasmussen, Center for bevaring af kulturarv, fortalte om konservering og opbevaring af bevaringsværdige genstande. Vi hørte om, hvor kompliceret det kan være at sikre bevaringsværdige materialer.

Kultur- og naturvejleder Jens Kjær, Glud Museum, fortalte om ideerne og erfaringerne fra samarbejdet mellem lokalarkiver, skoler og museer. Ideen er bl.a., at lokalarkiver bakker op, og at lokale borgere fortæller skoleeleverne om livet og fagene og historien i landsbyen og omegnen.

Inspirationsdagen forløb glimrende, og her var vi 39 deltagere.

I årets løb har vi således haft møder i samarbejde med Horsens Kulturhisto-

riske Forening og Grænseforeningen Vejle Vesteregn. Vi vil gerne samarbejde med foreninger og lokalarkiver.

Vores næstformand Karsten Merrald Sørensen har stået for udsendelse af nyhedsbreve pr. mail. I en stor del af året har han udsendt et nyhedsbrev hver måned. Man kan læse om foreningen på vores hjemmeside.

En slægtsforsker har sørget for, at alle vore årbøger for tiden fra 1905 til 2015 er blevet digitaliseret. Så man kan nu søge efter emner og steder i Slægtsforskernes Bibliotek.

Foreningens økonomi er igen forbedret i 2018, dels fordi vi blev fritaget for betaling af trykning af årbogen, og dels fordi en privat fond igen i 2018 har givet os et tilskud på 30.000 kr.

Vi har i det forløbne år haft fem bestyrelsesmøder. Alle i Bygningen i Vejle. Mine bestyrelseskolleger har taget sig af inspirationsdagen, fundet foredragsholdere, skrevet mødereferater, holdt styr på økonomi og tingene i det hele taget. Jeg vil gerne sige tak til mine bestyrelseskolleger for et godt samarbejde.

Vi har nu omkring 300 medlemmer. Vi er taknemmelige for de medlemmer, vi har, og vi er glade for jeres deltagelse i årsmødet og andre møder.

Igen i år vil jeg fremhæve, at vores store og vigtige opgave er at udgive den årlige Lokalhistorie fra Sydøstjylland. Fra redaktionsudvalget har jeg netop hørt, at der er modtaget virkelig gode artikler til den kommende årbog.

Regnskab 2018 for Historisk Samfund for Sydøstjylland

Driftsregnskab

	2018	2017
Tilskud og sponsorater	2.000,00	11.800,00
Tilskud fra Munch-Christensens Fond (tilskud til Veterantog-tur)	15.000,00	
Gaver fra fonde	30.000,00	30.000,00
Kontingent	67.500,00	72.000,00
Deltagerbetaling (billetsalg til Veterantog-tur)	14.800,00	-
Salg af bøger	2.610,00	4.452,00
Renter	-	-
** Indtægter i alt	131.910,00	118.252,00
Fremstilling af årbog	0,00	41.612,50
Portoudgifter	6.750,00	6.370,00
Bestyrelsesmøder/møder	5.429,00	4.515,00
Administration	11.714,01	12.133,52
Veterantog-tur den 6. oktober 2018	39.225,00	
Medlemsmøder/arrangementer	12.831,77	18.259,99
**Udgifter i alt	75.949,78	82.891,01
Årets resultat	55.960,22	35.360,99

Status

Aktiver

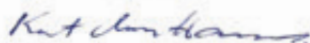
Kasse	-	-
Den Jyske Sparekasse, Foreningskonto	344.173,20	288.212,98
Aktiver i alt	344.173,20	288.212,98

Passiver

Egenkapital:

Beholdning primo	288.212,98	252.851,99
Årets resultat	55.960,22	35.360,99
Egenkapital ultimo	344.173,20	288.212,98
Passiver i alt	344.173,20	288.212,98

Vejle, den 4. februar 2019

Kurt Meiner Hansen
Kasserer

Revisionspåtegning:

Foranstående årsregnskab er dags dato revideret. Der er foretaget stikprøvevis bilagskontrol. Beholdningerne og overførslerne fra året før er kontrolleret.

Vejle, den 14. marts 2019

Regnar Staugaard
Revisor

Leif Solberg Andersen
Revisor

Bestyrelsen

Erik Toftgaard, formand
Strandvejen 92A, Bredballestrand
7120 Vejle Ø
Tlf.: 75 81 58 56
eriktoftgaard@mail.tele.dk

Poul Ulrich Jensen
Østerbrogade 26 2.th
7100 Vejle
Tlf.: 75 82 34 78
puj@mail.dk

Lisbeth Aagaard Lykke, næstformand
Fredericia Lokalhitorisk Arkiv
Frederik den III's Vej 6
7000 Fredericia
Tlf. 72 10 69 70
lisbeth.lykke@fredericia.dk

Nick Schaadt
Fængselsmuseet, Horsens Museum
Fussingsvej 8
8700 Horsens
Tlf. 40 47 71 42
Mail: nis@horsens.dk

Indtrådt juni 2019 som stedfortræder for
Merete Bøge Pedersen

John Juhler Hansen, sekretær
Sofievej 10, 6. t.v.
7100 Vejle
Tlf.: 40 41 60 80
john@juhlerhansen.dk

Metha Lange
Tiufkærvej 104, Tiufkær
7000 Fredericia
Tlf.: 23 86 51 42
maognj@gmail.com

Kurt Meiner Hansen, kasserer
Johannebjergparken 14
7120 Vejle Øst
Tlf.: 20 82 54 21
jobjerg@stofanet.dk

Benny Andersen
Egevang 4
8740 Brædstrup
Tlf.: 75 75 13 90/20 94 13 90
benny.andersen@teliamail.dk

Arne Bendixen
Vorslundevej 4
7323 Give
Tlf.: 75 73 13 08
a.bendixen@get2net.dk

Hanne Hybschmann Thellesen
Obovej 8
8700 Horsens
Tlf.: 75 64 56 40
hanne.hybschmann@thellesen.com

Vigand Rasmussen
Svanholmegade 5
7100 Vejle
Tlf.: 30 33 79 96
viganddann@gmail.com

Peter Matthesen
Borlevvej 57
6040 Egtved
Tlf.: 75 55 14 61
p.l.matthesen@gmail.com

Niels Kolind
Juvlevvej 52
8700 Horsens
Tlf.: 21 17 88 69
niels.kolind1@gmail.com

Henriette Bornemann Baudtler
Kolding Stadsarkiv
Skolegade 2B
6000 Kolding
Tlf. 30 94 09 57
Mail: henba@kolding.dk

Knud Aage Ladefoged Hansen
Østervang 16, Assendrup
7120 Vejle Øst
knud_aage_ladefoged_hansen@
hotmail.com

